

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204992

UNIVERSAL
LIBRARY

శ్రీ

అ మ రు కా వ్య మ్

వేమభూపాలరచిత సంస్కృత వ్యాఖ్యతోను

వేదము — వేంకటరాయశాస్త్రి

ప్రణీత సంపూర్ణాంధ్రవ్యాఖ్యతోను
ముద్రితము.

(రెండవకూర్పు.)

వేదము — వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్సు

4 మల్లికేశ్వరస్వామిగుడిసందు, లింగిసెట్టివీధి,

జి. టి. మదరాసు.

1950.

All Rights Reserved.

[ర 1-8-0.]

చంద్రికా ముద్రణాలయము

చాకలపేట.

అవతారిక

ఇట్లు విలిహ్యము కలదు:—

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులవారు ఉభయభారతిని విడి
గిన స్మరశాస్త్రవిషయప్రశ్నలకు ఉత్తరంబు లొసంగుటకై ఆ
తత్త్వము నెఱుంగ సమకట్టినవారై మండనమిశ్రాశ్రమము
నుండి నమీపనగరమునకుఁ బోవుచు, మధ్యేమార్గము తత్కా
లమందు మృతుడై యున్నయమరుకమహారాజ దేహముం
గాంచి, సమీపమందు నిజదేహమునకు ఒకానొకగుహలో
శిష్యులను దీక్షింపు ఉంచి, తాము ఆ మహారాజుదేహమందు
పరకాయప్రవేశము చేసి, పట్టమహిష్యాది సుందరాంగనలతో
విహరించుచుండిరి. మున్ను మహారాజు మృతుఁ డగుటయు,
వెండియు సజీవుఁ డగుటయు, తదీయానంతర శృంగారచర్య
లోకోత్తరరసికతాప్రతిభాధురంధరం బగుటయు, బట్టమహిషి
కనిపట్టినదై, ఎవఁడో మహాపురుషుఁడు యోగమహిమచే
మహారాజదేహప్రవిష్టుం డై యుండెడి నని యూహించి, ఆత
నిని రాజదేహమందు నిలుపం దలంపు గొన్నదై, తదీయపూర్వ
దేహమును దహించుటయే యందులకు ఉపాయంబుగా నెంచి,
దేశమందెల్ల మృతశరీరము ఏజంతువుది గాని కనఁబడినంతనే
దానిని దహింపవలసివట్లుగా మంత్రులకు నానతి యొసంగెను.
అట్లే వారు దేశ మెల్లం ద్రిప్పుదురు శవంబులను దహించుచు

క్రమంబున పూర్వోక్తగుహకు వచ్చి జగద్గురు దేహముం గాంచి దానిని దహింప సమకట్టిరి. అది యోగి దేహముగాని మృతక శేబరము గా దనియు దానిని దహింపం జన దనియు శిష్యు లెంత వేడిచొన ను రాజభటులు సరకుగొనరై రి. అంత నాశిష్యులలోఁ గొందఱు రాజధానియందలి శ్రీజగద్గురువునకు ఈవృత్తాంతము నెఱుకపఱుచువారై గాయక వేషంబుల రాజాస్థానిం జొచ్చి

“త త్త్వమసి, త త్త్వమసి, త త్త్వమసి, రాజఁ.” అని తాళము వాయించుచు పాడం దొడంగిరి. ఆసంకేతంబున శ్రీజగద్గురువు హెచ్చరికం జెంది, యోగదృష్టిచే వర్తమానం జెఱింగి, దేహ దాహంబు నోర్చి, లోకానుగ్రహార్థము శృంగారప్రతిపాదకం బయిన యీలోకోత్తరమహాద్భుతప్రబంధంబును వైశంబ రచియించి రాజదేహముం ద్యజించి, నిజ దేహముం బ్రవేశించి, యుభయభారతికడకుం జని, యామెను స్మరశాస్త్రవాదమందు జయించిరి.—

ఆవిధంబున దేహదాహము నోర్చి యీయద్భుతగ్రంథమును ఇంచుక కాలములోనే రచించినందున

“కవి రమరుః, కవి రమరుః,
కవి ర్హి చోరో, మయూర శ్చ;
అన్యే కవయః కపయః,
చాపలమాత్రం పరం ధధతే.”

అని యాభాణకము కల దనియు, ఒజ్జలు వక్కాణింతురు.

పూర్వోక్తపరకాయప్రవేశవృత్తాంతము శ్రీమాధ
వీయశంకరదిగ్విజయమందు నవమ దశమ స్కంధముందు వర్ణి
తమై యున్నది. కాని అందు ఏతద్గ్రంథనిర్మాణప్రస్తావము
లేదు.

ఏతద్గ్రంథకర్త ఎవ్వఁ డయిన నగుఁ గాక; ఈ మైతి
హ్యమువలన, నాతఁడు శ్రీజగద్గురువునకు సమకాలమువాఁ
డుగా నుండఁబోలు నని యూహింపఁ దగియున్నది. హిందూ
దేశపూర్వచరిత్రమార్గణులు శ్రీజగద్గురుకాలము క్రీ. శ.
820 సంవత్సరములప్రాంతముగా నిర్ణయించియున్నారు.

పీటర్సను పండితుఁడు స్వర్ణకారకులాలంకార మయిన
యొకానొక మహాకవి యీగ్రంథమును రచించె నని తెలు
పుచు అందులకుం బ్రమాణముగా నొకానొక వ్యాఖ్యానము
నుండి

“విశ్వప్రఖ్యాత నాడిన్ధమకులతిలకో విశ్వకర్తా ద్వి
తీయః” అను ప్రతీకము నుదాహరించి యున్నాఁడు.

ఇందలి శ్లోకములు క్రీ. శ. 9-వ శతాబ్దియం దుండిన
యానందవర్ధనాచార్యులచేత ధ్వన్యాలోకమందు ఉదాహృత
ములై యున్నవి.

రసోత్తరంగ మయిన యీకావ్యమునకు వ్యాఖ్యాన
ములు—అర్జునదేవ, దుద్రమదేవ, రవిచంద్ర, సూర్యదాస,
శేషరామకృష్ణాది ప్రణీతములు ఏ డెనిమిది కలవు. వానిలో

ఇందు ముద్రిత మయినశృంగారదీపిక శ్రీమద్వేమభూపాల ప్రణీత మని దానియందే యున్నది. ఈ వేమభూపాలుఁడు శ్రీశైలక్షేత్రమున పాతాళగంగ మొదలు శైలాగ్రమునకు సోపానములు కట్టించిన వేమభూపాలునికి అన్నగారయిన మాచమహీపతికి మచుమఁ డనియు, శ్రీవీరనారాయణబిరుదాంకితుఁ డనియు, పార్వతీపరిణయనాటకకర్త యగువామన భట్టబాణకవి రచించిన వీరనారాయణచరిత్ర మనుగద్య కావ్యము ఏతదభ్యుదయవర్ణనమే యనియు, ఈతఁడు శ్రీ. శ. 1414 సంవత్సరముల ప్రాంతమున ఆంధ్రదేశమున అద్దంకినగరము రాజధానిగా నద్దంకిమండలమును వలినవాఁ డనియు, పూర్వగ్రంథములవలనను శాసనములవలనను ఎఱుకవడుచున్నది.

ఇట్టి యీ యనవద్యహృద్యమృదుమధుర ప్రబంధము సశృంగారదీపికము శ్రీ చెదలవాడ సీతారామశాస్త్రిలవారిచే ప్రకటిత మయిన ముద్రణము అంతరించినయనంతరము చిరకాలము అచ్చులలో వైదికునిచేతి విడమై యుండుటం గాంచి, సంస్కృతవిద్యాధులకును రసికజనులకును సుబోధ మగునట్లు శ్రీ వేమారెడ్డిగారి శృంగారదీపికాఖ్య వ్యాఖ్యతోను, మదీయాంధ్ర సంపూర్ణ వ్యాఖ్యతోను, ముద్రించి ప్రకటించినాడను.

వేదము, వేంకటరాయశాస్త్రి.

శ్రీ

అమరుకావ్యమ్.

శ్లోక సూచిక.

శ్లో.	పు.	శ్లో.	పు.
అక్షానా మతితానవం	...	ఉరసి నిహిత స్తారో	...
అజుల్యగ్రనభేన	...	ఏక త్రాసనసంగతిః	...
అచ్ఛిన్నం నయనామ్బు	...	ఏకస్మిన్ శయనే పరాజ్ముఖ	...
అజ్ఞానేన పరాజ్ముఖీం	...	ఏకస్మిన్ శయనే విపక్ష	...
అద్యారభ్య న హి	...	కఠినహృదయే	...
అనాలోచ్య ప్రేక్ష్యః	...	కథ మపి కృత	...
అలసవళితైః	...	కథమపి సఖి	...
అహం తే నాహూతా	...	కపోతే పత్రాశీ	...
అదృష్టిప్రసరాత్	...	కరకింకరయం	...
అయస్తా కలహం	...	కాఞ్శ్చిత్ గాఢతరా	...
అయాతే దయితే	...	కాస్తే తల్ప ముపాగతే	...
అల మ్భ్యర్థణ	...	కాస్తే సాగసి	...
అలోలా మలకా	...	కృతో దూరా దేవ	...
అశక్య ప్రణతిం	...	కోపా లోకోమల	...
అస్తాం విశ్వసనం	...	కోపా యత్ర భ్రుకుటి	...

శ్లో.	పు.	శ్లో.	పు.
కవచి త్రామ్బూలాక్షః	... 109	నాన్తఃప్రవేశ	... 160
కవ్య ప్రస్థితాసి	... 113	నాపేతోఽనునయేన	... 66
క్షిప్త హస్తావలగ్నః	... 4	నార్యో ముగ్ధశతా	... 16
గతే ప్రేమావేశే	... 67	నిశ్శేషచ్యుతచందనం	... 108
గాఢాలిఙ్గ వామనీ	... 62	నిశ్వాసా వదనం	... 159
చతుఃప్రీత్యా నిషణ్ణే	... 145	పటాలగ్నే పత్యా	... 64
చపలహృదయే	... 83	పరాచీతోపేన	... 148
చరణపతనం సాస్రాలాపా	156	పరిమూనే మానే	... 93
చరణపతనప్రత్యాఖ్యాన	... 34	పశ్యామో మయి	... 89
చింతామోహ	... 108	పాదాసక్తే సుచిర	... 125
చిరవిరహిణో	... 69	* పీతో యతః	అనుబం
జ్యోక్యప్రిబద్ధ	... 1	పురాఽభూ దస్తాకం	... 184
తద్వక్త్రాభిముఖం	... 22	పుష్పద్భేద మవాప్య	... 112
తస్యాః సాంద్రవిలేపన	... 42	ప్రత్యాక్షేష	... 128
త్వం ముగ్ధాక్షి వినైవ	... 44	ప్రస్థానం వలయైః	... 56
దంపత్యోర్మిశి	... 28	ప్రహరవిరతా	... 24
దత్తోఽస్యాః ప్రణయః	... 13	ప్రాణేశప్రణయా	... 47
ద్విర్హ తోరణమాలికా	... 70	ప్రాతః ప్రాత రుపాగ తేన...	53
దూరా దుత్సుక మాగతే	... 76	ప్రియకృతపట	... 161
దృప్తః కాతరనేత్రయా	... 117	బాలే నాథ విముఞ్చ	... 85
దృష్టైకాసనసంగతే	... 33	భవతు విదితం	... 49
దేశై రస్తరితా	... 151	భూభక్తే రచితేఽపి	... 46
* న జానే	అనుబం	భూభేదో గుణితః	... 155
నభిజలదలక్ష్యం	... 84	మృగేముగ్ధత యైవ	... 136

క్రొ.	పు.	క్రొ.	పు.
మూనం పాణ్డు కృశం ...	105	శ్రుత్వా నా మాపి ...	98
యాతాః కిం నమిశ్చన్తి ...	20	శ్లిష్టః కణ్ఠే ...	88
రాత్రోవారిభరా ...	80	సందష్టాధరపల్లవా ...	8
రోహంతా ప్రథమం ...	143	సస్త్యేవాత్ర గృహే ...	100
అగ్నా నాంశుక ...	90	* సాబాలా ...	అనుబం
లాక్షాలక్ష్మ లలాట ...	119	సా యావన్తి ...	75
లిఖ స్నాస్తే భూమిం ...	15	సాలక్తకేన ...	163
లీలాతామరసాహతో ...	133	సుతను జహిహి ...	61
లోలభ్రూలతయా ...	115	సుహృదయం సఖి ...	57
వాస్తై లోచన ...	89	స్ఫుటతు హృదయం ...	181
విరహవిషమః ...	92	స్మరరసనదీపూరేణోథా ...	102
శతాన్యాస్యాః కౌశ్ఛీ ...	122	స్వం దృష్ట్వా కరజక్షతం ...	81
కూన్యం వాసగృహం ...	123	స్విన్నం కేన ముఖం ...	152
		* హరోయమ్ ...	అనుబం

శ్రీ

అ మ రు కా వ్య మ్.

జ్యోకృష్టిబద్ధకటకాముఖపాణిపృష్ఠ
ప్రేభన్నఖాంశు చయసంవళితో మృడాన్యాః
త్వాం పాతు మజ్జరితపల్లవకణాపూర
లోభభ్రమద్భ్రమరవిభ్రమభృత్కటాక్షః.

౧

మృడాన్యాః = గౌరియొక్క, జ్యో...ళితః - జ్యో = అల్లెత్రాటి
యొక్క (అల్లెత్రాటిని) - ఆకృష్టి = లాగుటయందు - బద్ధ = రచింపబడిన-
కటకాముఖ - కటకాముఖ మనుపేరిటి చూపుడు ప్రేలికిని నడిమి ప్రేలికిని
నడుమ బాణముయొక్క పిడిని బొట్టన ప్రేలితోను ఉంగరపు ప్రేలితోను
బిగియబట్టనట్టి హస్తవిశేషమునకు కటకాముఖహస్త మని పేరు)-పాణి=
చేతియొక్క - పృష్ఠ = వెనుకటిపార్శ్వమందు - ప్రేభన్ = చలించు
చున్న - సఖ అంశు చయ = గోటి కిరణముల మొత్తముతో - సంవళితః =
మిశ్రమైనట్టిది, (ఇది కటాక్షమునకు విశేషణము), మజ్జ...భృత్ - మజ్జ
రిత = జంపముగా నున్న - పల్లవ = చిగుళ్ల నెడు - కర్ణపూర = కర్ణాభర
ణమునందలి-లోభ = ఆశచేత - భ్రమత్ = సుడియుచున్న - భ్రమర =
తుమ్మెదయొక్క - విభ్రమ = లీలను - భృత్ = పొందినట్టిది, (అగు)
కటాక్షః = కడకంటిచూపు - త్వామ్ = నిన్ను - పాతు - రక్షించుచుగాక.

వశ్యముభీసంజ్ఞక యగుదేవి కటకాముఖహస్తమున చెఱుకువంట
పూబాణమును తొడిగి చెవివఱకు అల్లెత్రాటిని లాగినప్పుడు (ఎఱ్ఱని) యా
గోళ్ల కాంతులపై చలించుచున్న (నల్లని) కడకంటిచూపు - ఆమె కర్ణాభర

ఋషుగా ధరించునట్టి చివురుజొంపముపై అందలిమకరందముకై ఆసగని
నుడియుచుండు తుమ్మెదయొన నొప్పుచుండెను - అనియు అట్టియా
చూపు మిష్టు మదనసామ్రాజ్య మేలించుఁగాక-యనియు భావము.

శృంగారదీపికా.

విశక్కుటకటస్థీగళదమస్తదానస్పృహ

భ్రమద్భ్రమరకాకలికలితనిత్యకణోత్సవమ్

ప్రణమ్రజనమస్తకప్రకటడిణ్ణిమాడమ్భరం

ముఖే గజ ముపాస్సహా విపుషి మానుషం దైవతమ్.

అన్యోన్యమేళనవకాత్ ప్రథమం ప్రవృద్ధం

మధ్యే మనా గ్వ్యవహితం చ తతోఽపి హేతోః

ప్రాప్తం దశా మథ మనోరథ లాభయోగ్యం

పాయా చ్చిరం రతిమనోభవయో న్ముఖం వః.

రాజ్యం వేమ సుచిర మకరోత్ ప్రాజ్యహేమాద్రిదానో

భూమిదేవై భువ మురుభుజో భుక్తశేషా మభుజ్జ్ఞు,

శ్రీతైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాశగ్గ్ఞా

సోపానాని ప్రమథపదపి మారురుక్షు శ్చకార.

మాచక్షోజిపతి మహేంద్ర విభవో వేమక్షితిశాగ్రజో

హేమాద్రే సుదృఢో బభూవ స గుణైః స్తస్య త్రయో నస్తనాః

కీర్త్య జాగ్రతి రేడిపోతనృపతి శ్రీకోమటిన్ద్రస్థో

నాగత్వైపతి రి త్యుపాత్తవపుషో ధర్మాథకామా ఇవ.

వేమాధిపో మాచవిభు శ్చ నస్తనా శ్రీకోమటిన్ద్రస్య గుణైక సంశ్రయా

భూలోక మేకోదరజన్త వాఙ్మయా భూయోఽవతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ.

స వేమభూప స్సకలాసు విద్యా స్వతిప్రగల్భో జగనబృగణ్ణః

కదాచి దాసానగతః కవీనాం కావ్యామృతాస్వాదనతత్పరోఽభూత్.

అమరుకకవినా రచితాం శృంగారరసాత్మికాం శతశోకీం

శ్రుత్వా, వికసితచేతా స్తదభిప్రాయం ప్రకాశతాం నేతుమ్,
 మూలశ్లోకా నృమాహృత్య ప్రక్షిప్తా నృసిహృత్య చ
 విధత్తై విదుషా మిష్టాం టీకాం శృక్ష్ణారదీపికామ్.
 అవతారో, ఽథ సంబద్ధో, ఽభిప్రాయో, భావలక్షణమ్,
 నాయకా, తదవస్థా శ్చ, నాయక శ్చ, తథా రసః,
 అక్లాని కైశీవృత్తై, రలంకార స్తతః క్రమాత్,
 ఇ త్యేతాని ప్రవక్ష్యంతే యథాసంభవ మజ్ఞానా.

అత్ర కవి స్తావన్నివిఁఘ్నన గ్రన్థపరిణమాప్యథా మిష్టదేవతా
 స్మరణద్వారాఽఽశిషం ప్రయత్నైః - జ్యోక్త స్టీతి. - మృదాన్యాః
 దుర్గాయాః - కటాక్షః అపాజ్ఞ దర్శనం - త్వాం పా త్వితి సంబద్ధః.
 కటాక్షః కీదృశః? జ్యోక్తప్రయే బద్ధః - కటకా ముఖపాణిః కటకా
 ముఖో నామ ధనురాకషణహస్తవిశేషః -

‘తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుష్టోఽఙ్గుష్ఠేన వీడ్యతే
 యస్మిన్ననామికాయోగా త్సహస్రః కటకాముఖః,’

తస్య - పుష్టే పశ్చాద్భాగే - ప్రేక్ష్యస్త శ్చలస్తః - నఖానా మంశవః
 తేషాం చయస్తేన - సంవళితః మిక్రిః; పునః కీదృశః? మజ్జరితః సంజాత
 మజ్జరికః * ‘తి దస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇత జితితచ్చృత్యయః -
 మజ్జరిత శ్చాసౌ పల్లవ శ్చ స ఏవ-కణఁపూరః కణావతంసః - తత్ర
 తాభన స్పృహయా-భ్రమక భ్రమరః తస్య-విభ్రమం లీలాం-బిభ్ర తీతి
 విభ్రమభృత్. ఆ ప్రోపమాలంకారః-నఖాంశుచయమజ్జరిర్యోః పాణి
 పల్లవయోః కటాక్షభ్రమరయో శ్చ సాదృశ్యప్రతీతే ర్విద్యమానత్వాత్ -

‘యథాకథంచి త్సాదృశ్యం య ప్రోద్భూతం ప్రతీయతే
 ఉపమా నామ సా’ ఇ త్యుక్తత్వాత్.

అత్ర కవి శృక్ష్ణారరసాత్మకం కావ్యం ప్రారభమాణః అదౌ వీర
 రసాభివ్యంజితం దేవ్యా ధనురాకషణక్రియాం కిమథా ముక్తవా నితి

నాశబ్దసీయమ్, యతః శృక్తారరసాత్త్రి కాయా ఏవ వశ్యముఖీసంజ్ఞాయా
దేవ్యాః ధ్యానం వివక్షితవాక్ . ఉక్తం చ త్రిపురసంహరిసిద్ధౌ -

'సంధాయ నుమనోబాణాక్ కషక్తస్త్రి మైత్రువం ధనుః

జగత్తైత్త్రిం జపారక్తాం దేవీం వశ్యముఖీం భజే.' ఇతి ౧

క్షీప్తా హస్తావలగ్నః ప్రసభ మభిహతో ౨

ప్యాదదానోఽంశుకాస్తం

గృహ్ణాన్ కేశేష్వపాస్త శ్చరణనిపతితో

నేక్షిత స్సంభ్రమేణ

అలిజ్ఞ న్యోఽవధూత స్త్రిపురయువతిభి

స్సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః

కామీ వాద్రాపరాధ స్స దహతు దురితం

శామ్యవో వ శృరాగ్నిః.

౩

శామ్యవః = శివునిదైన, (యః = ఏ) శరాగ్నిః - శర = బాణము
యొక్క - అగ్నిః - నిప్పు, ఆ...ధః - ఆర్ద్ర) = పచ్చి - ఆపరాధః =
తప్పిదముగల - (అనగా అన్యకాంతనగూడుట యనెడి తప్పిదమును
అప్పుడే చేసిన), కామీ ఇర = కాముకుడో యననట్లుగా, సా...భిః -
సాశ్రు = బాష్పములతోఁగూడిన - నేత్ర ఉత్పలాభిః = కలువలవంటి
కన్నులుగలవారయిన, త్రిపుర యువతిభిః - (అనురుల) మూడు పట్టణ
ములయొక్క జవ్వనులచేత, హస్త అవలగ్నః సక్ = చేతులయందు పట్టు
కొన్నదై, క్షీప్తః = విసరివైవబడినో, అంశుక అస్తమ్ ఆదదానః సక్
ప్రసభమ్ అభిహతః = వస్త్రముయొక్క అంచును పట్టుకొనుచున్నదై
(వస్త్రమునకు అంటుకొనుచున్నదై) బిట్టుగా కొట్టబడినదో, కేశేషు
గృహ్ణాన్ అపాస్తః = తలవెండ్రుకలయందు పట్టుకొనుచు తలవెండ్రుకలకు
అంటుకొనుచు, అనగా వానిని కాల్చుచు) తొలగింపబడినదో, చరణ

నిపతితః సక్ న ఈశీతః = పాదములలో (పాదములకడ) పడిన దై
చూడబడలేదో, సంభ్రమేణ ఆలిఙ్గా అపి అవధూతః . తోట్రపాటుతో
కవుంగిలించుచు గూడ దులిపి వేయబడినదో, సః వః దురితం హరతు =
ఆశివబాణంపునిస్పృ మియొక్క పాపమును హరించుగాక.

త్రిపురదాహమందు, శివబాణాగ్ని త్రిపురస్త్రీలను అంటుకొను
విధము నేరమి చేసినకాముకుడు కాంతను వెండియుం - బ్రసన్నురాలిని
చేసికొనుటకై కావించు చేతలవలెను, ఆచెలఁలు కన్నీళ్లతో ఆనిష్ఠను
తొలగించుకొనుచుండువిధము ఆకాంత ఏడ్చుచు ఆకాముకుని తిరస్క
రించువిధమువలెను, ఉండె నని భావము.

క్షీప్త ఇతి॥ శాంధవ శ్యాంకరః - శరాగ్నిః - వః యుష్మాకం -
దురితం అశుభం - దహ త్వితి సంబంధః; కథ మివ స్థితః? ఆద్వాపరాధః
సద్యఃకృతాపరాధః కామీవ స్థితః; శరాగ్ని శ్చ కాముక శ్చ కీదృశః? యో
హస్తావలగ్న స్సక్ సామ్రసేన్రోత్పలాభిః త్రిపురయువతిభిః-క్షీప్తా
నిరస్తః - అంశుకాంతం చేలాఞ్చలం - ఆదదాన ఆకర్షక్ - ప్రసభం
ప్రసహ్య - అభిహతః తాడితః - కేశేషు - గృహ్లా నిరుద్ధక్ - అపాస్తః
అపాకృతః - చరణనిపతిత స్సక్ - నేశీతః నావలోకితః - సంభ్రమేణ -
ఆలిఙ్గా అవధూతః; అపిశబ్ద స్సముచ్చయే; అత్ర సంభ్రమపదేన శరాగ్నేః
దహనాదిక్రియాయా మావేగ న్నూచితః - కాముకపక్షే త్వరామాత్రం
నూచితమ్. అత్ర పుష్పమాలంకారః-సామ్యాలంకారో వా-యథా:-

‘ద్వయో ర్య త్రోక్తిచాతుర్యా దౌపమ్యాగోఽవగమ్యతే
ఉపమారూపకాన్యత్వే సామ్య మి త్యామనన్తి తత్.’

ఇత్యుక్తత్వాత్. అత్ర అత్యంతరౌద్రస్య శరాగ్నే రతిసుతుమార
కాముక సాదృశ్య ముక్తిచాతుర్యేణ ప్రతిపాదయక్ కవి ర్విషమేష్వపి
ప్రసక్తేషు స్వస్య రసికత్వనిర్వాహశక్తిం ప్రకటికృతవాః; అథవా ఏనం
విధస్య శరాగ్నేః కాముకసాధర్మ్యకథనేన కవిః న కేవలం శృక్లారస

నాయక ఏవ పీఠరాద్రాదిరసనాయకాః పురుషా శ్చ స్త్రీణామగ్రే స్వకీయాం
శక్తి ముత్సృజ్య కామస్య ఆజ్ఞయా పాదప్రణామాద్యుపచారానాచరంతః
తాసాం వశే వత్తంత ఇతి స్వకావ్యే ప్రతిపాద్యమానస్య కామపురు
షాః సర్వాతిశాయిత్వం దశితవాన్. అత్ర ఆవేగో నామ
సంచారీ భావః వ్యజ్యతే; తథోక్తమ్ -

‘ఉత్పాతవాతవసాఃగ్నివాజిమత్తమత్యజైః

ప్రియాప్రియశ్రుతిభ్యాం చ స్యా దావేగోఽథ సంభ్రమః.’

అత్రాయ మగ్నిసంభవః -

‘ధూమాకులితనేత్రత్వ మజ్యసంకోచధూననే

అశ్రుప్రవణ మిత్యాది రనుభావో భవే దిహ.’ ఇతి, ౨

ఆలోలా మలకావళిం విలుళితాం బిభ్ర చ్చులత్కుణ్డలం.

కిఞ్చిన్మృష్టవిశేషకం తనుతరైః స్వేదామ్భసాం జాలకైః

తన్వ్యా యత్సరతాంతతాన్తనయనం వక్త్రం రతివ్యత్యయే

తత్త్వాం పాతు చిరాయ కిం హరిహర బ్రహ్మదిభి దైవతైః.

రతి వ్యత్యయే = పురుషాయిత కేళియందు, తన్వ్యాః = తీగబోడి

యొక్క, యత్ వక్త్రమ్ = ఏమొగము, ఆలోలామ్ విలుళితామ్ అలక

ఆవళిం బిభ్రత్ = చలించుచున్న చెదరిన ముంగురుల వరుసను చాల్చి

నదియో, చలత్ కుణ్డలమ్ = ఊగుచున్న కన్నులుగలదియో, తనుతరైః స్వేద

అమ్భసాం జాలకైః = మిక్కిలి నూళ్లుములైన చెమట నీళ్ల బొట్టులచేత,

కిఞ్చిత్ మృష్ట విశేషకమ్ = ఇంచుక తుడువబడిన (నొసటి) బొట్టుకల

దియో, సురత అన్త తాన్త నయనమ్ = మదనక్రీడయొక్క అంతమందు వాడిన

కన్నులుగలదియో, తత్ = అది (అమొగము), త్వాం చిరాయ పాతు =

నిన్ను ఎప్పటికిని రక్షించునుగాక, హరిహర బ్రహ్మ ఆదిభిః దైవతైః కిమ్ =

విఘ్నపు శివుడు బ్రహ్మ మొదలైన వేల్పులచేత ఏమిప్రయోజనము?

అలోలా మితి॥ తస్మాద్దస్త ద్వక్త్రం త్వాం చిరాయ - పాతు
రక్షతు - అత్ర రక్షణం నామ సుఖజనకత్వమ్ - హరి హర బ్రహ్మాదిభి
దైవవైః - కిం కిం ప్రయోజన - మితి సంబంధః; కీదృశం వక్త్రమ్?
యత్ - రతివృత్తయే పురుషాయితే - అలోలాం చిచ్ఛలాం - విజలితాం
వ్యాకీర్ణామ్ - అలకావళిం బిభ్రత్; పునః కీదృశమ్? చలతీ కుణ్డలె
యస్తికా తత్ లమ్పమానక జాభరణమితి భావః, తనతరై రతినూత్న మైః -
స్వేదామృతాం-జాలకైః బిందుభిః-కించిస్త్వప్రవిశేషకమ్ ఈషదపాకృత
తిలకమ్, పునఃకీదృశమ్? సురతా న్తతా న్తనయనమ్. అత్ర స్వభా
వోక్తి రలంకారః - యథా. —

‘నానావస్థం పదార్థానాం రూపం సాక్షా ద్వివృణ్వతి
స్వభావోక్తి శ్చ జాతి శ్చ.’ ఇ త్యుక్త త్వాత్;
అస్తికా వ్యోకత్రయేఽపి ఆశీరలంకారోఽప్యనుసంధియతే - యథోక్తమ్ -
‘ఆ శీర్ణా మాభిలషితే వస్తు న్యాశంసనం మతమ్.’ ఇతి.
‘తద్వక్త్రం త్వాం పాతు హరిహర బ్రహ్మాదిభి దైవవైః కి మి’ త్యనేన
ఇదానీ మేవ సుఖదాయినీ ఏతాదృశే వక్త్రే నిర్ధే సతి ఏత త్పరిహృత్య
కాలా న్తరసుఖదాయినో హరిహర బ్రహ్మాదయో న సేవ్యా ఇ త్యుక్తం
భవతి; తథా చ నీతివాక్యమృతే -

‘యోఽర్థ కామా వపాకృత్య ధర్మ మే వోపసేవతే
పక్వం క్షేత్రం పరిత్యజ్య ఆరణ్యం కృష తీవ సః.’ ఇతి.
శ్రమో నామ సంచారీ భావో వ్యజ్యతే - యథోక్తమ్ -
‘శ్రమః ఖేదోఽధ్వమృగ యాయుధ వాహాధిరోహణైః
సంభోగ నృత్య శస్త్రాస్త్రవాయామాద్యైః ప్రజాయతే.
నిశ్వాసస్వేదసీత్కారాః సంకోచో ముఖనేత్రయోః
శీతవాతోదకచ్ఛాయాపేక్షా సంవాహనాని చ
అజ్గమౌటన మిత్యాదై న్వి రసుభావై స్తు లక్ష్యతే.’ ఇతి. 3

సందష్టాధరపల్లవా సచకితం హస్తాగ్ర మాధూన్వతీ
 మా మా ముఞ్చ శ రేతి కోపవచనై రానతితథ్యులతా
 సీత్కారాఞ్చితలోచనా సపులకం యై శ్చుమ్బితా మానినీ
 ప్రాప్తం తై రమృతం శ్రమాయమథితో మూఢై స్సురై స్సాగరః.

సందష్ట ఆధర పల్లవా = కొఱుకబడిన మోవి చిగురుకలదియు,
 (ఆ నొప్పికి), సచకితం హస్తాగ్రమ్ ఆధూన్వతీ = వెఱపుతోటు
 పాటుతో చేతికొనను విసరుచున్నదియు, మా మా శత ముఞ్చ ఇతి కోప
 వచనైః = వలదు వలదు కొంటెవాడా వదలుము అనెడు కోపపుమాట
 లతో (-మాటలు పలుకుచు), ఆనర్తిత ధ్యులతా = ఇంచుక ఆడింపఁ
 బడిన బొమతీగలుగఁబడియు, సీత్కార అఞ్చిత లోచనా = సీత్ అనెడు
 ధ్వనిచే కొంచెము మొగిడినకన్నులు గలదియు (నయిన), మానినీ = చెలువ,
 యైః చుమ్బితా = ఎవరిచేత ముద్దుగొనఁబడినదో, తైః అమృతమ్ ప్రాప్తమ్ =
 వారిచేత అమృతము పొందఁబడినది, మూఢైః సురైః సాగరః శ్రమాయ
 మథితః = మూఢులగు దేవతలచేత సముద్రము ప్రయాసకే తరువఁబడినది;
 మానిన్యధరమాధుర్యమే అమృతముగాని సముద్రములో దేవతలకు దొరకి
 నట్టిది అమృతముగా దనుట.

కవి రిదానీం స్వకౌప్యప్రతిపాద్యమానస్య కౌమపురుషార్థస్య ఫలం
 దశఽయతి - సందష్టైతి॥ మానినీ రమణీ-సపులకం యై శ్చుమ్బితా తై
 రేవామృతం ప్రాప్తం సాగరః మూఢై స్సురైః శ్రమాయ మథిత ఇతి
 సంబంధః; కీదృశీ మానినీ? సందష్టాధరపల్లవా - సచకితం భయసంభ్రమ
 సహితమ్॥ ని॥ 'చకితం భయసంభ్రమ' ఇ త్యమరః, హస్తాగ్రమ్ - ఆధూ
 న్వతీ విక్షిపంతి; పునః కీదృశీ? హేశత ధూర్త - మామా అలమలం -
 ముఞ్చ త్యజ - ఇత్యాదికోపవచనై స్సహ ఆనతితథ్యులతా; పునః
 కీదృశీ? సీత్కారాఞ్చితలోచనా సీత్కారేణ - అఞ్చితే ఈషస్తుకుళిరే -
 లోచనై నేత్రై - యస్యా స్సా తథోక్తా.

అత్ర కేచి వై రితి బహువచనన మాని నీ త్యేకవచనన ఏక
స్యాం నాయకాయాం బహునాం పురుషాణాం రతిం ప్రసజ్య నాయకాం
సాధారణీం కృత్వా రసాభాసం కృతవంతః - యథోక్తమ్—

‘ఏక త్రై వాసురాగ శ్చే త్తిర్యక్ మేచ్ఛగతోఽపి వా
యోషితో బహుస్క్తి శ్చే ద్రసాభాస త్రిధా మతః.’

తస్మా దస్థీలం భవతి; కిం తు మాని నీతి జాతా వేకవచనం, యై ర్వానిన్య
శ్చుచ్ఛిప్తా ఇ త్యర్థః, యస్య నాయకస్య యస్యాం నాయకాయా మభిరతిః
తస్య నాయకస్య తస్యాం నాయకాయాం సుఖాతిశయస్య విద్యమాన
త్వాత్. అత్ర నాయకా నాయక నిశ్చయో న కతకవ్య ఇతి. అత్ర
శకేతి సంబుద్ధ్యా సూతకత్వ మవగమ్యతే ‘గూఢవిప్రియకృ చ్చర’ ఇతి
నాయక భేదో న వివక్షితః, మానినీశబ్దోఽపి త్రిసంఖ్యమాత్రజ్ఞాపకః,
‘త్రిసా మిష్యాకృతః కోపా మానోఽన్యాసస్థిని స్త్రియ’ ఇతి మాన
ఈష్యాకృతః కోప స్సోస్యా అస్తీతి న వివక్షితం; కిం చ కోపవచనాని
చ భూలతానతకానాని చ స్త్రియస్య శాత్యకమణః సంధూతాని న
భవన్తి, కిం తు అధరస్పృశసంజాతేన కిలకించితనామ్నా త్రిచేష్టావిశే
షేణ - యథోక్తం ‘కోధాశ్రుహషభీత్యానై స్సంకరః కిలకించిత మి’తి.
యై శ్చుచ్ఛిప్తా మానినీ వై రమృతం ప్రాప్త విత్యనేన అమృత మత్రైవ
విద్యత ఇ త్యుక్తమ్, మూఢై స్సరై స్సాగరః శ్రమాయ మథిత ఇత్య
నేన త త్రామృతం నాస్తీత్యుక్తమ్. అ త్రైవ్యపహ్నవాలంకారః,
యథాథక మమృత మపహ్నవత్యాపర స్యామృతత్వనిరూపణాత్. ౪

అలసవళితైః ప్రేమార్ద్రాద్రై ర్దుహు ర్దుకుళీకృతైః
క్షణమభిముఖై లజ్జాలోలై నిమేషపరాజ్ఞుభైః
హృదయనిహితం భావాకూతం వమద్భి రి వేక్షణైః
కథయ సుకృతీ కోఽయం ముగ్ధే త్వయాద్య విలోక్యతే.

ముక్తే ఓముగుదా, అలసవళితైః - అలస = లక్ష్యమునుండి వెనుకకు మఱిసినవియు - వళితైః = మఱల లక్ష్యముంగూర్చి నిగిడినవియు, ప్రేమ అద్భ్రాత్రైః = అనురాగముతో తడితడిగానున్నవియు (అనురాగ పూర్ణము లనుట, ముహూః ముకుళీకృతైః = మాటిమాటికి ముగుడ్డబడినవియు, క్షణమ్ అభిముఖైః = ఇంచుకనేపు ఆతనిమోమునకు ఎగురగునవియు, లజ్జా లోలైః = సిగ్గుచేత చలించుచున్నవియు, నిమేషపరాఙ్ముఖైః = తెప్పపాటునకు పెడమొగమయినవియు (అనగా తెప్పవాల్చక చూచుచున్నవనుట), హృదయ నిహితం భావ ఆహతమ్ కమద్భిః ఇవ = మనస్సులో నుంపఁబడిన ప్రీతియొక్క యభిప్రాయమును క్రమ్ముచున్నవోయనునట్లుండుచున్న, ఈక్షణైః = చూపులతో, కః ఆయం సుకృతీ అద్యత్వయా విలోక్యతే = ఎవఁడు ఈ పూర్వవంతుఁడు ఇప్పుడు నీచేత చూడఁబడుచున్నాఁడు? కథయ = చెప్పుము.

సఖీ నాయికాం బ్రూతే - అలసవళితై రితి॥ హే ముక్తే! ఈక్షణైః అద్యత్వయా విలోక్యతే కోఽయం సుకృతీ కథయేతి సంబంధః; కీదృశై రీక్షణైః? అలసవళితైః అలసాని చ లాని వళితాని చ తైః - అలసం లక్ష్యే నివృత్తం - వళితం పునః ప్రవృత్తం - తథోక్తమ్ -

‘అలసం త దభీష్టాథాన్ దీప్తాద్యై ర్య నివర్తితం,

వళితం త నివృత్తస్య భూయ స్త స్యావలోకనమ్.’ ఇతి -

పునః ప్రేమార్ద్రాద్రైః ప్రేష్టా అత్యథాన్ ద్రవీభూతైః ప్రేష్టా మనసి ద్రవీభూతే సతి ఈక్షణేఽపి ద్రవీభూతత్వం దృశ్యత ఏవ; పునః కీదృశైః? ముహూ ర్ముకుళీకృతైః ప్రియదశానసుఖాతిశయేన ముకుళీకృతైః - యథా

‘స్ఫురత్సంక్లిప్తపత్మాగ్రా నుఖవిక్రాంతతారకా

ముకుళా దృష్టి రానందా త్సా దృష్టి ముకుళీకృతా.’ ఇతి.

క్షణ మభిముఖైః; పునఃకీదృశైః? లజ్జాలోలై ర్లజ్జయా చఙ్ముఖైః; పునః కీదృశైః? నిమేషపరాఙ్ముఖైః నిమేష రహితైః; పునః కీదృశైః? హృద

యనిహితం భావాకూతం - భావోనామ రతిసంజ్ఞక స్థానీయా భావః, స
ఏవ ఆకూత మభిప్రాయః - త - ద్వమద్భి - ఉద్గిరద్భి-రి వేత్సర్థః. అత్ర
చక్షుఃప్రీతి నామ ప్రథమావస్థా ద్యోత్యతే-

‘అదరా ద్వీక్షణం యత్ర చక్షుఃప్రీతి రి తీర్యతే.’ ఇతి.

అత్ర నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చేతి కై శ్చిదుక్తం, త దయుక్తం;
యత స్వయా కోఽయం విలోక్యత ఇ త్యనేన అస్వీయస్య నాయకస్య
గమ్యమానత్వాత్, స్వీయశ్చే త్సఖ్యాదిభి జ్ఞాయతే, అతః కోఽయ
మితి ప్రశ్నానుపపత్తేః; తస్మా న్నాయకస్య అన్యత్వా న్నాయికా స్వీయా
న భవతి, కిం తు పరకీయా; ముగ్ధ, ఇతి సంబుద్ధ్యా విపరీతలక్షణయా
ఆపహ్నవేన వై దగ్ధ్యం గమ్యతే.

అత్రాలస్యాదిభి భావవలేశై రల్పస్య శృంగారస్య సూచితత్వా
తైశ్చికివృత్తై రజ్ఞం నర్త స్ఫోటోఽనుసంధేయః; తథా భారతీయే -

‘యా శ్చక్షువై పథ్యవిశేషచిత్రా సుసంయుతా యా బహునృత్తగీతైః
కామోపభోగప్రవరోపచారా తాం కై శికిం వృత్తి ముదాహరన్తి.

నర్త చ నమకస్పర్శో నమకస్ఫోటోఽథ నర్తగర్భశ్చ
కై శిక్యా శ్చత్వారో భేదా హ్యేతే సమాఖ్యాతాః.

నమకస్ఫోట స్తు భావానాం సూచితోఽల్పరసో లవైః’. ఇతి.

అత్ర జాత్యలంకారః;

౫

అజ్గుశ్యగ్రనఖేన బాష్పసలిలం విక్షిప్య విక్షిప్య కిం
తూష్ణిం రోదిషి కోపనే బహుతరం పూత్కృత్య రోదిష్యసి
యస్యా స్తే పిశునోపదేశవచనై ర్త్తానేఽతిభూమిం గతే
నివిణ్ణోఽనునయం ప్రతి ప్రియతమో మధ్యస్థతా మేష్యతి.

కోప నీ = ఓకోపశీలురాలా, అజ్గుశి అగ్ర నఖేన బాష్ప సలిలమ్
విక్షిప్య విక్షిప్య తూష్ణిం కిం రోదిషి = ప్రేరి కొన గోటితో బాష్పజల

మును చిమ్మి చిమ్మి ఊరక (అనగా అతఁ డెంతబలిమాలినను వినక) ఏల
యేడ్చుచున్నావు? (ఇందులకు ఫలముగా) బహుతరం పూత్కృత్య రోది
వ్యసి = విస్తారముగా పూత్కరించి (ఇకమీఁద) ఏడువఁగలవు; (ఏల
యనఁగా) యస్యాః తే = ఏ నీకు, పిశున ఉపదేశ వచనైః = కొంఁడములు
చెప్పవారియొక్క బోధన మాటలచేత, మా నే అతిభూమిం గతే = ఈను
మేరయవలికి పోఁగా (మేర మీఠినది కాఁగా), ప్రియతమః అనునయం
ప్రతి నిర్విణ్ణః = అత్యంతప్రియుండు ఓదార్చుటనుగూర్చి విసిగినవాడై,
మధ్యస్థతామ్ ఏవ్యతి = ఉదాసీనత్వమును పొందఁగలఁడో.

ప్రియతముండు ఎంతబలిమాలినను వినక నీవు వారి వీరి కొంఁడములు
విని యిట్లే ఏడ్చుచుండెదవేని అతఁడు విసిగి నీవిషయమున అసడ్డవహిం
చును, అంతట నీకు ఎంతయు ఏడ్చే పాలగును, కావున ఇప్పుడు ఏడ్చుమాని
అతనిమంచిమాటలకు ఊఱిడిల్లుము, అని భా.

నాయకేన భేదోపాయం ప్రాపితా సఖీ నాయికా మాహ - అజ్ఞ
శ్శ్చతి॥ హే కొపనె, అజ్ఞశ్శ్చనగ్రనఖేన బాష్పనలిలం విక్షిప్య విక్షిప్య
తూష్ణీం కిం రోదిషి? పిశునోపదేశవచనైః యస్యాస్తే - మా నే ఈష్యా
కృతకౌపే - అతిభూమిం అతిశయం - గతే సతి ప్రియతమా - నిర్విణ్ణః
నిర్వేదం ప్రాప్త స్సృక్ - అనునయంప్రార్థనాం - ప్రతి - మధ్యస్థతామ్
ఉదాసీనతామ్ - ఏవ్యతి; తదా సా త్వం - బహుతర మతిమాత్రం -
పూత్కృత్య పూత్కరిం కృత్వా - సశబ్ద మి త్యధః - రోదిష్య సీతి
సంబంధః. అత్ర సఖీ నాయికా మిదానీం కిం రోదిషి ఇతః పరం బహుతరం
రోదనం భవిష్య తీతి బోధయిత్వామాన స్త్యాజ్య ఇతి కథయ తీ త్యభి
ప్రాయః. అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ; నాయక శ్శరః. అత్ర
మానాపనయనోపాయభేదేన ప్రవర్తత ఇ త్యవగతవ్యమ్ -

‘సామ్నా భేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాన్తరైః

ఏతైః ప్షడ్భి రుపాన్మై శ్చ కుర్యాన్తానాపనోదనమ్.

అత్ర చాటువచ స్సామభేదః సఖ్యా ఉపాజ్ఞానమ్.' ఇత్యుక్త త్వాత్.

మానకృతో విప్రలమ్భ శృంగారః. అత్ర విప్రలమ్భకృతం సోపా లమ్భవచనం నర్త - యథా -

'ఈష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలమ్భం చ వచన మవిరుద్ధం

సామోపక్షేపయతం సవిప్రలమ్భం హి త న్నవః.' ఇతి భార తీయే. ఆక్షేపోఽలంకారః - 'ప్రతిషేధోక్తి రాక్షేప' ఇతి. ౩

దత్తోఽస్యాః ప్రణయ స్త్వయైవ, భవతా

సేయం చిరం లాలితా,

దై వా దద్య కిల త్వ మేవ కృతవా

నస్యా నవం విప్రియం,

మన్య ద్దుస్సహ ఏష యా త్యుపశమం

నో సా స్త్వవాదైః స్ఫుటం,

హ నిస్త్రింశ, విముక్తకణ్ఠకరుణం

తావ త్సఖి రోదితు.

2

కర్తార్థకమునకు కర్తృగ్రహముగా తెలుగునూర్పు:—త్వయా ఏవ అస్యాః ప్రణయః దత్తః = నీవే ఈమెకు చనవును ఇచ్చితివి, భవతా సా ఇయం చిరం లాలితా = నీవు అట్టియీమెను చిరకాలము బుజ్జగించితివి, అద్య దై వాత్ త్వమ్ ఏవ అస్యాః నవం విప్రియం కృతవాక్ = ఇప్పుడు దైవవశమున నీ వే ఈమెకు అప్రియమును కావించితివి, స్ఫుటమ్ ఏష మన్యః దుస్సహః సా స్త్వవాదైః ఉపశమం నో యాతి = స్పష్టముగా ఈ దుఃఖము పై ఉపశమముగానిది ఓదార్పు మాటలకు కాంతిని పొందదు, హ నిస్త్రింశసఖి విముక్తకణ్ఠకరుణం తావత్ రోదితు = ఓయిక్రూరుడా (నా, చెలి వాచిచ్చి దుఃఖముగా (దానిదుఃఖము తీయకము) ఏడ్చునుగాక.

నిన్ను పెక్కువిధముల ప్రాణముగా చూచుకొనుచున్న దయితుఁ జేమో
రవంతపారఁబాటు నీవిషయములో చేసినమాత్రాన మన్నింపక ఏడ్చెదవని
ఏడ్చుము, నిన్నెవరు వలదన్నవారు; అని భావము.

సఖీ నాయకొసన్నిధౌ నాయక మాహ - దత్త ఇతి॥ అస్వామిః -
ప్రణయః విప్రమ్భః - త్వయైవ దత్తః ॥ని॥ 'ప్రణయా స్త్వమి॥ విప్రమ్భ
యాచ్ఛాప్రేమాణ' ఇ త్యమరః - కిం చ భవతా సేయం చిం - లాలితా
ఉపలాలితా-అద్య-స్తైవా దైవవశాత్ - త్వమేవ అస్వామిః ఏవంవిధాయః-
నవ మపూర్వం - విక్రియ మప్రియంకమ - కృతవాక్ కిల - కిలశబ్దో
వార్తాయాం ॥ని॥ 'వార్తాసంభావ్యయోః కి లే' త్యమరః - ఏష మన్యరేవం
విధ విప్రియజాతః కోపా - దుస్సహః సోధు మశక్యః - దుస్సహత్వా
దేవ - సాస్త్యవాస్తై స్సామవచనైః - ఉపశమం శాంతిం - నో యాతి -
స్ఫుటం నిశ్చయః - హే - నిత్రీంశ నృశంస ॥ని॥ 'నృకంసఖిదౌ నిత్రీంశా
వి' త్యమరః - విముక్తకణ్ఠం కరుణం చ యథా భవతి తథా - కణ్ఠశబ్దేన
కణ్ఠధ్వని లక్ష్యతే - విముక్తకణ్ఠం అనిరుద్ధకణ్ఠధ్వని - కరుణం సోకాతి
శయం - మమ సఖీ తావ ద్రోది చ్చిత్తి సంబధః; తావచ్చబ్దావధా -
యావ త్కోప శ్చామృతి తావ ది త్యర్థః. రోది త్వి త్యత్ర* 'రుదాదిభ్య
స్సార్వధాతుక' ఇ తీడాగమః.

అత్ర నాయకేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయకోపాలమ్భవ్యా
జేన నాయకొ ముపాలభతే - 'కి మితి అనేన తవ విప్రమ్భా దత్త శ్చిర
ముపాలనం చ కృతం? యత్కించి ద్విప్రియం కృత మితి నైత దైవా
దేవ, న స్వతః ప్రవర్తితం, సామవచనా న్యపి కృతాని, తథాపి కోపా
న్న విరమసి, బౌచిత్వం వక్షయిత్వా రోదిషి - చేద్యది క స్త్వాం వారయ
తీ త్యభిప్రాశుః. అత్ర నాయకొ స్వీయా మధ్యా చ, నాయక శ్మరః.
అత్ర విప్రియాజా సెన్యామానకృతో నిప్రలమ్భ శృంగారః-యథోక్తమ్ -

‘సంభోగా విప్రలమ్భశ్చ శృంగారో ద్వివిధౌ రసః;
అయోగో విప్రయోగ శ్చ విప్రలమ్భోఽపి స ద్విధా;
విప్రయోగ స్తథా మానః ప్రవాసః కరుణాత్మకః;
తత్ర మానో ద్విధా సోఽయ మిష్యోః ప్రణయ పూర్వకః.’

తత్ర ఈష్యోమాన శ్చతుర్విధః - యథోక్తం భారతీయే -
యత్ర స్నేహో భయం తత్ర, త త్రేష్యోః మదనో యతః;
చతస్రో యోనయ స్తస్యాః కీర్త్యంతే తాన్నిబోధతః;
వైమనస్యం వ్యభీకం చ విప్రియం మన్య రేవ చ;
ఏతేషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్;
నిద్రాభేదాలసగతిం సచిహ్నం సరదవ్రణమ్
ఏవంవిధం ప్రియం దృష్ట్వా వైమనస్యం విధీయతే;
బహుళో వార్యమాణోఽపి య స్తు త త్రైవ దృశ్యతే
సామక్షాత్తత్ర మాత్సర్యా ద్వ్యభీక ముపజాయతే;
జీవన్త్యం త్వయి జీవామి దాసోఽహం త్వం చ మే ప్రియా
ఉ క్తైవం యోఽన్యథా కుర్యా తత్ర వై విప్రియం భవేత్;
ప్రతిపక్షసకాశా ద్య సౌభాగ్యైకవికల్పనః
ఉపసర్ప త్సచిహ్న శ్చ మన్య స్త త్రోపజాయతే.’ ఇతి.

అత్ర విప్రలమ్భకృత ముపాలంభవచనరూపం నమః. అక్షేపోఽ
లంకారః. 2

లిఖన్నాస్తే భూమిం బహి రవనతః ప్రాణదయితో
నిరాహారా స్సఖ్య స్సతతరుదితోచ్ఛాననయనాః
పరిత్యక్తం సర్వం హసితపతితం పక్షరశ్మక్తై
స్త వావస్థా చేయం విస్మయకరినే మాన మధునా. ౩

ప్రాణ దయితః బహిః అవనతః సకా భూమిం లిఖన్ ఆస్తే = (సీ)
ప్రాణసియ్యుండు బయట మొగము వ్రేలి వేసికొన్నవాడై నేలను (కాలి

(ప్రేలితో) గీటుచు ఉన్నాడు, సఖ్యః నిరాహారాః సతత రుదిత ఉచ్ఛ్వాన
 నయనాః (పర్త సే) = నీ చెలులు (నీకష్టమును చూడనొల్లక) భోజనము
 మాని ఎడతెంపులేని యేడ్పుచే ఉబ్బిన కన్నులుగలవారు (గానున్నారు),
 పజ్జర శుక్తైః హనిత పతితం సర్వం పరిత్యక్తమ్ = పంజరపుఁ జీలుకలు
 (నీవు లాలింపక యున్నందున) నవ్వుట చదువుట సమస్తమును మానినవి,
 తవ అవస్థా చ ఇయమ్ = నీ దశయు ఇట్టిది (ఇంత కష్టమైనదిగానున్నది),
 కతి నే అధునామానం విస్మజ = (ఓనీ) కఠినాత్మరాలా ఇప్పుడు (అయి
 నను) ఈసును విడువుము.

సఖీ నాయికా ముపాలభతే - లిఖిన్నితి॥ ప్రాణదయితః - బహిః
 బాహ్యప్రదేశే - అవనతో సతముఖః స్పృక్ - భూమిం లిఖిత్ - ఆస్తి
 తిష్ఠతి; సఖ్యా నిరాహారాశ్చ - సతత రుదితోచ్ఛ్వాననయనాః సతత
 మత్రాస్తం రుదితం రోదనం తేన ఉచ్ఛ్వానాని నయనాని యాసాం తా
 స్తథోక్తా తిష్ఠన్తి; పజ్జరశుక్తై శ్చ సర్వం - హనితపతితం హస్యకారి
 వాగ్ద్యాపారః - పరిత్యక్తం విముక్తం - తవ అవస్థా చేయమ్-ఇదంశబ్దేన
 సాతిశయ స్పృహా లక్ష్యతే - హేకతి నే నిష్ఠురప్రకృతే-ఇవానీ మధునా-
 మాన మీష్యాకృతకోపం - విస్మజ త్యజేతి సంబంధః, నాయికా స్వీయా
 మధ్యా చ; నాయక శ్మతః. అత్ర మానకృత విప్రలమ్భ శృంగారః. విప్ర
 లమ్భకృతమ్ ఉపాలమ్భవచనరూపం నర్త. ఆక్షేపోఽలంకారః. ౮

నారోగ్య ముగ్ధశతా హరన్తి రమణం,
 తిష్ఠన్తి నో వారితా,

స్త త్కిం తామ్యసి కిం చ రోదిషి వున
 స్తాసాం ప్రియం మాకృధాః.

కాన్తః కేళి రుచి ర్యువా సహృదయ

స్తాదృష్టియగ కాతరే

కిం నో బర్భరకర్కశైః ప్రియశతై

రాక్రమ్య విక్రీయతే.

౯

నాయకునికి కైవసమై నాయికాసఖి నాయికను నిందించుట. —

సార్యః ముగ్ధ శతాః సత్యః రమణం హరన్తి = స్త్రీలు (పయికి) తెలియని వారు (గానటించుచు) (లోలోపల) గడుసువారు అయి ప్రియుని వశ పఱచుకొందురు, వారితాః సత్యః నో తిష్ఠన్తి = వారింపఁబడినవారు అయ్యెను ఊరకయిండరు (వారికి వశపడిక తప్పించుకొన శక్యము గాదనుట), తన్ = అట్లుండఁగా, కిం తామ్యసి కిం చ పునః రోదిసి = ఏల వెతపడెదవు ఏల మఱి ఏడ్చెదవు, తాసాం ప్రియం మా (అ) కృథాః = ఆ నాలిముచ్చలకు ఇష్టమును చేయకును (నీవు ఏడ్చుటయే వారు కోరు నది, వారియాకోరికను నెఱవేర్చకు మనుట), ప్రియాః తాదృక్ కాన్తః కేళి రుచిః యువా సహృదయః = (నీ) చెలువుఁడు అట్టి మనోహరుఁడు క్రీడ యందు కోరికగలవాఁడు పడుచువాఁడు జాణ (యు), బర్భర కర్కశైః (వచనైః) నః కిమ్ = పరుసములు కక్కసములు అగుమాటలచేత మనకు ఏమి ప్రయోజనము, ప్రియ శతైః ఆక్రమ్య విక్రీయతే = ప్రియములయొక్క వందలచేత (అతనికి నూర్ల కొలఁదిప్రియములు చేసిన) వశపఱచుకొనఁబడి అమ్మబడును (మంచితనముచేత నైన యెడల వశపడి దాసుఁ డగును, అట్లు చేసికొన్చు, అని యుపదేశము.)

అవ|| నాయకేన భేదం గమితా సఖీ నాయికా ముపాలభతే|| సార్య ఇతి|| సార్యో ముగ్ధశతా సత్యః - రమణం ప్రియం - హరన్తి స్వాధీనం కుర్వన్తి - ముగ్ధా శ్చ తాశ్చతా శ్చ ముగ్ధశతాః - బహిర్ముగ్ధా ఇవ లక్ష్య మాణా అస్తశ్చతా ఇత్యర్థః, వారితా సత్యో నో తిష్ఠన్తి వారయితుం న శక్యా ఇత్యర్థః, త తస్మా త్కాణాత్ హే కాతరైకిం కిమథం -

తామ్యసి గ్లానిం భజసి - కిం పునః రోదిషి చ-తాసాం రమణహరిణీనాం-
ప్రియ మిష్టం రోదనాదికం-మా కృథాః ఆస్యా రోదనాదిక మేవ తాసాం
ప్రియ మి త్యర్థః, తాదృక్ప్రియ స్తాదృక్కౌంతః - కేళిరుచి ర్యువా
సహృదయ శ్చ - బభృరకకక్షనైః పరుషకతినైః - వచనైరితి శేషః - నః
అస్మాకం - కిం కిం ప్రయోజనం - సంప్రతి ప్రియశతై - రాక్రమ్య అవ
రుధ్య - విక్రీయతే విక్రయాహణః క్రియతే స్వాధీనః క్రియత ఇ త్యర్థః
ఇతి సంబంధః. శ్రీరాం ప్రియాకషణనైపుణ్య మేవ ప్రయోజనం న తు
రోదనాదికం పరుషకతితో వ్యాపార శ్చ; తస్మా త్ తత్సర్వం పరిత్యజ్య
సౌమ్యప్రకృత్యా ప్రియే అత్యస్తప్రియా న్వాన్విపారా స్ప్రియుజ్య త మావ
జాయ; ఇతి సఖి బోధితవ తీ త్యభిప్రాయః. నై న్యం నామ సంచారీ
భావః. అత్ర నాయికాస్వీయా అధీరా మధ్యా చ; అధీరత్వం కథ
మితిచేత్. 'బభృరకకక్షనైర్వచనైః కి మి'తి సఖివచనాత్ - తథా
చోక్తం దశరూపకై -

‘ఖేదయై ద్దయితం కోపా దధీరా పరుషాత్మనైః.’ ఇతి;

కిం చ కలహోన్తరితా చ-

‘కోపా త్కౌంతం పరానుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితా

కలహోన్తరితా చాసౌ కోవిదైః పరికీర్తితా.’ ఇతి.

నాయక శ్మరః ‘సూఢవిప్రియకృచ్ఛత, ఇ త్యమరవచనాత్. మాన
కృత విప్రలమ్భ శృంగారః. విప్రలమ్భకృతం సౌపాలమ్భవచనరూపం
నర్క. ఆక్షేపాలంకారః.

కోపా త్మోక్తమలలోలబాహులతికా

పాశేన బద్ధ్యా దృఢం

నీత్వా మోహనమన్దిరం దయితయా

స్వైరం సఖీనాం పురః

‘భూయోఽ ప్యేవ మి’తి స్థలన్తృదుగిరా

సంసూచ్య దుశ్చేష్టితం

ధన్యో హన్యత ఏవ నిహ్నుతిపరః

ప్రేయాన్ రుదత్యా హసన్.

౧౦

త ప్పొనర్చిననాయకుని నాయక దండించుట:—(తెనుగున ప్రయోగవ్యత్యయము):—కోపాత్ = కోపముతో, కోమల లోల బాహు లలికా పాశేన దృఢం బద్ధా = మృదువును చంచలమును తీగవంటిదియు నయిన బాహువనెడు త్రాటితో గట్టిగాకట్టి (అనగా తనసందిట అతనిని బిగియఁబట్టుకొని) మోహనమద్దిరం నీత్వా = సంభోగ గృహమునకు కొని పోయి, (అచట), సైవరం = యథేచ్ఛముగా (తనకోపముతీటువఱకు), సఖీనాం పురః = చెలికత్తెల యెదుట, భూయః అపి ఏవమ్ = మఱల నేమయిన ఇట్లు (చేయుదువా? చేయువుగదా అని శేషము), ఇతి = అని (సగముమాటలోనె), స్థలత్ మృదుగిరా దుశ్చేష్టితం సంసూచ్య=తోట్రీలు చున్న కోమల వాక్కుచే (అతని) చెడుచెయిదమును (వేటొక తెంగూడు టను) ప్రకటించి, దయితయా రుదత్యా=కొంత ఏడ్చుచు, నిహ్నుతి పరః ధన్యఃప్రేయాన్ హసన్ = వంచనా సత్తుని అప్పట్వంతుని ప్రియతముని నవ్వుచున్నవానిని, హన్యతే ఏవ = బాగుగా కొట్టుచున్నది. ప్రియతమ చేయునట్టివి కట్టుట బెదరించుట కొట్టుట యు అనునట్టి వే నాయకులను ధన్యులం జేయు ననగా, ఇంక మధురభాషణాలింగ నాదులమాట చెప్ప వలయునా యని భా.

అవ॥ అపరాధినం నాయకం నాయకౌ నిర్భత్సయ తీతి కవి రాహ-కోపా దితి॥ కోపాత్ కోమలలోలబాహులలికాపాశేన దృఢం బద్ధా - మోహనమద్దిరం సంభోగ గృహం-నీత్వా - సైవరం యథేచ్ఛం-సఖీనాం పురః సఖీసమక్షం - భూయోఽ ప్యేవ మితి పున ర ప్యేవం కకోషీ త్యధోక్త్యా-స్థలన్తృదుగిరా సగద్గదయా మృదులయా వాచా-

దుశ్చేష్టితమ్ దుర్వ్యాపారం నాయికాస్తర గమన మి త్యధః-సంసూచ్య
సంజ్ఞాప్య - రుదత్యా దయితయా - నిహ్నుతిపరః వశ్చనాపరః - ధన్వో
భాగ్యవాక్-ప్రేయాన్ప్రియతమా-హసక్ - హస్యత ఏవ తాడ్యత ఏ వేతి
సంబంధః. ప్రియతమయా కృతాని బంధసనిభత్సకనతాడనా న్యపి పురు
షాణాం ధన్యత్వ మాపాదయన్తి కి ముత మధురభాషణాల్లిడ్లనాదయ ఇ
త్యభిప్రాయః. నాయికా స్వీయా ప్రగల్భా ఆధీరా చ-యథోక్తం
దశరూపక -

‘సావహితాద రోదాస్తే ర తా ధీ, రతరా క్రుధా
సంతజ్య తాడయే త్కస్తమ్.’ ఇతి.

నాయకో ధృష్టః-యతో నాయికయా సంసూచితాపరాధ స్తాడ్యమానో
ఽపిసహ తె-తథా చోక్తం-‘వ్యక్తా గా నిభయో ధృష్ట’ ఇతి. ఈష్యా
మానకృతో విప్రలమ్భ శృంగారః. అత్ర విప్రలమ్భకృత మీష్యా
క్రోధప్రాయం నర్క-యథా భారతీయే -

‘ఈష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలమ్భం చ వచన మవిరుద్ధం
సామోపక్షేపయుతం సవిప్రలమ్భం కృతం నన్.’ ఇతి.

ఆక్షేపాలంకారః - ‘ప్రతిషేధోక్తి రాక్షేప’ ఇతి.

౧౦.

‘యాతాః కిం న మిశన్తి సుందరి పునః ?

శ్చిన్తా త్వయా మత్కృతే

నో కార్యా; నితరాం ‘కృశాఽసి.’ కథయ

త్యేవం సబాష్పే మయి

లజ్జామనరతార కేణ నిపత

త్వీతాశ్రుణా చక్షుషా

దృష్ట్యా మాం హసితేన భావిమరణో

త్సాహ స్తయా సూచితః.

౧౧

నాయకునివాక్యము. — హే సుందరి - ఓరమణీ, యాతాః పునః న మిశ
న్తి కిమ్ = (దేశాంతరము) పోయినవారు మఱల కలసికోరా ఏమి, మత్
కృతే త్వయా చింతా న కార్యా = నాకొఱకు నీవు చింత పడ వలదు,
యాతః నితరాం కృశా ఆసి = (ఏచింతచేత) ఆచింతచేత మిక్కిలి చిక్కిన
దానవు అగుచున్నావు (చిక్కియున్నావు), ఏవం సభాష్టే మయి కథ
యతి సతి = ఇట్లని కన్నీళ్లతోఁగూడుకొన్నవాడనై నేను చెప్పుచుండఁ
గా, లజ్జా మన్థర తారకేణ నిపతత్ ఏత ఆశ్రుణా చక్షుషా = సిగ్గుచేత
మెల్ల గా సంచరించుచున్న కనుపాపగల (యట్టియు) రాలుచు ఆపఁబడిన
బాష్పములుగల (యట్టియు) కంటితో, మాం దృష్ట్యా = నన్ను జూచి,
హసితేన = నవ్వుచేత, తయా భావి మరణ ఉత్సాహః స్సూచితః = ఆకొంత
జరుగనున్న చావునందలి దృఢయత్నమును తెలిపినది; ఆమె నవ్వి నవ్వు
చేత నాయకునికి తాను పయనమైనవెంటనే ఆమె మరణింపనిశ్చయించు
కొనియున్నదని తేటపడినది అని భా.)

అవ॥ నాయకోక్తిః - యాతా ఇతి॥ హే సుందరి - యాతాః ప్రోషి
తాః-పునఃనామిశన్తి కిం న సంగచ్ఛన్తే కిం-మత్కృతే మదగ్రే 'అర్థే
కృతే చ తాదర్శ్యే నిపాతద్వయ మితి మితి శాశ్వతః-త్వయా చింతా-
నో కార్యా న కథావా-యాతః నితరా మత్కృతం-కృశాసి కృశ్యాం
భజసి - ఏవ మనేన ప్రకారేణ-సభాష్టే మయి కథయతి సతి తయా-
లజ్జామన్థరతారకేణ-లజ్జయా-మన్థరా మన్దసంచారిణీ-తారకా కనీనికా
యస్య త త్రభోక్తం - నిపతన్నీతాశ్రుణా నిపతన్తి స్రవన్త్యేవ పీతాని
నిరుద్ధాన్యప్రాణి యస్య త త్రభోక్తం-తేన చక్షుషా మాం దృష్ట్యా-హసి
తేన శుష్కహసేన-భావి మరణోత్సాహః భవిష్యత్కారణే నేయాక ప్రయ
త్న-స్సూచితోఽ భిజ్ఞాపిత ఇతి సంబంధః. ప్రియస్య గమనప్రసంగం శ్రుత్వా

జీవా మితి యత్ త దిదం తాదృశప్రేమ యుక్తాయా మమ అనుచిత
మితి బ్రహ్మ. నితరాం కృతానీ త్యుక్తే ప్రియగమనానస్తరం జీవంత్యైః
ఖలు కాశ్యం న మ మేతి తద్వచనం స్వగత మాక్షిప్య హసితం కృతం
రోద సేన స్వకార్యం జ్ఞాపిత మితి అశ్రుకోధః కృత ఇ త్యవగ న్తవ్యమ్.
అత్ర నిర్వద్ నామ సంచారీ భావః- యథోక్తమ్ -

‘ఇష్టార్థవిరహవ్యాధి క్రోధ తత్త్వావబోధనైః
దారిద్ర్యతాడనాక్షేప పరవృద్ధ్యవలోకనైః
నిష్టాపవాదమానై శ్చ నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధః;
అస్తబాహ్మద్గమధ్యాన నిశ్వాసస్వావమాననైః
చైన్యగద్గద వైవర్ణ్యై రభిసేయో భవే దయమ్.’ ఇతి.

నాయక స్వీయా ప్రగల్భా చ. నాయకోఽనుకూలః ‘ఏకాయస్తోఽను
కూలస్సాన్య ది’తి. భావిప్రవాసవిప్రలమృశృక్టారః. అత్ర అస్తోపక్షేప
రూపం శృక్టారి నర్త -

‘అస్తోపక్షేపసంక్షేచ్ఛామానైః శృక్టార్యపి త్రిధా.’ ఇత్యుక్త
త్యాత్. ఆక్షేపోఽలంకారః. ౧౧.

తద్వక్తాభిముఖం ముఖం వినమితం, దృష్టిః కృతా పాదయోః,
తత్సల్లాపకుశూహాలాకులతరే శ్రోత్రే నిరుద్ధే మయా;
పాణిభ్యాం చ తిరస్కృతః నపులకః స్వేదోద్గమో గణ్ఠయోః;
సఖ్యః, కిం కరవాణి యాన్తి శతధా మత్కృష్ణుకే సంధయః? ౧౨

ప్రియనిపై మానము దాల్చుము అని బోధించిన సఖులకు అల్లు
చేయ శక్తురాలైనాగాక నాయక బదులుచెప్పట. — (ప్రయోగ వ్యత్యయము). -
తత్ వక్త్ర అభిముఖం ముఖం వినమితమ్ = అతని ముఖమునకు ఎదుట
(నా) ముఖము వంపబడినది (అతని ముఖము నెదుట నా ముఖమును కనఁ

బడసీయక వంచుకొని యుంటిని), దృష్టిః పాదయోః కృతా = (నా) చూపు (నా) పాదములయందు ఉంపబడినది, తత్ సల్లాప కుతూహల ఆకులతరే శ్రోత్రేపాణిభ్యాం నిరుద్ధే = ఆతని సంభాషణలయందు (సంభాషణలను వినుటకై) ఆసచేత మిక్కిలి తొందరపడుచున్న చెవులు చేతులతో అడ్డబడినవి, గజ్జయోః సపులకః స్వేద ఉద్గమః తిరస్కృతః = చెక్కిళ్లయందు గగుర్పాటుతో గూడుకొన్నవైన చెమటయొక్క పుట్టుక చాటుసేయబడినది, సఖ్యః కిం కరవాణి మత్ కఞ్చుకేసంధయః శతధాయాన్తి = ఓచెలులారా ఏమి సేయుదును నాణవికలో కుట్టు నూలువగల (చీలి) పోవుచున్నవి. మీరు చెప్పిన వన్నియు చేసితిని గాని ఆతనిచెంత నాకుచములు ఉప్పొంగి నాణవిక పటపట పిగిలిపోయి నాహర్షాలిశయమును బయలుపఱచినది, అతనిపై మానము ఎట్లు తాల్పగలను? అని భావము.

అవ॥ నాయీకౌ సఖీభి ర్దానకరణాయ బోధితా త త్కర్తుమశక్తా స తీ తాః ప్రత్యహ-త దితి॥ తద్వక్త్రాభిముఖం తస్య నాయకస్య వక్త్రాభిముఖం-ముఖం వదనం మదీయం - వివేచితమ్ అవాక్కృతం, దృష్టిః పాదయోః-కృతా న్యస్తా, తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే-తస్య నాయకస్య-సల్లాపా స్సంభాషణాని-తేషు కుతూహలం తేన-ఆకులతరే అతివ్యక్తే-శ్రోత్రే కర్ణే-మయా పాణిభ్యాం-నిరుద్ధే పిహితే, గజ్జయోః-సపులకః సరో మాఞ్చః-స్వేదోద్గమ శ్చ పాణిభ్యాం-తిరస్కృతః ప్రచ్ఛానితః; సో సఖ్యః మత్కఞ్చుకే మత్కఞ్చుభిక్యాం-సంధయః న్యూతిసంధిస్థానాని - శతధాయాన్తి బహుధా భిద్యంతే; కిం కరవాణి కిం కుర్యా మితి సంబంధః. అత్ర ప్రియః కృతాపరాధః, తస్మి న్నమాగతే ౭ పేద్యం కథావ్య మితి భవతీభి ర్య దుపదిప్తం త త్సర్వం మయా కృత మేవ; అభిలాషే ప్రచ్ఛాది తే ౭ సి హహాతిశయా ద న్నర్భంహితై రవయవైః కఞ్చుకేభిద్యమానే భావః ప్రకాశతాం యాతి; కథం మానః క్రియత ఇ త్యభిప్రాయః. అత్ర హర్షో నామ సంచారీ భావః - యథోక్తమ్ -

'హయా మనస్సముల్లాసో గురుదేవమహీభుజామ్
ప్రసాదాత్ ప్రియసక్తౌ చ్చ భవే దిష్టాగ్లాభతః;
ముఖ శీత్రప్రసన్నత్వ ప్రియోక్తిఫలకోద్యమైః
గాత్రోపబృంహణ స్వేద సంశ్లేషై రభినీయతే.' ఇతి.

అత్ర నాయకౌ స్వీయా ముగ్ధా చ -

'ముగ్ధాల్పయావనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమస్తథా;
మానోఽస్యా నిష్ఫల స్తూతః.' ఇత్యుక్తత్వాత్.

నాయక శృతః. అత్ర అన్తోపక్షేపరూపం శృంగారి నర్త. ప్రతీయ
మాన స్సూక్ష్మ లంకారః.

'ఇజ్జితాకారలక్ష్మ్యగ్న స్సూక్ష్మలంకార ఈరితః,
వాచ్యః ప్రతీయమాన శ్చ సూక్ష్మోఽత్ర ద్వివిధౌ మతః.' ఇతి.

'ప్రహరవిరతౌ మధ్యే వాహ్న స్తతోఽపి పరైఃథవా
కిముత సకలే యాతే వాహ్ని ప్రియ, త్వ మి హైష్యసి;
ఇతి దినశతప్రాప్యం దేశం ప్రియస్య యియాగతో
హరతి గమనం బాలా వాక్యై స్స బాష్పర్షజ్ఞైః. ౧౩

నాయకుడు సంకల్పించుకొన్న దూరప్రయాణమును నాయక ముగ్ధ
భాషణములచే మాన్పుచున్నది. — హేప్రియ=ఓవల్ల భుండా, ప్రహర విరతౌ
=(ఇరకనొక, జాముయొక్క అవసానమందు (గాని) (అనగా - ఇరక నొక
జాము సేపటికి గాని), అప్పుః మధ్యే వా=పగటియొక్క నడమను (గాని)
(అనగా - ఇరక రెండుజాముల సేపటికి మధ్యాహ్నమందు గాని), అథవా
తతః అపి పరే=అట్లునుగాదేని దానికి ని అనంతరమందు (గాని) (అనగా-అప
రాళ్ళమందు గాని), కిముత అహ్ని సకలే యాతే సతి=మఱి యో పగలు
ఎల్ల కడచినంతట (అనగా-అస్తమయ మయినప్పుడు గాని, త్వమ్ ఇహ
ఏష్యసి = నీవు ఇచటికి వస్తువు; ఇతి = ఇట్లని, బాలా=ముగ్ధ, స బాష్ప

ఝశ్శః వాక్యైః = కన్నీళ్లతో, గూడుకొన్నవియు గద్గదములును
(అయిన) మాటలచేత, దినశత ప్రాప్యం దేశం యయాసతోః ప్రియస్య
గమనం హరతి = దినముల నూలులచేత (అనగా పెక్కుదినములకు)
పొందదగినవైన దేశమునకు పోగోరుచున్న ప్రియుని పయనమును నివారించుచున్నది. నిన్ను బాని నేను బ్రదుకను, నీవు పయనము సాగిన
కొంచెమునేపటికే నేడే మదీయమరణవృత్తాంతమును విని నీవు వెనుకకు
రావలసియుండును, కావున పోవలదు, అని యభిప్రాయము.

అవ॥ నాయకా ప్రయాణోన్ముఖం నాయకం ముగ్ధాలాపై నివారయతి - ప్రహరేతి॥ హేషియ - ప్రహరవిరతా సత్యాం యామావసానే సతి-త్వం భవా - నిహ ఆత్ర - ఏష్యసి, ఆహ్వా మధ్యే మధ్యాహ్నే వా - ఏష్యసి, ఆథ వా - తనోఽపి పరే అహ్ని అపరాహ్ణే - వా ఏష్యసి, కిముత సకరే - అహ్ని దివనేనూతే నిర్గచ్ఛతి - వా ఏష్యసి, ఇత్యనేన ప్రకారేణ - బాలా ముగ్ధా - సబాష్పఝశ్శః - సబాష్పాణి చ తాని ఝశ్శాని చ తై స్సబాష్పగద్గై రి త్యథాః - ఝశ్శ ఇత్యుఃరణ శబ్దోఽయం - బాష్పస్య కణః ప్రభవసానం - తథా చోక్తం కాకున్తలే - 'కణః ప్రవిభతబాష్పవృత్తికలుష' ఇతి - తేన వాక్యేనాం గద్గదత్వం సంభవతి-వాక్యైః పదకదమైః-దినశతప్రాప్యం బహుదినగమ్యం - దేశం - యయాసతోః గస్తు మిచ్ఛతోః - ప్రియస్య - గమనం ప్రస్థానం - హరతి నివారయ తీతి సంబధః, అత్ర వైన్యం నామ సంచారీ భావః - యథోక్తమ్ -

‘అనోజస్త్యంతు మనసో నైన్య మి త్యభిధీయతే,
శోకాధివ్యాధిదారిద్ర్య చిత్తౌ త్సుక్యాదిభి ర్భవేత్;
అఞ్చితం చ శిరో, బాష్పై రై వ్విస్వర్యం యత్ర జాయతే.’

ఇతి.

నాయకా స్వీయా ముగ్ధా చ.

నాయకోఽనుకూలః.

భవిష్య

త్ప్రివాస విప్రలబ్ధశృక్లాః,
ఆత్మేపోఽలంకారః.

ఆశ్లోపక్షేపరూపం శృక్లాః సర్వ.
౧౩

కథ మపి సఖ క్రీడాకోఽపా ద్ద్వై జెతి మ యోదితే,
కఠినహృదయః త్వత్త్వై శయ్యాం బ లా ద్గత ఏవ సః;
ఇతి సరభసధ్వస్తప్రేష్టి వ్యపేతఘృణే స్పృహం
పున రపి హతవ్రీడం చేతః కరోతి; కరోమి కిమ్! ౧౪

నాయిక సఖితో చెప్పకొనుట. — సఖి = ఓ చెలి, క్రీడా కోపాత్ = పాలయలుకచేత, కథమ్ అపి = ఎట్టుకేలకు, వ్రజ ఇతి మయా ఉదితే సతి = పొమ్ము అని నాచేత చెప్పబడఁగానే (పొమ్మని నే ననఁగానే), సః కఠిన హృదయః శయ్యాం త్వత్త్వై బలాత్ గతః ఏవ = (ఆ) కూరాత్తుఁడు పడ కను విడిచి బలిమిమెయి పోనే పోయెను, ఇతి స రభస ధ్వస్త ప్రేష్టి వ్యపేత ఘృణే తస్మిన్ = ఈవిధమున న వేగముగా అణగఁద్రొక్కి బడిన కూర్మిగలవాఁడును (నామీది తన కూర్మిని అణగఁద్రొక్కినవాఁడును) నశించిన కరుణగలవాఁడును (కరుణను వదలినవాఁడును అయిన) అతనిమీఁద, హత వ్రీడం చేతః పునః అపి స్పృహం కరోతి = కొట్టి బడిన సిగ్గుగలవైన (సిగ్గుమాలినవైన) (నాయొక్క) మనస్సు వెండి యు కొరికను వహించుచున్నది, కిం కరోమి = ఏమి చేయుదును ?

అవ॥ నాయికా సఖీ మాహ - కథమితి ॥ హే సఖి - క్రీడా కోపా త్ప్రిణయమానాత్ - కథ మపి కృచ్ఛేణ - వ్రజగ చేతి మ-యో దితే సతి ఈరితే సతి - కఠినహృదయో నిఘరమనాః - స ధూత - శయ్యాం త్వత్త్వై-బలా ద్గత ఏవ నివార్యమాణోఽప్యవధూయ గత ఏ వే త్యథః. ఇ త్యేవం - సరభసధ్వస్తప్రేష్టి సత్వరనిహతప్రణయే - వ్యపేత ఘృణే అపగతకరుణే - తస్మిన్ - హతవ్రీడం నష్టలజ్జం-చేతో మమ మాన సం-పునరపి - స్పృహం వాఙ్మాం - కరోతి, కిం కరో మితి సంబంధః.

అత్రాభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. బౌత్సుక్యం నామ సంచారీ భావః -
యథోక్తమ్ -

‘కాలాక్షమత్వ మాత్సుక్య మప్రాప్తే రిప్తవస్తునః;
సంతాప శ్చ మనశ్చింతా నిశ్వాసో గమనోద్యమః
ఇత్యాద్యై రనుభావైః స్యా దభినేయ మిదం బుద్ధైః’ ఇతి.

అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ - కిం చ అవస్థా భేదతః కలహోన్మరితా
చ-యథోక్తం భారతీయే -

‘నేష్యాకలహనిష్క్రిస్తో యస్య నాగచ్ఛతి ప్రియః
సా పశ్చాత్తాపసంప్రాప్తా కలహోన్మరితా భవేత్.’

నాయికాః పున రవస్థాభేదే నాష్టవిధాః-

‘అత్ర వాసక సజ్జా చ, విరహోత్కణ్ఠితాఽపి వా,
స్వాధీనపతికా చైవ, కలహోన్మరితా తథా,
ఖడ్జితా, విప్రల్భా చ, తథా ప్రోషితభర్తృకా,

తథాఽభిసారికా చైవ, మి త్యస్తా నాయికాః స్మృతాః.’ ఇతి.

నాయక శృతః, యతః నాయికయా క్రజే త్యుక్తమాత్ర ఏవ శయ్యాం
త్యక్త్వాఽన్యత్ర గతవాన్. ప్రణయమానకృతో విప్రలభ్యశృంగారః -
యథోక్తం దశరూపకే -

‘తత్ర ప్రణయమాన స్సన్య త్కృపావేశితయా ద్వయోః.’ ఇతి.

అత్రాన్తోపక్షేపరూపం శృంగారి నర్త-అత్ర నర్తకర్తృణి హాస్యాభావేఽపి
సర్వం హాస్య మితి దశరూపక గచ నేన న విరోధః - తథా చ భారతీయే-

‘ఉత్థాఃతశృంగారం మిరుద్ధకరుణం నివృత్తవీరరసం
హాస్యప్రవచనబహుళం నర్త త్రివిధం విజానీయాత్’.

ఇ త్యత్ర బహుళప్రహణేన హాస్యస్య నియమాదశః నాత్. స్వభావోక్త
రలంకారః.

దంపత్యో నిశి జల్పతో గృహశుకే నాకణితం య ద్వచ
స్తత్ప్రాత గృహసన్నిధౌ నిగదత స్తస్యాతిమాత్రం వధూః
కణాలమ్బితపద్మరాగశకలం విన్యస్య చఞ్చాపుటే
ప్రీడార్తా విదధాతి దాడిమఫలవ్యాజేన వాగ్బన్ధమ్. ౧౫

నిశి జల్పతోః దంపత్యోః యత్ వచః గృహ శుకేన ఆకర్ణితమ్ =
రాత్రి సల్లాపములాడుచున్న భార్యభర్తలయొక్క ఏ మాట ఇంటి (పెం
పుడు) చిలుక చేత ఆలకింపబడెనో, తత్ అతిమాత్రం గురు సన్నిధౌ నిగదః
తస్య = ఆమాటను తలుచుగా అత్తమామల యెదుట పలుకుచున్నట్టి యా
చిలుకకు, చఞ్చాపుటే = నోటిదొప్పయందు, ప్రీడా ఆర్తవధూః = సిగ్గు
చేత పిడింపబడినదైన కోడలు, కర్ణ ఆలమ్బిత పద్మరాగ శకలం = (తన)
చెవియందు ధరింపబడుచున్న కెంపు తునియును, దాడిమ ఫల వ్యాజేన =
దాడిమ గింజయనుమిషచేత, విన్యస్య = ఉంచి, వాక్ బన్ధనం విదధాతి =
వా కట్టును చేయుచున్నది.

ఒక తే రాత్రి తానును తన భర్తయును అడుకొన్న సరససల్లాపము
లను పంజరములోని పెంపుడు చిలుక విని మఱుకాడు ఆమెయొక్క
అత్తమామలమ్రాల పలుకుచుండగా లజ్జపడిననై ఆపలుకులు మాన్పుటకై
తన చెవియందు కర్ణ పూరముగా నొప్పారుచున్న కెంపు తునియును దాడిమ
గింజను తినబెట్టినట్లు దానినోట బెట్టెను. అదియు దాడిమగింజయని
తలంచి ప్రేలుడు మాని దానిని సాధించుచుండెను.

అవ॥ కవే ర్వాక్యం దంపత్యో రితి॥ నిశి రాత్రో-జల్పతో స్సల్లా
పతో-దంపత్యోర్య ద్వచః గృహశుకేన - ఆకణితం శ్రుతం-త ద్వచ
నం ప్రాత - గృహసన్నిధౌ గురుజనసమీపే - అతిమాత్రం బహుళ
తరం - నిగదతః ఉచ్చారయతః - తస్య శుకస్య-చఞ్చాపుటే త్రోటిసం
పుటే-ప్రీడార్తా లజ్జాకులా - వధూః రమణీ - దాడిమఫలవ్యాజేన దాడిమ

బీజచ్ఛద్దనా-అత్ర ఫలశబ్దేన బీజం లక్ష్యతే - కణాలమ్భిత పద్మరాగ
శకలం విన్యస్త కణభూషణ కలితమాణికృత్తం నిధాయ - వాగ్భస్మం
వచన నిరోధం - విదధా తీతి సంబంధః. అత్ర నాయకా స్వీయా ప్రగ
ల్భా చ ప్రాగల్భ్యం కథ మితి చేత్ - యథోక్తం దశరూపక -

‘ఉహహహోక్తిచాతుర్య కార్యకాశలసంయుతా

యావన్యాథా స్మరోస్తత్తా ప్రగల్భా దయుతా నికే,

విలియమా నే వాన్దా ద్రతారమ్భేఽప్యచేతనా.’ ఇతి.

నాయకోఽనుకూలః. అత్ర సంభోగశృంగారః-యథోక్తం దశరూపకే -

‘అనుకూలా నిషేవేతె య త్రాన్యోన్యం విలాసిని

దశన స్పృశనాదీని సంభోగోఽయ ముదాహృతః.’ ఇతి.

అత్ర నర్తగభోఽద్యోత్యతే - యథోక్తమ్ -

‘చన్న సేత్రప్రతీచాగో నమఃగభోఽఘోఽపాతపే.’ ఇతి.

యక్త రలంకారః - యథోక్తమ్ -

‘అయుజ్యమానస్య మిథ శృబ్ధ స్యాథఃస్య వా పునః

యోజనా క్రియతే యా సా యుక్త ర త్యుచ్యతే బుధైః.’ ఇతి.

అజ్ఞానేన పరాజ్ఞుభీం పరిభవా దాల్లిప్య మాం దుఃఖితాం
కిం లబ్ధం శత దునయేన నయతా సౌభాగ్య మేతాం దశామ్
పత్యైత ద్దయితాకుచవృత్తిక రాసక్తాజరా గారుణం
వత్తు స్తే మమ తైలపజ్జమలిన్వై ర్వేణీపదై రజ్జితమ్. ౧౬

ఈ కిందియర్థము శృంగారదీపికకు ఇంచుక భేదముగా నుండును. —

హేళత - ఓ యథార్థుడా, పరిభవాత్ దుఃఖితాం పరాజ్ఞుభీం మామ్ =
(నీవుచేసిన) తిరస్కారముచేత పెడ ముగవైయున్న నన్ను, అజ్ఞానేన
అల్లిప్య సౌభాగ్యమ్ ఏతాం దశాం నయతా దుర్నయేన కిం లబ్ధమ్ - తెలివి

తేమిచే కవుంగిలించి కొన్నసాబగును ఈ స్థితికి తెచ్చికొన్న దుర్మీతునిచే (నీచే) ఏమిపొందబడినది (తెలివిలేక దుండగముచేత నన్నుఁ గవుంగిలించి ఏల వృథాగా నీ సౌభాగ్యమును ఇట్లు పాడుచేసికొంటివి); దయితా కుచ వ్యతికర ఆసక్త అజ్ఞరాగ అరుణం తే ఏతత్ వక్షః తైలపజ్జమలినైః మమ వేణీ పతైః అజ్ఞీతమ్=(నీ) ప్రియయొక్క స్తనముల సంపర్కము చేత అంటుకొన్న మైపూతచేత ఎఱ్ఱనిన్నెన నీయొక్క యీ అొప్పు నూనె మడ్డిచే మలినములైన నా * జడ చిహ్నములచే గుర్తులుగల యున్నది; పర్య=చూడుము. నాయకుడు రాత్రి యన్యవనితతోఁ గడపి వేకువను ఇంటికి వచ్చి ఆసమయమున తనవైపుగాక తన కవలివైపుమొగముగా నున్న నాయకను వెనుకనుండి కవుంగిలించెను; అందునం జేసి ఆమెయొక్క జడ అతిని అొప్పునకు అంటుకొని ఆజడయొక్క నూనెనుచ్చలు అఅొప్పు మీఁద అన్యవనితా స్తనభరస్పర్దసక్తమైన యా యెఱ్ఱని మైపూతసౌభాగ్యములో స్ఫుటముగాఁ గాన నయినవి. అంతట నాయక యితనిని 'అయ్యో! దానిగుబ్బలనుండి యబ్బిన యాయంగరాగంపుసాంపును నాజడ నూనె మచ్చలచే ఏల పాడుచేసికొంటివి! ఎంత తెలియనివాడవు!' అని గంభీరోక్తుల నుల్లసమాశుచున్నది. భావము సులువుగ నూహింపవచ్చును.

అవ॥ నాయకౌ స్వాపరాధం ప్రచ్ఛాదయంతం నాయకం నిహ్నుతే - అజ్ఞానే నేతి॥ హే - శత ఘాతః - పరిభవత్తిరస్కారా - ద్దూఃఖితా మత ఏవ పరాజ్ఞుభిం మామ్ - అజ్ఞానేన ఆవిచారేణ - అల్లిప్య అల్లిప్య - అద్య - సౌభాగ్యం శోభావత్త్వమ్ - ఏతాం దశామ్ ఈదృశీ మవస్థాం - నయతా ప్రాపయతా - దుర్మయేన దుర్వినీతేన - భవతా-కిం లభ్యం కిం ఫలం ప్రాప్తం - న కి మపి లభ్య మి త్యర్థః; తా మేవ దశాం వివృణోతి - తె దయితాకుచ వ్యతిక రాసక్తాజ్ఞరా గారుణం దయితాయాః కుచా తాభ్యాం వ్యతికర స్సంపర్కః తేన ఆసక్తః అనులీప్తః స చాసౌ అజ్ఞరాగ శ్చ చిచ్ఛావిశేషః తేన అరుణం - తదేత ద్వక్షః - తైలపజ్జమలినైః స్తైలపజ్జ మలీమనైః - వేణీపతైః కుచోచ్చయసంపర్కస్థానైః॥౩౬॥

‘వేణీ నదీప్రవాహే చ కుచోచ్చయ’ ఇ త్యమరశేషః - అజ్జితం
 లాఙ్ఘితం-పశ్య ఆలోక - యేతి సంబంధః. అత్ర నాయకస్య హితం కథ
 యంతేన అపహ్నవేన తస్య వజ్రానాం ప్రకటితవత్ త్యభిప్రాయః. అత్ర
 నాయకా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ - యథోక్తం-‘ధీరా గుప్త వికారా
 స్యా దజ్రరాగాపకా దితి.’ కించ ఖణ్డితా - ‘హృత్యాసద్భవికృతే ఖణ్డిత
 తేహ్యేకపాయితా’ ఇతి. నాయకో ధృష్టః; అత్ర శ శేతి సంబుద్ధ్యా
 నాయకవిశేషో నోక్తః; కిం తు త్రుధయా నాయకం ప్ర త్యామస్తామి -
 యథోక్తం భారతీయ -

‘దుశ్శీల శ్చ దురాచారః శతో వామవిరూపకః

నిలజ్ఞా నిఘ్నర శ్చైతి ప్రియః క్రోధేఽభీధీయతే.’ ఇతి.

అత్ర వైమనస్య కృతేహ్యేకవిప్రలంభః శృంగారః. మానకృతం
 శృంగారి నర్తద్యోత్యతే - యథోక్తమ్ - ‘అన్యోపక్షేపసన్ధేచ్ఛామానైః
 శృంగారస్తపి త్రి ధా’ ఇతి. అత్ర హేతు రలంకారః.

ఏక త్రాసనసంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమా ద్దూరత
 స్తాన్యులానయనచ్చలేన రభసాశ్లేషాఽపి సంవిఘ్నితః
 ఆలాపాఽపి న మిశ్రితః పరిజనం వ్యాపారయన్త్యాన్తికే
 కాన్తం ప్ర త్యుపచారత శ్చతురయా కోపః కృతార్థకృతః.

అపరాధిని నాయకుని నాయక తన నేర్పుచేత భేద పెట్టుచున్నది. —
 దూరాన్ ఏక ప్రత్యుద్గమాన్ ఏకత్ర ఆపన సంగతిః పరిహృతా = దూరము
 నుండియే ఎగురుగాలేచి నడచుటచేత ఒకచోట నే ఆస మంగు కలసికూర్చుం
 డుట తప్పింపబడినది, తామ్బూల ఆనయన (చ) ఛశేన రభస అశ్లేషః అపి
 సంవిఘ్నితః = తాంబూలముయొక్క (తాంబూలము) తెచ్చుటయనాడి విష
 చేత వేగముతోడ కవుగిలింతయు, అటంక పెట్టబడినది, అన్తికే పరిజనం

వ్యాపారయన్త్యా ఆలాపః అపి న మిశ్రితః=సమీపమందు పరిచారకౌ జనమును (నాయకునికై) పనిగొనుచున్న యా నాయకచేత (నాయకునితో) మాటయేనియు కలుపబడదాయెను (పరిచారికలకు నాయకునికై 'కుర్చి తెచ్చివేయుము' 'విసనకట్టి తెచ్చి వీవుము,' అని యిట్లు పనులుసేయ నాజ్ఞలొసంగుచు ఆనెపమున ఆతనితో మాటలాడకయే యుండిన దనుట), చతురయా కాంతం ప్రతి ఉపచారతః కోపః కృతార్థీకృతః చదురుగతై (యయిన నాయక) చేత కాంతునిఁ గూర్చి ఉపచారములచేత (ఉపచారముల విషయేతే) (తన) కోపము సఫలీకరించుకొనఁబడినది.

అవ॥ నాయకౌ కృతాపరాధం నాయకం చాతుర్యా ఘోరదయతి - ఏక త్రేతి॥ దూరా దేవ-ప్రత్యుద్గమా తృప్తిత్యుక్తానా - దేకత్ర ఏకస్తిస్తీతాదా - అసనసంగతిః అసనే ఆసీనయా కృతా సంగతి స్తేషనం - పరిహృతా నిరుద్ధా, తామ్బూలానయనచ్చలెన-రథసాక్షేషాపి రథసేన త్వరయా కృతః ఆశ్లేషః పరిరమ్భాపి - సంవిఘ్నతః * తారకాదిత్వా దితచ్చృత్యయః, అన్తికే సమీపే - పరిజం - వ్యాపారయన్త్యా కాశ్యేషు ప్రేరయన్త్యా-తయా-ఆలాపాపి భౌషణమపి-న మిశ్రితః న సంయోజితః, అనేన ప్రకారేణ-చతురయా విదగ్ధయా-కాంతయా-కాంతం ప్రతి ప్రియముద్దిశ్య - ఉపచారతః ఉపచితోపచారాత్ - కోపః ఈష్యామానః - కృతార్థీకృతః సఫలీకృత ఇతి - సంబంధః, అపరాధిని ప్రియే సమాగతే సతి సమావాస సంశ్లేషణ సల్లాపాదీనా మకరణ మేవ కోపస్య కృతార్థత్వమితి. అత్ర అవహితం నామ సంచారీ భావః - యుక్తోక్తమ్ -

'అవహితం భయవ్రీడా ధాప్త్యై కాటిల్యగారవైః

అకారగోపనం, తస్మి న్నుచుభావా భవన్త్యమి;

అన్యథా కథనం, దృష్టి రన్యథా, చాన్యథా స్థితిః;

విషాద ధైర్య కృతక కథాభజ్జో మృషాదరః.' ఇతి.

అత్ర నాయకౌ స్వీకృత ప్రగల్భా ధీరా చ - యుక్తోక్తమ్-'సావహితాదగోదాస్తే రతః ధీరేతి. నాయక శృతః. అత్ర మానకృత విప్రలబ్ధః

శృంగారః సర్వభావః - య ఖాంతం - 'ఛన్న సేత్రప్రతీచారో నమః
గర్భోఽర్థహతపే.' ఇతి. యుక్తి రలంకారః. ౧౭

దృష్ట్యై కాసనసంగతే ప్రియతమే పశ్చాదుపే త్యాదరా
దేకస్యా నయనే పిధాయ విహితక్రీడానుబంధచ్ఛలః
తిర్యగ్విక్రితకన్ధర స్సపులకప్రేమోల్లాసస్త్వానసా
మస్తహాస లసత్కపోలఫలకాం ధూతోఽపరాం చుమ్భతి.

ఇద్దఱుకాంతలమగనిచెయిదము. — ఏక ఆసన సంగతే ప్రియతమే
దృష్ట్యా = ఒకటియే ఆసనమందు కలసి కూర్చున్న ప్రేయసులను (ఇరువురను)
చూచి, పశ్చాత్ ఉపేత్య = మెలకువగా (వారి) వెనుకవైపుగా దరిసి,
విహిత క్రీడా అనుబంధ (చ) ఫలః = కావించబడిన యాట యాసక్తి
నెపమగలవాడై (ఆటకై చేసినట్లు నటించుచు, ఏకస్యా నయనే
పిధాయ = (ఆయిరువురలో) ఒక తెయొక్క సేత్రములను (తనచేతులతో)
మూసి, తిర్యక్ వక్రితకన్ధరః సః = అడ్డముగా వంపబడిన మెడగలవాడై,
ధూర్జః = వంచకుడు, అస్తః హాస లసత్ కపోల ఫలకామ్ అపరాం,
చుమ్భతి = లోపలి నవ్వుచేత ఒప్పారుచున్న బల్లవంటి చెక్కిళ్లుగలచైన
(వికాలమైన చెక్కిళ్లుగలచైన (యా) రెండవదానిని ముద్దుజెట్టుకొను
చున్నాడు. రెండవనాయిక నవ్వుట తనమీడ్చిప్రీత్యతిశయమునకు,
కన్నులు మూయుట ఈచుంబనమును చూడకుండుటకు, ఏవమాదివిశేష
ములు సులువుగా నూహించదగినవి.

అవ॥ కవే ర్వాక్యం - దృష్ట్యైతి॥ ఏకాసనసంగతే ఏకం చ తదా.
సనం చ ఏకాసనం తత్ర - సంగతే మిళితే నిష్ణి ఇత్యర్థః - ప్రియతమే
ప్రేయస్యా - దృష్ట్యా - పశ్చాదుపేత్య పృష్ఠత స్సమాసాద్య - విహితః
కృతః - క్రీడానుబంధః కేళివ్యాసంఘః - స ఏవ - ఫలం వ్యాజో - యేన సః

తథోక్తః - ఆదరా ద్భూమానాత్ - ఎకస్యాస్తయో రన్యతరస్యా -
 నయనై దృశౌ - పిధాయ పాణిభ్యా మచ్ఛాద్య - తిర్యగ్వక్రీత కన్ధరః
 తిర్యగ్వక్రీకృతకణ్ఠ - స్పృక్ - ధూణో వజ్రాక్షః-సఫలకప్రేమాలసస్తాన
 సాం సఫలకా చ సా ప్రేమాలసస్తానసా చ తాం-కిం చ అస్తహాసల
 సత్కపోలఫలకామ్ అస్తగతహానితశోభమాన గణ్డకలీమ్ - ఆపరాం
 ద్వితీయాం నాయకాం-చుమ్భ తీతి సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఎవ.

అత్ర హామో నామ సంచారీ భావః. నాయకే స్వీయై; తయో
 రాచ్ఛాదిత నయనా ముగ్ధా, అన్య మధ్యా వా ప్రగల్భావా. నాయక
 శృతః. సంభోగశృంగారః. నమగర్భః. యుక్తి రలంకారః. ౧౮

చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా త్ప్రసాదపరాజ్ఞుభే
 నిభృతకితవాచా రే త్యుక్త్యా రుషా పరుషీకృతే
 వ్రజతి రమణే నిశ్వ స్యోచ్ఛైః స్తనాహితహస్తయా
 నయనసలిలక్లిన్నా దృష్టి స్పృశీమ నిపాతితా. ౧౯

సకులబోధనలచేత నాయకునిపై నలుక దాల్చి పశ్చాత్తాపము
 పొందిననాయకయొక్క దీనదశను వర్ణించుట.—చరణ పతన ప్రత్యాఖ్యా
 నాత్=పాదప్రణామముయొక్క తిరస్కరించుటవలన (నాయకుఁడు పాద
 ములందుఁ బ్రెల్లినను నాయక ఆలుక మాననంగున) ప్రసాద పరాజ్ఞుభే=
 ఓదార్పుటయందు విముఖుఁడై (అతఁడును కోపముచెంది ఆమెను ఓదార్పక
 యూరకుండు ననుట), నిభృత కిత్వ ఆచార ఇతి ఉక్త్యా=రహస్య మయిన
 వంచకపు నడవడికలవాఁడా అను మాటకు (నాయక...యట్లు అన్నందు
 లకు), రుషాపరుషీ కృతే=కోపముచేత (కోపగించినవాఁడై) కతినుఁడుగా
 చేయఁబడినవాఁడై (కఠినతను వహించినవాఁడై), రమణే వ్రజతి (సలి,=
 ప్రియుఁడు పోవుచుండగా, ఉచ్చైః నిశ్వస్య స్తన ఆహిత హస్తయా=

బిట్టుగా నిట్టూర్పుడిచి కుచములయంగు ఉంచుకొనబడిన చేయిగలదైన నాయికచేత, నయన సలిల క్లన్నాదృష్టిః సభీషు నిపాతితా - కంటి నీళ్ల చేత తడిసిన చూపు చెలులమీద వేయబడినది, (మీమాటలు విన్నందున నాగతి యిట్లు అయినది అనునర్థముగా కన్నీళ్లతో వారిని చూచిన దనుట.)

అవ॥ సభీనా ముపదేశేన మానం కృత్వా ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతాయాః నాయికాయాః దీనాం దశాం కవి రాహు - చరణేతి॥
చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా - చరణపతనస్య పాదప్రణామస్య - ప్రత్యాఖ్యానం నిరసన మనశ్చీకార ఇత్యర్థః - తస్మా - త్వప్రసాదపరాజ్ఞుభిః ప్రసాదః ప్రసాదనం జిజ్ఞాషుభిః - తత్ర - పరాజ్ఞుభిః విముఖః - తస్మిన్-నిభృతకీటవాచార నిగూఢసూతకచారిత్ర-ఇత్యుక్త్యా ఇతి వచనేన-రుషా కోపేన - పరుషీకృతే రూక్షతాం గమితే - రమణే దయితే - వ్రజతి నిగకచ్ఛతి సతి - ఉచ్చై రతితరాం-నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా-స్తనాహితహస్తయా కుచనిహితకరయా - అత్ర కవినా పతాకాహస్తో వివక్షితః-‘అత్యాహితే హృది న్యస్త’ ఇత్యుక్తత్వాత్ - నాయిక యేతి శేషః - నయనసలిలం న్నా-నయనసలిలైః సేత్రజలైః - క్లన్నా ఆద్రా-దృష్టిః నిరీక్షణమ్ - అత్రదీనా నామ దృష్టి ర్వివక్షితా - యభోక్తమ్ - ‘సభాష్టమస్థ సంచారా శోకే దీనా దృగిరి తేతి - సభీషు - నిపాతితా న్యస్తేతి సంబంధః చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా ది త్యనేన, నిభృతకీటవాచారే త్యుక్త్యా చ, ‘అపరాధీ ప్రయః తస్మిన్ప్రసాదో న కతకావ్యః పరుష వచనా న్యపిప్రయోక్తవ్యా నీతి సఖ్యపదేశ శ్చ, నిశ్వ స్వే త్యనేన పశ్చాత్తాప శ్చ, స్తనాహితహస్త యే త్యనేన అత్యాహితం చ, నయన సలిలక్లన్నా దృష్టి సభీషు నిపాతి తే త్యనేన భవతీనాం దురుపదేశేన ఈదృశీ మవస్థాం ప్రాప్తానై స్తే త్యయ మథకశ్చ, గమ్యతే.

అత్ర చై న్యం నామ సంచారి భావః. నాయికా స్వీయా

ముగ్ధా చ, కించ కలహోత్తరితా చ. నాయక శృతః. విప్రలబ్ధశృంగారః. జాలి రలంకారః. ౧౯

'కాళ్ళాచ్చి గాథతరావబద్ధవసనప్రాంతా కి మథాం వున
ముగ్ధాక్షీ స్వపి తీ?' తి తత్పరిజనం సైవరం ప్రియే పృచ్ఛతి,
'మాత స్స ప్తి మ పీహ లుమ్పతి మ మె' త్యారోపితక్రోధయా
పర్యస్య స్వపనచ్చ లేన శయనే దత్తోఽవకాశ స్తయా. ౨౦

కాళ్ళాచ్చి = మొలనూలితో, గాథతర అవబద్ధ వసన ప్రాంతా సతి =
మిక్కిలి గట్టిగా కట్టబడిన వస్త్రముయొక్క అంచుగలచై (పోకముడి
గలచై), ముగ్ధ అక్షీ = సుందరమయిన నేత్రములుగలచైన (యీకోమలి),
కిమర్థం వునః స్వపితి = ఏల మఱి నిద్రపోవుచున్నది? ఇతి = అని,
ప్రియే = ప్రియుడు, సైవరం తత్ పరిజనం పృచ్ఛతి సతి = మెల్లగా
ఆమెయొక్క పరిచారికౌజసమును అడుగుచు ఉండఁగా, మాతః = ఓ
యమ్మా! ఇహ మమ సుప్తమ్ అపి లుమ్పతి ఇతి = ఇచట నాకు నిద్రను
సయితము పోగొట్టుచున్నాఁడు అని, ఆరోపిత క్రోధయా తయా =
కల్పించుకొనబడిన (అనఁగా నిజముగాని) కోపముగలచైన యానాయిక
చేత, శయనే పర్యస్య స్వపన (చే) ఛలేన అవకాశః దత్తః = పానువు
నందు అవలిప్రక్కకుతిరిగి పరుండు మిషచేత (నాయకునికి) చోటు ఇయ్యఁ
బడినది.

ఇందు ఒకానొక ముగ్ధనాయిక 'సీప్రియుఁడు అపరాధి, అతఁడు
వచ్చినప్పుడు పోకముడిని బిగించుకొని నిద్రపోవుచున్నట్లుండుము' అని
సభిచేసిన యుపదేశమును ప్రియునిమీది యనురాగాతిశయముచేత నెఱ
వేర్చుగోరకయు ఉల్లంఘింప నెఱచియు దానిని నెఱవేర్చినట్లు నటించు

చుచు కపటమానమును దాల్చి ప్రియునికి తనపాన్పున విషచే చోటాసం
గుట వర్ణింపఁబడినది.

అవ॥ నాయికా సఖిభి ర్నానకరణాయ బోధితా తద్వచనోల్లసన
భయేన కపటం విధాయ మానం కృతవ తీతి కవి రాహ - కాఞ్ఞాన్య
ఇతి॥ కాఞ్ఞాన్య మేఖలయా గాఢతరావబద్ధవసనప్రాంతా సతీ - గాఢతర
మతిదృఢమ్ - అవబద్ధ స్సంయతః - వసనప్రాంత శ్చేలాఞ్ఞలం - యస్యా
స్సా తథోక్తా - ముగ్ధాక్షా వామలోచనా - కిమథం పున - స్వపితి
శేతే - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకార - ఇతి - తత్పరిజనం తస్యాః నాయ
కాయః - పరిజనం పరిచారకం - ప్రియ ప్రాణేశ్వర - స్వైరం మందం
॥ని॥ 'స్వైరం స్వచ్ఛందమస్తయో రి'త్యమరశేషః - పృచ్ఛతి సతి, స్వా
మాతః హే అమ్మ - ఇమా అస్మిన్ శయనే - మమ సుప్త మపి - లుప్తుతి
నాశయ తీ - త్యారోపితక్రోధయా ఏవం కల్పితరోషయా-తయా-స్వపన
చ్ఛలేన స్వప్నో ద్యోగవ్యాజేన - పర్యవృత్తి పరివృత్తి-శయనే పర్యవృత్తి -
అవకాశః ప్రదేశః - దత్త ఇతి సంబంధః. అత్ర గాఢతరావబద్ధ వసన
ప్రాంతే త్యనేన, కిమథం స్వపి తీ త్యనేన చ, 'అపరాధ ప్రియః తస్మిన్
సమాగతే సతి నీవీ దృఢం బద్ధనీయా, నిద్రిత మివ స్థాతవ్య మి'తి సఖ్యుప
దేశో గమ్యతే. స్వప్నో ద్యోగకల్పనయా అవకాశో దత్త ఇత్యనేన
క్రేమాతిశయో వ్యజ్యతే. అత్ర అపహిత్తిం నామ సంచారి భావః. నా
యికా స్వీయా మధ్యాచ. నాయక శృతః, సంభోగశృంగారః. అత్ర
ప్రశీకృత రజ్గం నర్తగభావః. యుక్తి రలంకారః. ౨౦

ఏకస్మిన్ శయనే పరాజ్ఞుభుతయా వీతోత్తరం తామ్యతో
రన్యోన్యస్య హృది స్థితేఽప్యనునయే సంరక్షతో ర్గౌరవం
దంపత్యో శ్చనకై రపాజ్గవలనా నిశ్చీభవచ్చక్షుషో
భాగ్నో మానకలి స్సహసరభసవ్యావృత్తకణ్ఠగ్రహమ్.

ఏకస్త్రి శయనే పరాక్ ముఖతయా వీత ఉత్తరం తామ్యతోః = ఒక పాన్పునందే (ఒకరికొకరు) పెడమొగమై యుండుటచేత పోయిన వచనముగలుగునట్లుగా (అనగా ఒకరితో నొకరు మాటలాడక) వెతఁజెందుచు, అన్యోన్యస్య హృది అనునయే సి తే అపి = ఒండొరులయొక్క మనస్సులలో బలిమాలుట ఉన్నను (ఇరువురును ఒకరినొకరు బలిమాలుకొనఁగోరుచునే యున్నను), గౌరవం సంరక్షతోః = బెట్టును కొపాడుకొనుచు (అనగా బలిమాలుకొనకయే, (ఉన్నట్టి), పంపతోః = ఆలుమగలకు, అపాఙ్గ వలనాత్ మిశ్రీభవత్ చక్షుషోః = కడకన్నుల ప్రసరణముచేత కలియుచున్న చూపులుగలవారికి, (ఒండొరులను ముందుగా కడకన్నులంబరికించి యనంతరము చక్కఁగా చూచుకొఁగా), సహాస రభస వ్యావృత్త కట్టగ్రహమ్ = నవ్వుతోఁగూడిన, వేగముతో (ఒండొరులవైపు) మఱిలిన కంఠముల యాలింగనము కలుగునట్లుగా, మాన కలిః = పాలయలుక చేతఁ గలిగిన జగడము, భగ్నః = అణగిపోయెను.

తా. — భార్యాభర్తలు ఒక పాన్పునందే పాలయలుకచే ఒండొరులకు పెడమొగముగా పరుండి చూసముదాల్చినవారై కుందుచు, ఒకరినొకరు మన్నింపు వేడుకొనఁ గోరిక గలిగియున్నను బెట్టుచెడు ననుభయముచేత ఆట్లు వేడుకొనకయే యుండి, అనంతరము అన్యోన్యభావపరీక్షార్థము కడకన్నుల నొకరినొకరు చూచుకొని చూపులు కలుపుకొని, పరస్పరప్రసాదాపేక్ష నెఱింగి, తటాలున మహాసంతోషమున నవ్వుచు సరిగా నొండొరుల వైపు తిరిగి కంఠాశ్లేషము లొనరించి కడతేఱిరి.

క వే ర్వాక్యమ్॥ ఏకస్త్రి నిన్దితి॥ ఏకస్త్రి శయనే ఏకశయ్యాయాం - పరాఽముఖతయా - వీతోత్తరం నిర్వచనం బద్ధచూన మి త్యర్థః - తామ్యతోః క్లానిం భజతోః - కించ అన్యోన్యస్య ఇతరేతరస్య - హృది హృదయే - అనునయే సాన్వేనే - సి తే సత్యపి - గౌరవం - సంరక్షతోః పరిపాలయతోః - అపినాశయతోః రి త్యర్థః - శనక్తగ్రస్తం - అపాఙ్గవలనా న్మైత్రా

ఇచ్చల వ్యావర్తనా-న్నిశ్రిభవచ్చతుహః అత్ర చక్షుశ్చబ్దేన దృష్టిలక్షణ్యతే-
దంపత్యో - ర్హనకలిః - మా నీన ప్రణయతోపేన - కృతః-కలిః కలహం-
తథావోక్తం-

‘ప్రణయేష్ట్యావిభావాభ్యాం మానో ద్వేధా నిగద్యతే,
అత్ర ప్రణయమాన సన్న్య స్కోపావేశితయో ద్వయోః’.

ఇతి -

సహసరభసవ్యావృత్తకర్ణగ్రహం - సహసో హససహితః-రభసేన రయేణ-
వావృత్తై చ తా కర్ణౌ తయోః-గ్రహః గ్రహణం ఆల్లిసన మి త్యథః -
సహసః రభసవ్యావృత్తకర్ణగ్రహో యస్మి న్మమణి తత్తథోక్తం -
భగ్నో ద్వస్త - ఇతి సంబధః. అత్ర భావశాన్తిః ప్రణయతోపస్య శాన్తి-
త్వాత్. నాయకా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా చ. నాయతో-
నకూలః. మానానస్తర సంభోగః. చేష్టకృతం సంకేచ్ఛాయాపం శృంగారి-
నన్. జాతి రలంకారః. .

౨౦

‘పశ్యామో మయి కిం ప్రపద్యతే’ ఇతి

నౌఢైర్యం మయాఽలమ్భితం

‘కిం మాం నాలప తీ త్యయం ఖలు శరః’

కోప స్తయాఽప్యాశ్రితః,

ఇ త్యనోన్యవిలక్షదృష్టిచతురే

తస్మి న్నవస్థాస్తరే

సవ్యాజా హసితం మయా ధృతిహరో

ముక్త స్తు బాష్ప స్తయా.

౨౧

మయి కిం ప్రపద్యతే పశ్యామః ఇతి = నన్నగూర్చి ఏమి తలం-
చునో చాతము అని, మయానౌఢైర్యమ్ ఆలమ్భితమ్ = నాచేత దిట్టతనము

వహింపబడినది (నేను మాటలాడక బిగువుగా నూరకుంటిని), అయిన శతః ఖలు మాం న ఆలపతి కిమ్ ఇతి = ఈ ఘోరము మఱి నాతోఁ బలుకఁ జేమి అని, తయా అపి కోపః ఆశ్రితః = ప్రియచేతను అలుక వహింపబడినది (ప్రియయు అలుకదాల్చినది), ఇతి ఇట్లు ఆన్యోన్య విలక్షదృష్టి చతురే తస్మిన్ అవస్థానరే = ఒండొరుల గుఱితేని చూపులచే రమణీయమయిన యా దశావిశేషమందు, మయా సవ్యాజం హసితమ్ = నేను మిషపెట్టి నవ్వితిని, తయా తు ధృతి హరో బాష్పః ముక్తః = ప్రియచేత నో (నా) దిట్టతనమును హరించునట్టి కన్నీరు రాల్యఁ బడెను.

తా.— నేను ప్రియ యొద్దకుం బోయితిని; పోయియు 'నేను మాట లాడక యూరకున్నయెడల ప్రియ ఏమనుకొనునో చూత' మని పలుకక ధీరముగా నుంటిని, ఆ కిటుకెఱుంగక ప్రియ 'ఏల మాటలాడఁడు నాతో నేఁడు ఈ ఘోరము!' అని అలుకతో రిచ్చవడి చూచుచుండెను. 'నీభావ మును పరీక్షించుటకై నేను పలుకకయుంటిని, ఇంతమాత్రమునకు నీవు ఆలుగ నేల ?' యను నర్థముగా నే నేదో మిషపెట్టి నవ్వితిని. అంతట ప్రియ గాఢానురక్తను తన్ను అట్లు పరీక్షించినందులకు కన్నీరు విడిచినది.

అవ॥ నాయకౌ వక్త్ర-పశ్చాత్తాప ఇతి ॥ మయి మద్విషయే-ఏషా-కిం ప్రపద్యతే కి మవబుద్ధ్యతే - పశ్చాత్తాప జానీమ - ఇతి మయా - సైర్యం సిరత్వం - ఆలమ్యితం స్వీకృతం - తతస్తయాఽప్యయం - శతో ఘోరః - ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకార - మాం కి మితి - నాలపతి నభావత - ఇతి కోపః - ఆశ్రితః ప్రాప్తః - ఇ త్యేవం - ఆన్యోన్య విలక్షదృష్టిచతురే - విలక్షా లక్షణాన్యా - సా చ సా దృష్టి శ్చ విలక్షదృష్టిః - ఆన్యోన్యస్య పరస్పరస్య - విలక్షదృష్టిః తయా - చతురం రమ్యం-తస్మి - న్నవస్థానరే దశా విశేషే - మయా-సవ్యాజం కి మపి వ్యాజీకృత్య - హసితం హాసః కృతః - తయా చతురయా - ధృతిహరో మమన్తై ర్యహరో-బాష్పస్తు ముక్త ఇతి సంబంధః. అత్ర హసిత మి త్యనేన 'త్వద్భావపరీక్షార్థ మేవం

మయా తూష్ణిం స్థితం, త్వయా కి మితి కుప్యత' ఇ త్వయా మథోక్తవ
గవ్యతే. బాష్ప ముక్త ఇత్య నేన కోపభావః శాస్త్రః. నాయకౌ స్వీయా
ముగ్ధా మధ్యా చ-యథోక్తం దశరూపకే - 'ముగ్ధా నవవయఃకౌమారతా
యా మృగుభావకృత్' ఇతి. నాయక స్త్వనుకూలః. ప్రణయమానా
నస్తర సంభోగః. సహస్యశృంగారి నమః. యుక్తిరలంకారః. ౨౨

ఏకస్త్రిశయనే విపక్షరమణీనామగ్రహే ముగ్ధయా
సద్యఃకోపపరాజ్ఞుఖగ్లపితయా చాటూని కుర్వన్మపి
ఆవేగా దవధీరితః ప్రియతమ స్తూష్ణిం స్థిత స్తత్త్వణం
మా భూత్సుప్త ఇ వే త్యమద్దవళితగ్రీవం పునః వీక్షితః.

ఏకస్త్రిశయనే విపక్ష రమణీ నామ గ్రహే = ఒకటియో సెజ్జ
యందు (తనతో బరుండియున్న ప్రియతమఁడు) చవతి సుందరి పేర
(తన్ను) పిలువఁగా, సద్యః కోప పరాజ్ఞ ముఖగ్లపితయా ముగ్ధయా =
తత్త్వణమే కోపముచే పెడ మొగమై కుములుచున్న ముగుడచేత, ప్రియ
తమః = ఆత్యంతప్రియుఁడగు భర్త, చాటూని కుర్వన్ అపి = స్తుతులు
(బుజ్జవములు) చేయుచున్న వాఁడయ్యును, ఆవేగాత్ ఆవధీరితః (సక) =
వేగిరపాటుతో తిరస్కరింపఁబడినవాడై (ఎంత బలిమాలుకొన్నను
మన్నింప దాయెననుట), తత్త్వణం తూష్ణిం స్థితః (సక) = వెంటనే ఊరక
యున్నవాడై, సుప్త ఇవ మాభూత్ ఇతి = (నాయకచే) నిద్రితుఁడు
గాక యుండును గావుత అని, అమద్ద వళిత గ్రీవం పునః వీక్షితః = వేగ
ముగా త్రిప్పఁబడిన మెడ గలిగినదగునట్లుగా మఱిల చూడఁబడినవా
డాయెను (అయ్యో నిద్రపోయినాఁడేమో పోకయుండునుగాక యని
కోరుచు అతని కేసి మెడ త్రిప్పి అతనిం బరికించిన దనుట.)

అభి—తనతో బరుండియున్న నాయకుఁడు తన్ను పేరఁ బిలువక
సవతిపేరఁ బిలిచినందులకు అలిగినదై నాయక ఆతఁ డెంత బలిమాలినను

మన్నింపక యుండి, ఆతఁడును విసిగి యూరక యుండినంతట; ముగ్ధ గావున మనస్సును అచలక ఆతనిని 'అయ్యో! నిదించినాఁడేమో గదా! మేల్కొనియే యుండునుగాక' అని కోరుచు ఆతని వైపు మెడ త్రిప్పుకొని పరికించినది.

కవే ర్వాక్యమ్ - ఏకస్మిన్నితి॥ ఏకస్మిన్ శయనై ఏకశయ్యా యాం - విపక్షరమణీ నామగ్రహే సపత్నీ నామగ్రహే - సతి - సద్యః స్సపది - కోప పరాజ్ఞుఖిగ్ల పితయా కోపేన పరాజ్ఞుఖా చ సా గ్లపితా చ తయా - ముగ్ధయా రమణ్యా - ప్రియతమః - చాటూని సాన్ద్ర వచనాని - కుర్వన్నపి - ఆవేగాత్సంభ్రమాత్॥ ని॥ 'ఆవేగ సంభ్రమ స్త్వరా' ఇత్యమరఃః - ఆవధీరితో నిరస్తా - భూత్వా తత్క్షణం - తూష్ణిం స్థితః ఉదాసీనోఽభూత్ - అనస్తర మయం సుప్తా నిద్రితః - మాభూది వేతి - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకార - అత్ర మా ఇతి ప్రతిషేధే కాకు రనుసంధేయా - అమన్దవళిత గ్రీవం సహసా వినతిత కంధరం - పున ర్విక్షితః భూయో విలోకితః - ఇతి సంబంధః. అత్ర అమన్దవళితగ్రీవం పున ర్విక్షిత ఇ త్యనేన ఔత్సుక్యభావోదయో గమ్యతే. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ యథోక్తం దశరూపక - 'మధోద్యద్యావనానసక్తా మోహస్తమరతక్షమా' ఇతి. నాయకా దక్షిణః, 'తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణ' ఇ త్యుక్తత్వాత్. మానానస్తరసంభోగః. సంభోగేచ్ఛారూపం శృంగారి నమః. జాతిరలంకారః.

౨౩

'తస్యా సాన్ద్రవిలేపన స్తనతటప్రశ్లేషముద్రాజ్కితం
కిం వక్ష్యే శ్చరణానతివృత్తికరవ్యాజేన గోపాయ్య తే?'
ఇత్యుక్తే క్వతది త్యుదీర్య సహసా తత్సంప్రమాప్టుకంమయా
సాశ్లిష్టా రభసేన తత్సుఖవశా త్తన్వాయచ త ద్విస్మృతమ్.

అపరాధమునకై యలిగిన నాయకను నేర్పుమెయి వెండియు
మోహింపఁజేసిన నాయకుని వాక్యము.—తస్యాః సాన్ద్రా విలేపన స్తన
తట ప్రశ్నేష ముద్రా ఆజ్ఞితం గతుః చరణ ఆనతి వ్యతికర వ్యాజేన కిం
గోపాయ్యతే = అలదాని దట్టంపు మైపూతతోడి చను దరుల కాగిలింత
యచ్చుచేత గుర్తుగలదైన (నీ) ట్లోమును నా యడుగులకు మొక్కులు
చేర్చెడు మిషచేత ఏల దాఁచెదవు? ఇతి ఉక్తే. అని నాయకచేత చెప్పఁ
బడఁగానే (అని నాయక చెప్పఁగానే) (ప్రయోగవ్యత్యయము:—)
మయా సహసా. క్వ తత్ ఇతి ఉదీర్య సా రభసేన ఆశ్లిష్టా = నేను బలిమి
మెయి ఏదీ అది (ఆయంకము) అని పలికి (నా) ప్రియను తటాలున కవుగి
లించితిని, తస్వ్యా చ తత్ సుఖవశాత్ తత్ విస్తృతమ్ = ప్రియ యు
ఆకవుంగిలింత యొక్కసుఖము మూలముగా ఆయంక (వృత్తాంత) మును
మఱచినది.

అభి.—నాయకుఁడు ఒకనాయకచనుగట్టుల కుంకుమాద్యంగ
రాగము తన ట్లోమున నంటుకొని యుండఁగా అట్లే మఱియొక నాయక
కడకుం బోయి తా నామెను వంచించి ఆమెచవలిం గూడినయపరాధ
మును మన్నించుఁగాతమని ఆమెకు పాదప్రణామము చేసెను. ఆమె
మన్నింపక, ‘ఏమి అలదాని చనుగట్టులయంగరాగంపుఁ జిహ్వాములు నా
కగపడక యుండుటకా ప్రణతులు చేసెదవు?’ అని యధిక్షేపించెను.
అంత నాతఁడు ఆమెకు ఆయంకమును కనఁబడనీయక దాఁచువాఁడై తటా
లున ఆమెను కవుంగిలించెను; ఆసుఖమువలని మైమఱపులో అంకవృత్తాం
తను మాయ మాయెను.

అవ॥ స్వాపరాధత్వాత్ కుపితాం నాయకాం పున ర్విదగ్ధ్య
త్ప్రమోహయతో నాయక స్తోక్తిః—తస్యా ఇతి॥ తస్యా స్తత్ప్రేయస్యాః—
సాన్ద్రావిలేపన స్తనతటప్రశ్నేష ముద్రాజ్ఞితం - సాన్ద్రా నిబిడం-విలేపనం
కుంకుమాదిచచాక - యస్య తత్త్రితోక్తమ్ - సాన్ద్రావిలేపనం చ తత్

స్తనతటం చ - తస్య - ప్రశ్నేషః ఆలింగనం - తేన కృతా ముద్రా పదం -
 తయా - అజ్ఞితం లాఙ్ఘితం - వక్షః - చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన -
 చరణానతేః పాదప్రణామస్య - కృతికర స్సంబంధః - స ఏవ - వ్యాజః
 అపదేశః - తేన-కిం కిమథాం-గోపాయ్యతే ప్రచ్ఛాద్యతే - ఇతి తయా
 ఉక్తై సతి మయా - క్వ కుత్రై - త్యుదీర్య ఉక్తా - సహసా తదబ్జం-
 ప్రమాఘ్నమ్ అపనెతుం - సా - రభసేన రయేణ - ఆశ్లిష్టా ఆలింగితా -
 తత్సుఖవశా త్తన్వ్యచ - త-త్ప్రకృతం కమ-విస్తృత మా నీదితి
 సంబంధః. అత్ర నాయకేన రాత్రా వన్యతో గత్వా ప్రాతః. రాత్ర్య తదప
 రాధ ప్రమాజకనాయ ఖడ్జితాయః నాయికాయః పాదప్రణామః
 కృతః; తదానీం తయా సంభోగచిహ్నా దృష్టి నాయకః ప్రత్యుత్పన్న
 మతి స్సక్ ఏవం కృతవా ని త్యభోగ గమ్యతే. కోపభావశాన్తిః. అత్ర
 నాయికా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకశ్శతః. తేన రసాన్తరం నామ
 మానాపనయనోపాయః కృతః - 'రభస్త్రాసహమకవైయః కోపభ్రంశో
 రసాన్తర' మి త్యుక్తత్వాత్. మానానన్తరం సంభోగః. అత్ర సమక
 గభః. యుక్తి రలంకారః. ౨౪

'త్వం ముగ్ధాక్షి వి నైవ కఞ్చుళికయా ధ త్నే మనోహరిణీం
 లక్ష్మీ మి' త్యభిధాయని ప్రియతమే తద్వేణికాసంస్పృశి,
 శయ్యాపాస్త నివిష్టస స్తి తవధూ నేత్రోత్సవానన్దితో
 నిర్యాత శ్శనక్తై రళీకవచనోపన్యాస మాళీజనః. ౨౫

సంభోగాతురనాయకచేష్టలును తన్నాయికా తత్సఖీచేష్టలును.—
 (హే) ముగ్ధ అక్షి త్వం కఞ్చుళికయా వినా ఏవ మనోహరిణీం లక్ష్మీం
 ధత్సే—(ఓ) సుందర శీత్రా నీవు అవిక లేకయే మనోహరమయిన సాంపును
 దాల్చెదవు, ఇతి అభిధాయని ప్రియతమే తత్ వేణికా సంస్పృశి (సతి)=
 అని పలుకుచు ప్రియతముఁడు అనాయకయొక్క అణకముడిని తాఁకు
 చుండఁగా, ఆళీ జనః=చెలుల సమూహము, శయ్యా ఉపాస్త సస్తి తవధూ

నేత్ర ఉత్సవ ఆనందితః = పానుపు చెంతను చిటునవ్వుతోడి కాంతయొక్క
కనుపండువుచేత (చూపువలనం చెలియుచున్న ప్రీతిచేత) సంతసపెట్టబడి
నదై, అలీక వచన ఉపన్యాసం (యథాతథా) నిర్వాతః = (తాము పడక
గదినండి వెడలిపోవుటకు) కల్లమాటలు (కారణములు) చెప్పి వెడలి
పోయెను.

అభి. — పడకటింట శయనాధిరూఢుడై సంభోగార్థము త్వరపడు
చున్న నాయకుడు వ్యాజపూర్వకముగా నాయికఱవికముడిని విప్పం
దొడంగుడు, మంచముకడ నిలిచియున్న నాయికయు హర్షస్థితాలంకృత
వదనారవింద యగుడు, చెలులు నానావ్యాజకులవారిని వీడ్కొని అట
నుండి వెడలిపోయిరి.

అప॥ సంభోగతరళస్య నాయకస్య చేష్టాం కవి రాహ - త్వ మితి॥
హేముగృహీ వామలోచన - త్వం - కళ్ళుళికయా కళ్ళుకెనవి నైవ -
మనోహరిణీం హృద్యాం-లక్ష్మీం శోభాం - ధత్సే. వహసి - ఇ త్యభిధా
యిని ఇతి వాదిని - ప్రియతమ - తచ్ఛ్రేణికా సంస్పృశి సతి తస్యాః కళ్ళు
ళికాయాః వేణికాం బధనరజ్జుం సంస్పృశ తీతి తచ్ఛ్రేణికా సంస్పృక్
తస్మిన్ - శయోపాస్త నివిప్త సస్థిత వహసేత్రోత్సవానందితః - శయ్యా
యా ఉపాస్తః తత్ర నివిప్త - సస్థితా స్థితసహితా-సా చ సా వహశ్చ-
శయోపాస్తనివిప్తా చ సా సస్థితవహశ్చ తస్యా - సేత్రోత్సవః నయన
ప్రసాదః - తేన - ఆనందితో హృష్ట - అలీజనః సఖినః - అలీకవచనోప
న్యాసమ్ - అలీకః కృతకః-వచనానా ముపన్యాసో - యస్మి స్మ-మణి
త త్తతోక్తం-శనకై మణస్తం-నిర్వాతో నిగత-ఇతి సంబంధః.

అత్ర ఔత్సుక్యం నామ సంచారీ భావః. నాయికా స్వీయా ముగ్ధా
చ; కిం చ స్వాధీనపతికా - యథోక్తమ్ - 'ఆసన్నాయత్రరమణా
హృష్టా స్వాధీన భర్తృకా' ఇతి. నాయకోఽనుకూలః. సంభోగశృంగారః.

సక్షేచ్ఛాయాపం శృణ్వారి నమః. పర్యాయోక్తి రలంకారః - యథోక్తం
కావ్యాదశేః -

‘అథ మిష్ట మనాఖ్యాయ సాక్షాత్త పైవ్ర నీధయే
తప్తకారాస్తరాఖ్యానం పర్యాయోక్తి మతం హితత్.’ ఇతి.

భూభక్తే రచితేఽపి దృష్టి రధికం సోత్కృష్ట ముద్వీక్షతే,
రుద్ధా యా మపి వాచి సస్థిత మిదం దద్ధాననం జాయతే,
కార్కశ్యం గమితేఽపి చేతసి తనూ రోమాఞ్చ మాలమ్బితై,
దృష్టే నిర్వహణం భవిష్యతి కథం మానస్య తస్మిన్ జనే. ౨౬

సఖులబోధనప్రకారము భర్తపై అలుక వహింప నేరనిపై వారితో
నాయిక బదులు పలుకుట. — భూ భక్తే రచితే అపి = (నాచే ఆతనిపై)
బానుముడి చేయబడిన దైనను, దృష్టిః అధికం సోత్కృష్టమ్ ఉద్వీక్షతే =
(నా) చూపు (ఆతనిని) (మునుపటి కన్న) ఎక్కువకోరికతోఁ జూచును;
వాచి రుద్ధాయామ్ అపి = మాట నివారింపబడినది అయినను (ఆతనితో
నేను పలుకక మానము వహించినను), ఇదం దద్ధానమ్ సస్థితం
జాయతే = ఈపాడు మొగము చిటునవ్వుతోఁ గూడుకొన్నది అగును;
చేతసి కార్కశ్యం గమితే అపి = మనస్సుకఠినత్వమును పొందింపబడిన
దైనను, (నేను మనస్సును తొయిగా చేసికొన్నను), తనూ రోమాఞ్చమ్
ఆలమ్బితే = దేహము పులకలను దాల్చును; తస్మిన్ జనే దృష్టే మానస్య
నిర్వహణం కథం భవిష్యతి = ఆ మనస్సుని చూచినప్పుడు కోపమునకు
నిర్వాహము ఎట్లు కలుగును. అతఁ డెంతయపరాధి యైనను ఆతనిమ్రోల
కోపము దాల్చి నావలనఁ గా దని భా. ‘పియే’ అనక ‘జనే’ అనుటచే
నాయకుని సాపరాధత్వమును ఆతనిపై తిరస్కారభావమును గూచి
తములు,

అన॥ నాయకా సఖీభిః మానకరణాయ బోధితా త త్కరుణ
మశక్తా సతీ ఘృష్టాః ప్రత్యాహ-భూభజ్య ఇతి॥ యస్తా ద్రూభజ్ఞే భ్రువో
భజ్యః భూభజ్యః తస్మిక్ - రచితేకృతే-స త్యపి-దృష్టి ర్మయన - మధిక
మత్యథాం-సోత్కంఠముత్సుకం స - దుద్వీక్ష తే - అవలాకయతి - కిం
చ యస్తా - ద్వాచి వచనై-యధాయాం నివారితాయాం సత్యా - మపి -
ఇదం - దగ్ధాననం హతలవనం - స స్థితం స్థితసహితం-జాయతే - అత్ర
స్థితం నామ హాస్యవిశేషః -

‘వికస్వరకపోలం య దపాజ్ఞోఽప్యభతారకమ్

అలత్యుమాణదశనం స్థితం ధీరజనోఽతిమ్.’

ఇత్యుక్తత్వాత్ - కిం చ యస్తా - యే తసి చితై-కార్మశ్యం కఠినత్వం -
గమితే ప్రాపితే - స త్యపి - తను శృరీరం - రోమాఞ్చం రోమహర్షణ -
మాలమ్బితే భజతి - తస్మిక్ జనైః ప్రియజనై - దృష్టైః సతీ - మానస్య
ఈష్యాకృతకోపస్య - నిర్వహణం నిర్వాహః-కథం భవిష్యతి స భవిష్య
తీ త్యథా - ఇతి సంబంధః. ‘అపరాధీః ప్రియైః తస్మిక్ సమాగతే భూ
భక్తాదిక కృతైః సి కిం ప్రయోజనం? దృష్ట్యాదికం స్వాతంత్ర్యేణ
మానాభావం ప్రకటయతీ’ తి స్వస్యా అసామర్థ్యం నివేదితవ తీ
త్యభిప్రాయః.

హాపా నామ సంచారీ భావః. నాయకా స్వీయా ముగ్ధా చ.
నాయక శృతః. అ త్రాత్మోపక్షేపరూపం శృక్లాం నిమగ్నం. అగ్లోపక్షేపో
నామ స్వానురాగప్రకాశనమ్. జాతి రలంకారః. ౨౬

ప్రాణేశప్రణయాపరాధసమయే స ఖ్యోపదేశం వినా
నో జానాతి సవిధమాజ్ఞవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్,
స్వచ్ఛై రచ్చకపోలమూలగళితైః పర్యస్త నేత్రోత్పలా
బాలా కేవల మేవ రోదితి లుతల్లోలాలక్తై రశ్రుభిః. ౨౭

బాలా = ఒకానొకముగ నాయక, ప్రాణేశ ప్రణయ అపరాధ సమయే = ప్రాణనాయకుని ప్రేమకృతమయిన తప్పిదముయొక్క కాలమందు (ప్రాణేశ్వరుడు ప్రేమచేతనే తప్పినప్పడు, సఖ్యా ఉపదేశం వినా - సఖిచేతి బోదనలేక, స విభ్రమ అజ్ఞ వలనా వక్ర ఉక్తి సంసూచనం నో జానాతి విలీన సహితమయిన యొడలి త్రిప్పటచేతను (అనగా సవిలీనముగా పెడ మొగము పెట్టుటచేతను) వంకర మాటలచేతను (అతని తప్పిదము నతనికి) తెలుపుటకు ఎఱుంగదు (తెలుపుటకు నేరదు; మఱి యేమి చేయు ననగా), స్వచ్ఛైః అచ్చ కపోల మూల గళితైః లురత్ లోల అలకైః అశ్రుభిః పర్యస్తనేత్ర ఉత్పలా (సతీ) కేవలం రోదితి ఏవ = (విస్తారముగా బాట బాట రాలి కాటుక నెల్ల కరణించి కడిగివైచిన వగుటచేత, అనంతరము) ఆకలుషములు (ను) విమలములయిన చెక్కిల్ల యాదిభాగమునుండి జాతినవియు దొరలుచును చలించుచును ఉన్నముంగురులు గలవియు (ముంగురులను దొరలించుచు చలంపఁజేయుచు ఉన్నట్టి వియు) (నయిన) బాష్పములతో ఏడ్వనుమాత్రము ఏడ్చుచునే యున్నది. బాలాశబ్దము సాభిప్రాయము.

అవ॥ కవే ర్వాక్యం - ప్రాణేశీ॥ ప్రాణేశ ప్రణయాపరాధసమయే - ప్రాణేశస్య ప్రియతమః - ప్రణయాపరాధః - ప్రణయేన ప్రెక్షా కృతః - అపరాధః అనిష్టాచరణం - తస్య - సమయే కాశే - సఖ్యా వయస్యయా - కృత ముపదేశం వినా సఖికృతోపదేశాభావా దిత్యర్థః - బాలా ముగ్ధా - సవిభ్రమాజ్ఞవలనా సవిలీనగాత్రవలనా - సతీ పరాజ్ఞు భీత్యర్థః వక్రోక్తి సంసూచనం - వక్రోక్తిభిః కుటిలభాషణైః - సంసూచన మపరాధజ్ఞాపనం - యతో - న జానాతి న వేత్తి తతః - స్వచ్ఛైః రకలుషైః - అచ్చకపోల మూల గళితై ర్విమలగర్జితైః ప్రాస్తనిస్రుతైః - రుతల్లోలాలకైః - లురత్ సః పరివతకమానాః - లోలాశ్చపలాః - ఆలకౌ శుష్కాణుస్తలాః - యేషు తాని లురల్లోలాలకాని - తై - రశ్రుభిర్బాష్పైః - పర్యస్తనేతోత్పలా భూత్వా కేవలం-రోది త్యేవ రోదన మేవ కరోతి - న కించి దుపాయం

జానా తీ త్యథా - ఇతి సంబంధః. సవిప్రమాజ్ఞవల నే త్యనేన ఏక
శయ్యావిరహో వ్యజ్యతే - శయ్యాయాం శయనే నైవ అలకానా మశ్రు
బుద్ధిసం సంభవతి. నాయుకా స్వీయా ముగ్ధా చ ; మధ్యా ప్రగల్భా చ;
స్వత ఏవ కొప్రసాదా జానీతః, ముగ్ధా తు ఉపదేశ మంతరేణ న కిచ్చి
జ్ఞానా తీ త్యభిప్రాయః. నాయకోఽనుకూలః. వైన్యం నామ సంచారి
భావః. ప్రణయమానకృతో విప్రలప్త్యః శృంగారః. మానకృతం చేష్ట
యాపం కై శికివృత్తై రజ్ఞం నర్త. జాతి రలంకారః. ౨౭

భవతు నిదితం, వ్యథాల్లాపై రలం, ప్రియ గమ్యతాం,
తను రపి న తే దోషో, అస్తాకం విధి స్తు పరాజ్ఞుఖః,
తవ యది తథా రూఢం ప్రేమ ప్రపన్న మిమాం దశాం,

ప్రకృతి తరళే కా నః పీడా గతే హతజీవి తె ? ౨౮

అపరాధిని నాయకుని నాయక బెదరించుట. — భవతు = కానిస్తు
(నీవు చెప్పనడెల్ల అట్లేనిజముగా నే యుండునుగాక అనుట - దిట్టడవై
సర్వము కల్గయే పలుకుచున్నావు అని హృదయము), విధి తే = తెలిసినది;
వ్యథ అలాపైః అలప్ = వృథా మాటలు మానుము. ప్రియ గమ్యతామ్ =
ప్రియఁడా పొస్తు, తె తనుః అపి దోషః న : నీయందు ఇంచుక యేనియు
తప్పు లేదు (మహాపరాధుడ వని హృదయము), (కింతు అస్తాకం విధిః
పరాక్ ముఖః = మఱియేమనఁగా మాకు నైవ అ ప్రతికూలము (గా
నున్నది), తథా రూఢం తవ ప్రేమ ఇమాం దశాం ప్రపన్నం యది = ఆ
విధముగా నాటుకొనియుండిన నీ యనురాగము ఈ యవస్థను పొందినది
కాఁగా, ప్రకృతి తరళే హత జీవిశే గతే (సతి, నః కా పీడా = స్వభా
వముచేత చంచలమయిన (న్నట్లే ఉండి యేక్షణములోనో పోవునట్టి
దయిన) పాడు ప్రాణము పోయినయెడల మాకు ఏపాటి బాధ (పో, ఇక
నీతో నాకు పని లేదు, నీవు అట్టియాప్రేమను అణగఁద్రొక్కి చేసిన యీ

ద్రోహమునకు ప్రాణము వదలెదను, అని భా.) 'రూఢమ్' 'తరళే'—
సాభిప్రాయములు.

అప॥ అపరాధినం నాయకం నాయకౌ భర్త్యయతి - భవ త్విలి॥
భవతు అస్తు నామ - భవతా య దుచ్యతే 'మయి నాపరాధ' ఇతి త త్త
ప్రేవ భవ త్వి త్యథాః - విదిత మేత దాఖ్యాన - మత్ర నిహ్నవోఽను
సంధేయః - హౌ ప్రియ - వ్యథాఽలాప్త నిరర్థకవచనై - రలం
పర్యాప్తం - గమ్యతాం నిరణమః క్రియతాం - తే దోషః అపరాధ-స్వమ
కపి స్వల్పాఽపి - నాస్తి - అస్తాకం తు - విధి వైకవం - పరాజ్ఞుభిః
విముఖః - ప్రతికూల ఇత్యథాః-తథా రూఢం జేన ప్రకారణ అతిశయితం-
తవ ప్రేమ - ఇమా మీదృశీం - దశా మవస్థాం - ప్రపన్నం యది ప్రాప్తం
చేత్ - ప్రకృతితరళే స్వభావచచ్ఛలే - హతజీవితే వ్యగ్రజీవితే - గతే
సతి - నః అస్తాకం - కా సీదా కా బాధా - నా స్త్యేవే త్యథాః-ఇతి
సంబంధః. ప్రేమత్యాగ స్వయాక్రియతే యని మయా ప్రాణత్యాగః
క్రియత ఏ వే - త్యనైన గమ్యమానాథేన ఇతిపర మేవం త్వయా న
కతావ్య మి త్యథోక్త వ్యజ్యతే. నాయకౌ స్వీయా ధీరాధీరా ప్రగల్భా
చ, యథోక్తం దశరూపక -

'సావహితాద గోదాస్తే రతః ధీ రతరా క్రుధా

నిర్భర్తన్య తాదయే నృధ్యా మధ్యాధీ రేవ తం వదేత్.' ఇతి.

మధ్యాధీరా తు కీదృ శీతి చేత్ -

'ధీరా సోత్పాసవక్రోక్త్యా మధ్యా సాశ్రుః కృతాగసం

ఖేదయే ద్దయితం కోపా దధీరా పరుసాక్షరమ్.' ఇతి.

అత్ర సోత్పాసవక్రోక్త్యా కోపా ద్దయితం ఖేదయే దితి లక్షణస్య విద్య
మానత్వాత్ - ధీరాధీరా ప్రగ ల్భావ. నాయక శృతః. ఈష్యామాన
కృతో విప్రలబ్ధశృంగారః - అత్ర మానకృతం శృంగారి నమః. ఆక్షేపా
లంకారః.

ఉరసి నిహిత స్తారో హరః, కృతా జఘనే ఘనే
కలకలవతీ కాశ్చీ, పాదౌ రణన్తణి నూపురౌ,
ప్రియ మభిసర స్తేవం ముగ్ధ త్వ మాహతడిణ్ణిమా
యది, కి మధిక త్రాసోత్కమ్పా దిశ స్సముదీక్షసే? ౨౯

వలపు పెంపునంజేసి తగనివేషమున ప్రియు నభిసరించుచున్న నాయి
కను శఖి మందలించుట, — ఉరసి తారః హరః నిహితః = ఎదయందు
నిర్మలమయిన ముత్తైపుంజేరు తాల్పబడినది (.. పేరును దాల్చితివి), ఘనే
జఘనే కలకలవతీ కాశ్చీ కృతా = విశాలమయిన కటిప్రదేశమందు శబ్దాయ
మానమైన మొలత్రాడు ఉంపబడినది (... మొలత్రాటిని ధరించితివి),
పాదౌ రణన్తణి నూపురౌ = అడుగులు మొరయుచున్న రతన నాల
యందియలుగలవి (... రత్నాలయంబలను పెట్టుకొంటివి), హే ముగ్ధే =
ఓసి గోళా, ఏవం త్వమ్ ఆహత డిణ్ణిమా (సతీ) ప్రియమ్ అభిసరసి యది =
ఇట్లు (ఇట్టి వేషముతో) నీవు వాయింపబడిన తుడుముగలదానవై (తుడుము
వాయింపించుకొనఁచు) (నీ) ప్రియుని అభిసరించుచున్నదాన వయ్యను,
ఆధిక త్రాస ఉత్కమ్పా (సతీ) కిం దిశః సముదీక్షసే = ఎక్కువలైన భయ
మును వణకును గలదానవై (మిక్కిలి భయపడుచును వణకుచును) ఏల
దిక్కులను పరికించెదవు?

తా. — ప్రియు నభిసరించెడునీవు ఎవరేని కనుదురో యనుభయముచే
నలుగడలు పరికించుచున్నావు. నీవేషము పరాకుగా నున్నవారిని సయితము
హెచ్చరించి నిన్ను చూపించునట్టిది. నీనగలశబ్దము డప్పువాయింపుచుటగా
నున్నది, నీహరముకాంతి కాగడావెలుతురుగా నున్నది. ఇట్టివేషముతో
అభిసరించినచో తప్పక పలువురకంటఁ బడుదువు. ఈవేషము మార్పు
కొమ్ము అనుట.

అవ॥ రాగాలిశయా దనుచితవేషే జైవ ప్రియ మభిసర స్తీం నాయి
కాం స ఖ్యపాలభతే - ఉర సీతి ॥ ఉరసి - తారో నిర్మలః ॥ ని॥ 'ముక్తా

శుద్ధా చ తారః స్త్యా’ దిత్యమరః - హరో - నిహితో విన్యస్తః - ఘనో
 విపులే - జఘనే కటిప్రదేశే - కలకలవతీ శిఖానవతీ - కాశ్చి మేఖలా-
 కృతా రచితా నిబద్ధ త్యగ్ధః॥ ని॥ ‘స్త్రీకట్యామేఖలా కాశ్చి త్య’మరః-
 పాదా చరణౌ - రణస్తణినుపురౌ రణస్తా మణినుపురౌ యయౌ స్తౌ
 తథోక్తౌ కృతౌ - హేముగ్ధ మూఢ - త్వ - మేవ మనెన ప్రకారేణ -
 ఆహతడిడ్డిమా ప్రహతవాద్యా సతీ - నిర్మలహరజ్యోత్స్నయా భూషణ
 రవై శ్చ ఆత్మప్రకాశనం కృతవతీ త్యథః - ప్రియ మభిసరసి యది
 ప్రియం ప్రతి - కాముకీ గచ్ఛసిచేత్ - అధికత్రాసోత్కమ్ప - ఉద్గతః
 కమ్పో యస్యా స్సా త్రాసేన - ఉత్కమ్ప - అధిక మత్యగ్ధం - త్రాసో
 త్కమ్ప భూత్వా - దిశః కరుభః - ఇత స్తత ఇ త్యగ్ధః - కిం సముదీక్ష
 నే కి మగ్ధం విలోకయసి - ఇతి సంబంధః. అత్ర అభిసతుకం ప్రవృత్తాం
 బాహ్యజ్ఞణే త్రాసా ద్విశోఽవలోకయంతి నాయికాం యదృచ్ఛయా
 సమాగతా సభి ‘హే మూఢ అభిసరణే ఏవ మాహతడిడ్డిమాయా స్తవ
 త్రాస స్సంభవతి కి’ మితి వక్రోక్త్యా ఉపాలభ్య తత స్తస్యా స్తాదృశం
 ప్రతిషేధయ తీ త్యభిప్రాయః. అత్ర శబ్దా నామ సంచారీ భావః.
 యథోక్తం -

‘శబ్దా ౭నిస్తాగ మాత్ప్రేక్ష; విభావోఽస్యా నిరూప్యతే;
 చార్యరాజాపరాధాద్యా దకార్యా ద్గర్హణా న్నృణామ్;
 అనుభావో భవ త్యస్యా వైవర్ణ్యం, సృక్వలేహనమ్,
 అన్యోన్యదర్శనే యతోఽ, వీక్షణం చ ముహుర్దిశామ్.’ ఇతి.

అత్ర నాయికా పరకీయేతి నాశబ్దనీయా! - అభిసరణే తస్యాః స్వనవ
 ద్భూషణధారణస్య ఆయుక్తత్వాత్. కించ సాధారణీ చ న భవతి అభి
 సరణే తస్యా స్త్రాసోత్కమ్పత్వస్య అభావాత్. కిం తు స్వీయా మధ్య
 చ. నను స్వీయాయా అ ప్యభిసరణే స్వనవద్భూషణధారణ మయుక్త
 మేవ ? సత్యమ్ - ఆయుక్తమ్. ఏతత్ స్వనవద్భూషణ మభిసరణే

విషయే న కృతం, కింతు వాసకస్థాకావస్థాయాం - తథా చోక్తం
భారతీయే—

‘ఉచితే వాసకే యాతు రతిసంభోగ లోలుపా

మజ్జనం మరుతే హృష్టా సా స్యా ద్వాసకస్థాకా;

వాసోపచరణేఽ త్యభం భూషణ హణం భవేత్;

రశనానూపురప్రాయం స్వనవ చేతి యద్భవేత్.’ ఇతి;

ఇయం ప్రథమం వాసకస్థాకా భూత్వా ప్రియ చిరయతి సతి ఉత్కణ్ఠాతి
శయం ప్రాప్తా మద నేన ప్రేర్యమాణా ఆహ్లాసేన త సైవ సాభరణా అభి
సర్తుం ప్రకృతా, తథాహి -

‘హిత్వా లజ్జాం సమాకృష్టా మదనేన మదేన చ

యాభినాయతే కాన్త సాభవే దభినాయకా’

(సారయత ఇత్యత్ర ‘స్వాగ్ధృణ్యస్తః)

‘సంతానా స్వేషు గాత్రేషు త్రస్తా దిక్ప్రేషితాననా

అవగుణవసంవీతా హ్యాభిగచ్ఛే త్కులాబ్జనా.’

ఇత్యుక్తత్వా స్న దోషః. నాయకో దక్షిణః. అత్ర హాస్యశృంగారి నమూ -
యథోక్తం దశరూపక - ‘హాస్యే సైవ తు శృంగారం భయేన విహితం
త్రిధే’ తి. ఆక్షేపాలంకారః. ౨౯

ప్రాతగ్ప్రాత రూపాగతైన జనితా

నినిద్రతా చక్షుషో,

మన్దాయా మమ గౌరవవ్యసనయా

దుత్పాదితం లాఘవమ్,

కిం ముగ్ధేన కృతం త్వయా రమణ భీ

ర్నుక్తా మయా గమ్యతాం,

దుగ్ధం తిష్ఠసి య చ్చ పథ్య మధునా

కర్తాన్తి తచ్ఛోష్యసి.

30

ఇందు నాయకుని వైద్యునిగాను తన్ను రోగిణిగాను నాయక పలుకుచు జెప్పచున్నది.—ప్రాతః ప్రాతః ఉపాగతేన (త్వయా మమ) చక్షుషోః నిష్ఠద్రతా జనితా = ప్రతివేకునను ప్రతిదినమును వేకువను అనుట) వచ్చెడు (నీచేత నా) కన్నులకు నిద్రలేమి కలిగింపబడినది (పగటి నిద్ర అపథ్యముగాన దానిని తొలగించితి వనుట, రాత్రియెల్ల నీకై మేలు కొనియుంటి నని దెప్పరము), మద్దానాః మమ గౌరవ వ్యపనయాత్ లాఘవమ్ ఉత్పాదితమ్ = జాడ్యగుగలదానయిన నాకు గురుత్వదోషమును పోగొట్టుటచేత (దేహమందు) లఘుత్వము కలిగింపబడినది (మూఢురాల నయిన నన్ను పరువు చెఱిపి అవమానపఱిచితివి అని దెప్పరము), ముద్ధనేన త్వయా కిం కృతమ్ = (అహ!) కపట మెఱుంగనివాడవు నీవు (నాకు) ఎంత (యారోగ్యము) చేసితివి (కపటివి నీవు ఎంత చేటనరించి తివి అని దెప్పరము), రమణ మయా భీః ముక్తా = ప్రియుడా! నాచేత భయము విడువబడినది (నా రోగము కుదురుచున్నది, నాకిక ప్రాణ భయములేదు అనుట) (ఇక నేను చావునకు వెఱవను, ప్రాణత్యాగమునకు సిద్ధపడియున్నాను అని దెప్పరము, [‘మరణ’ అని పాఠాంతరము; ఆపక్షమున, మరభీః ముక్తా = మరణభయము విడిచితిని అని యర్థసంగతి నూహించునది.] గమ్యతామ్ = పొమ్ము, దుఃఖం తిష్ఠసి = కష్టముగా నున్నావు (ఎందఱికో మందియ్యవలసివైద్యునికి ఒకచోటనే చిర ముండుట కష్టముగదా; నాకడ నుండుట నీకు దుఃఖకరము అని దెప్పరము), (కిం, చ అధునా యత్ పథ్యం తత్ కర్తాన్తి శ్రోష్యసి = మఱియు ఇప్పుడు (ఉన్న దేహస్థితికి, ఏదిపథ్యమో దానినే చేసెదను, (నీవు) విందువు (నా కిక చావే తగినది, ఆపని చేసెదను అని దెప్పరము.)

వైద్యపరము:—నీవు కపట మెఱుంగని సజ్జనుడవు, ప్రతిదినము వేకువనే వచ్చి నాదేహస్థితిని విచారించుకొని పగటినిద్ర మాన్పించి వ్యాధి

కారణ మయిన గురుత్వమును పోగొట్టి దేహము తేలికపడునట్లు చేసితివి! ఆహా! నీవు నాకు ఎంతటి యుపకారము చేసితివి! ఇంక నాకు ప్రాణ భయము లేదు. ఇంక నీ వెండులకు ఇక్కడ వృథాగా కాలహరణము చేసికొనుట? మఱి యెచటికినియు (వైద్యమునకు) పొమ్ము. నేను ఇంకను పథ్యమే చేయుచుండెదను. నీవును (నా సేవకులవలన) వినుచు నే యుందువు.

వాస్తవాభిప్రాయము: — నీవు పరమధూర్తుడవు, ప్రతిదినము తెల్ల వారువఱకు నిన్నెదురు నూచిచూచి నాకన్నుల కెన్నఁడు నిద్రలేకయే పోయినది, మందభాగ్యురాలిని నన్ను ఆగారవపఱచి నలుగురలో తలవంపు చేసితివి. ఇంతకన్న నీవు నా కేమి ద్రోహము చేయఁగలవు? ఇంక నేను మరణమునకు తెగించి యున్నాను అదియే నాకు తగినది. ఏల నాకడ నిట్లు కష్టముతో నిలిచెదవు? ఆవలికి పొమ్ము. ఆతగినపనియే (ప్రాణత్యాగ మే) నేను చేసెదను, నీవును వినియెదవు.

అవ॥ అపరాధినం నాయకం గుపితా నాయకా ఉపాలభ తే - ప్రాత రితి॥ ప్రాతః ప్రాత రుష స్వపసి - ఉపాగ తేన సమాగ తేన - త్వయా - చక్షుషో నేత్రయోః - నినిద్రతా నిద్రాహని - జఞ్ఞానితా ఉత్పాదితా - కిం చ - గౌరవ వ్యసనయాత్ గురుత్వహరణాత్ - మన్దాయాః భాగ్య హీనాయాః - మమ॥ ని॥ 'మూఢాల్పాపటా నిభాగ్యా మన్దాః స్వ్వరి' త్వ మరః - లాఘవం లఘుత్వ - ముత్పాదితం జనితం, ముగ్ధాన అజ్ఞాత కైత వేన - త్వయా కిం కృత మయ్య క్తం కి మపి నాచరితమ్ - ఇదం వాక్య మప హ్నవే - కిం తు మయా - రమణభీః రమణ ఇతి భీః ముక్తా మయైవ భయం విహాయ ఏవ ముక్త మిత్యర్థః - దుఃఖం సక్లేశం తిష్ఠసి - గమ్యతాం గమనంక్రియతాం - అధునా ఇదానీం - య త్వథ్య విష్టం త త్కతాన్తీ త్వనేన గమ్యమానమరణోద్యోగ నూచ నేన ఇతః పర మేవం త్వయా న కతావ్య మితి నిషేధా గమ్యతే. అత్ర స్వీయా నాయకా ధీరా స్రగ ల్భాచ, ఖణ్డితా. నాయక శృతః. విప్రలభ్యశృంగారః. సోపాలమృ వచనం నమః. ఆక్షేపోలంకారః.

ప్రస్థానం వలయైః కృతం, ప్రియసఖై రస్తై రజ్ఞసం గతం,
 ధృత్యా న త్తణ మాసితం, వ్యవసితం చిత్తైవ గంతుం పురః
 యాతుం నిశ్చిత చేతసి ప్రియతమే సర్వై స్సమం ప్రస్థితం
 గస్తవ్యేసతి జీవిత, ప్రియ సుహృత్సాధృగ్ కి ముత్స్సజ్యతే?.

ప్రవత్సృత్పతిక (=భర్తదేశాంతరముపోనున్న నాయక) తన ప్రాణ
 ముతో ముట్టపెట్టుకొనుట. — (ప్రయోగవ్యత్యయము:—) ప్రియతమే
 యాతుం నిశ్చిత చేతసి (సతి) = ప్రియతముడు (దేశాంతరము) పోవుటకు
 నిశ్చయించుకొన్న మనస్సు కలవాడు (కాఁగానే), (ప్రియసఖైః; సర్వైః
 సమం ప్రస్థితమ్ = నా నెచ్చెలులు) అన్నియు (ఆయనతో) కూడ తరలినవి,
 (అది ఎట్లనఁగా), ప్రియసఖైః వలయైః ప్రస్థానం కృతమ్ = (నా) నెచ్చెలు
 లయిన గాజులు పయనము చేసినవి (కంకణములమీఁద ప్రీతి గలగుగాన
 అవి నెచ్చెలు లనఁబడినవి, కార్యవశంబున గాజులు వగులై జాగీ పడి
 పోయిన వనుట, ప్రియసఖైః అస్త్రైః అజగ్రం గతమ్ = (నా) నెచ్చెలు
 లయిన కన్నీళ్లు (కన్నీళ్లు నెచ్చెలులవలె దుఃఖశాంతి నేయునుగాన నెచ్చెలు
 లుగాఁ జెప్పఁబడినవి, సంతతము పోవుచు నేయున్నవి, నిరంతరము ఏడ్చు
 చున్నా ననుట). (ప్రియసఖ్యా), ధృత్యా త్తణం న ఆసితమ్ = (గౌరవముం
 గాచునది యగుటచే నెచ్చెలిమైన) ధైర్యము త్తణము (అయినను) నిలువ
 దాయెను, అదియుం దరలిన దనట, ఇక బ్రదుక లేననట.) (ప్రియసఖేన)
 చిత్తేన పురః గస్తుం వ్యవసితమ్ = (నా నెచ్చెలియయిన) మనస్సు ముందుగా
 పో నుద్యమించినది (నామనస్సు అతనితోనే ఉన్న దనట; జీవిత = ఓ
 ప్రాణమా, గస్తవ్యే సతి (నీవును) పోవలసియే) యుండఁగా, ప్రియ
 సుహృత్ సార్థః కిమ్ ఉత్స్సజ్యతే = అప్త మిత్రుల సమూహమును (పో
 బత్తును) ఏల వదలెదవు (పోఁగొట్టుకొనెదవు), (అమిత్రులతోనే పయ
 నము చేయు) మంచిదిగదా, వారితోనే పొమ్ము; అనుట; ఇట్లు నాయక
 తన మరణోద్యోగమును తెలుపుచున్నది.)

అవ || నాయికా జీవితం ప్రత్యాహ - ప్రస్థాన మితి || ప్రియతమే -
 యాతుం ప్రస్థాతుం - నిశ్చిత చేతసి సతి - నిశ్చితం కృతనిశ్చయం - కఠకరి
 నిష్ఠా-చేత శ్చిత్తం-యస్య స తథోక్త స్తస్మి-న్వలమైః కఙ్కురైః-ప్రస్థానం
 ప్రయాణం - కృతం - సద్యోవిరహేణ దేహకాశ్యా త్కరభూషణాని
 గళితా నీ త్యర్థః - ప్రియసఖైః ప్రియమిత్రైః - అప్రైః నేత్రజలై - రజస్రం
 సంతతం - గతం ప్రయాతం - ధృత్యా ధైర్యేణ - క్షణం క్షణమాత్రం -
 నాసితం, చిత్తైన చేతనా - పురోఽగ్రతః - గస్తం - వ్యవసితం వ్యవసాయః
 కృతః - ప్రియసఖై రితి విశేషణం లిఙ్గవచన వ్యత్యయేన సర్వత్ర యోజనీ
 యమ్ - ఏవం సర్వై సమస్తై - ర్వలయాదిభి - స్సయం సహ - యగప ది
 త్యర్థః - ప్రస్థితం గమనం కృతం - హా జీవిత తవ - గస్తవ్యే గమనే
 కర్తవ్యే సతి - ప్రియసుహృత్సాధనః ప్రియా శ్చ తే సుహృద శ్చ ప్రియ
 సుహృదః - తేహం - సాధనః సమూహః - కి ముత్సృజ్యతే కిమథం
 పరిత్యజ్యతే - త్వయా తేన సహ గస్తవ్యమి త్యర్థః - ఇతి సంబంధః. అత్ర
 నాయికాయాః ప్రియప్రయాణనిశ్చయజ్ఞానేన సద్యస్సముద్భూతివిరహసం
 తాపదశాతిశయ మసహమానాయా ఏవం జీవితోపాలమ్భనే తస్యా
 జీవితధారణ మనిష్ట మితి వ్యజ్యతే. అత్ర వైన్యం నామ సంచారి భావః.
 నాయికా స్వీయా మధ్యా ప్రగల్భయో రన్యతరా చ. నాయకోఽనుకూలః.
 ప్రవాసవిప్రలమ్భశృంగారః. సోపాలమ్భవచనం నర్త. ఆక్షేపోఽ
 లంకారః.

30

‘నుప్రోఽయం, సఖి సుప్యతా మి’తి గతా

స్సఖ్యః; స్తతోఽనంతరం

ప్రేమావేశితయా మయా తరళయా

న్యస్తం ముఖం తన్మఖే;

జాతేఽశీకనిమీలనే నయనయో
 ధూర్తస్య రోమాఞ్చతో,
 లజ్జాసీ న్నమః; తేన సాఽప్యపహృతా
 తత్కాలయోగైః క్రమైః.

3.2

నాయక తాను ప్రేమాతిశయముచేతఁ జేసినచాపలమును సఖితో
 చెప్పకొనుట. — (ప్రయోగవ్యత్యయము: —) సఖ్యః = (నా) చెలులు, 'సఖి
 ఆయం సుప్తః సుప్యతామ్' ఇతి = చెలీ, ఇతఁడు నిద్రఁజెందినాఁడు (నీవును)
 నిద్రపొన్చు' అని. గతాః = (మాపడకగదినండి) వెడలిపోయిరి, తతః
 అనంతరమ్ = అటు తర్వాత, ప్రేమ ఆవేశితయా తరళయా మయా ముఖం
 తత్ ముఖే న్యస్తమ్ = మక్కువయొక్క ఉద్రేకముగలదాన నగుటచేత చపల
 నయిన నేను (నా) ముఖమును ఆతనిముఖముమీఁద ఉంచితిని, (అంతట),
 ధూర్తస్య రోమాఞ్చతః నయనయోః అశీక నిమీలనే జ్ఞాతే సతి =
 (ఆ) వంచకుని (చెక్కిరియందలి) గగుర్పాటుచేత (అతని) కనుదోయి
 యొక్క అబద్ధపు మాయుట (నాకు) ఎటుకవడఁగానే, మమ లజ్జా ఆ
 సీత్ = నాకు సిగ్గు ఆయెను, సా అపి తేన తత్ కాల యోగైః క్రమైః అప
 హృతా = దానిని (అలజ్జను) అతఁడు ఆ సమయమునకు తగిన చెయిదముల
 చేత తొలగించినాఁడు,

తా. — నాయకతోడ స్వైరవిహారమునకు ఆటంకముగా పడక
 టింట చేరియున్న సఖులను త్వరగా తొలగించుటకై నాయకుఁడు కన్నులు
 మూసికొని నిద్రపొవుచున్నట్లు టక్కుచేసినాఁడు. అంతట నాసఖులు
 నాయకతో 'సఖీ నీవల్ల భుండు నిద్రపొయినాఁడు, నీవును నిద్ర పొన్చు' అని
 హెచ్చరించి వెడలిపోయినారు. అంతట ప్రేమాతిరేకమున నాయక నాయ
 కుని ముఖమునకు తనముఖమును తగిలింపఁగా ఆతనివదనమున పులక లుప్ప
 తిలైను, దానిం గని దొంగనిద్ర యగుట యెఱింగి నాయక తాఁ జేసిన

చాపలమునకు తాను లజ్జపడుచుండఁగా నాయకుఁడు రథసాలింగ నాదులచే
ఆలజ్జను పోఁగొట్టెను.

అవ ॥ నాయకా ప్రేమాతిశయకృతం స్వకీయం చాపలం సఖ్యాః
పురస్తా దాహ - సుస్తాయ మితి ॥ హే సఖి అయం సుప్తః నిద్రితః -
త్వయా ఁపి - సుప్యతాం సుప్తిః క్రియతా - మి త్యుక్త్వా సఖ్యో గతాః -
తత స్సఖిగమనా - దనన్తరం పశ్యా - త్వేమావేశితయా - ప్రేమ్యః -
ఆవేశః ఉద్రేకః - సోఽస్యా స్తీతి ప్రేమావేశినీ - తస్యాభావః ప్రేమా
వేశితా - తయా 'త్వత్కల్యాణవచనస్య' ఇతి పుంవద్భావః - తరళయా చప
లయా - మయా - తన్మథే తస్య ప్రియస్య ముఖే - మదీయం ముఖం - న్యస్తం
నిహితం - తత్తస్య - ఘాతః స్య వచ్చకస్య - హోమాఞ్చితః పులకోద్ధ
మాత్ - నయనయో రళీక నిమీలనై అనృతముకుళనే - జ్ఞాతే విదితేనతి -
మమ లజ్జా ఆసీత్, నా చ లజ్జా తేన ధూతేన తత్కాలయోగైస్తత్స
మయోచితైః - క్రమే నాన్యాయై - రుపచారై రి త్యథాః అపహృతా నిర
స్తీతి-సంబధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. బౌద్ధుక్యం నామ సంచారి
భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకోఽనుకూలః. సంభోగ
శృంగారః. అత్ర నర్తగభావః. ఆక్షేపోఽలంకారః, యుక్త రలం
కారః.

39

కోపో యత్ర భ్రుకుటిరచనా, విగ్రహో యత్ర మానం,

యత్రాఽన్యోన్యస్థిత మనునయో, దృష్టిపాతః ప్రసాదః,

తస్య ప్రేమ్య స్త దిద మధునా వై శేషం పశ్య జాతం,

త్వం పాయస్తే లురసి, న చ మే మన్య మోక్షః ఖిలాయాః.

నాయకునియపరాధాతిశయమునకు కోపించి నాయక యాతనిని
వక్రొక్తుల నిందించుట. — యత్ర ప్రేమ్యి కోపః భ్రుకుటిరచనా = ఏ యను
రాగమందు కోపము(వలని చేప్తు) బామముడిచేయుట (మాత్రమే) (అనఁగా

పూర్వము ఎప్పుడేని ఎందులకేని కోపము కలిగిన ఆకోపముచేత బొములు విఱుచుట తప్ప అంతకన్న చేష్టలు అనిగా కువాళములు తగ్గనతాడనములు ఇట్టి యొక్కచేష్టలు ఏవియు చేయ మన సాప్సనంత ప్రేమాతిశయము ఉండె ననుట. ఇట్లే ఉత్తరవాక్యములయందును అర్థ మాహింపవలయును;), యత్ర విగ్రహః చూనమ్ = ఎంగు (ఏప్రేమ యుండినకాలమందు) కల హము పలుకమియో, యత్ర అనునయః అన్యోన్య స్థితమ్ . ఏప్రేమయందు ఊఱడింపు ఒండొరులంగూర్చిన చిఱునవో, యత్ర ప్రసాదః దృష్టిః = ఏప్రేమయందు అనుగ్రహము చూపా, తస్య ప్రేక్షః అధునా వైశసం జాతమ్ = ఆ (అంతగొప్ప) ప్రేమకు ఇప్పుడు నాశము కలిగినది, తత్ ఇదం పశ్య = అట్టి దీనిని (ఈప్రేమనాశమును) చూడుము, త్వం (మె) పాద ఆస్తే లిలసే = నీవు నా పాదముల కడం నైట్లుచున్నావు, కిం (చ) = ఆయినను, ఖలాయః మే మన్య మోక్షః న = పాపాత్తురాలనయిన నాకు కోప త్యాగము (కోపము తీటుట) లేదు. పూర్వము నామీద నీకు వాస్తవ మయిన ప్రేమ యుండినప్పుడు ఎప్పుడును ఎక్కువకోపమునకు కారణము కలిగించినవాడవు కావు. ఆ ప్రేమ అలదానిపాలు ఆయినయప్పుడు నాకు తీఱనియెగు నొనర్చితివి. ఇంక నీతో నా కేమి? అని భా.

అవ || నాయకస్య అపరాధాతిశయేన కుపితా నాయకా వక్రోక్త్యా త మాహ - కోప ఇతి || యత్ర యస్మి స్పృష్టి - కోపాఽమషః - భుక్తురీరచనా భూవిక్షేపరచనా మాత్రం - న తు నిభత్సనాదికం - అత్ర కోపశబ్దేన కోపకృతకర్మ లక్ష్యతే - యత్ర యస్మిన్ స్పృష్టి - విగ్రహో విద్వేషః - చూన మభాషణ మేవ న విల్లేషః - విగ్రహ శబ్దే నాపి తత్కర్మ లక్ష్యతే - యత్ర యస్మి స్పృష్టి-అనునయః సాస్తవనమ్ అన్యోన్య స్థిత మితరతర దరహానితమాత్రం - న సఖీప్రార్థనాదికం - యత్ర యస్మిన్ ప్రేక్షి - ప్రసాదః ప్రసన్నతా - దృష్టిపాతః ఆవలోకన మాత్రం - నాశ్రుపాతాదికమ్ - అత్ర చతుర్థవాక్య కవినా యత్రేతి

శబ్దో న కృతః త దయుక్తం - 'యత్ర దృష్టిః ప్రసాద' ఇతి వా పాఠః -
తస్య ప్రేక్ష్యః - అథునా ఇదానీం - వైశసం హాని - జాత మత్పన్నం - తది
దం - పశ్య అవలోకయ - వైశసజనన మేవ వివృణోతి - కి మితి - త్వం
పాదానై పాద ప్రానై - లుతసి తోవతానే - ఖిలాయాః దుష్టాయాః - మే
మమ - మన్యుమోక్షః కోప కాన్తి శ్చ - న భవ తీతి సంబంధః. అత్ర
మన్యుః ప్రియదుష్టతానిమిత్తకః - యథా భారతీయే -

‘ప్రతిపక్షసకాశాత్తు య సోభాగ్య ప్రకాశకః

ఉపసర్పే సుచిహ్న శ్చ మన్యుః ప్రత్యోపజాయతే.’ ఇతి.

ఖిలాయా ఇత్యాత్తు ని ఖలత్వాగోపణేన ప్రియస్య ఖలత్వం హృద్యతే; మన్యు
మోక్షాభావకథనేన ప్రియస్య అపరాధాతిశయో వ్యజ్యతే. అత్ర నాయకా
స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ, కించ ఖడ్గితా. నాయకో ధృష్టః, మానకృతో
విప్రలమ్భః శృంగారః. ఈష్యాక్రోధప్రాయం నమః. ఆక్షేపోఽ
ంలకారః.

33

‘సుతను జహిహి మానం, పశ్య పాదానతం’ మాం,

న ఖలు తవ కదాచి తోక్తం ఏవంవిధోఽభూత్;’

ఇతి నిగదతి నాథ తిర్యగామిలితాత్యౌ

నయనజల మనల్పం ముక్త, ముక్తం న కిచ్ఛిత్. 34

(హే) సుతను మానం జహిహి = (ఓ) శోభనాంగీ మానమును
మానుము, పాద ఆనతం మాం పశ్య = అడుగులకు ప్రణమిల్లియున్న
నన్ను చూడుము, తవ ఏవం కోపః కదాచిత్ న ఆభూత్ ఖలు = నీకు ఇట్లు
(ఇంత) కోపము ఎప్పుడును కలుగ లేదు కదా, ఇతి నాథే నిగదతి (నతి) =
ఇట్లని భర్త పలుకుచు (ఉండఁగా), తిర్యక్ ఆమిలిత అత్యౌ అనల్పం
నయనజలం ముక్తం కిచ్ఛిత్ (అపి) న ఉక్తమ్ = అడ్డముగా ఇంచుక మూసి
కొనఁబడిన కన్నులుగల దానిచేత (- కలపైననాయక చేతి) విస్తారముగా
కన్నీళ్లు విడువఁబడినవి ఏమియు చెప్పఁబడలేదు.

అవ || కుపితాం నాయికాం సాన్ద్యయతో నాయకస్య స్థితిం కి వి
 రాహ - మత నివృతి || హే మతను శోభనాజ్ఞి కాన్తే - మాన మభాషణం -
 జహిహి త్యజ - పాదానతం పాదప్రణతం - మాం - ప శ్యావలోకయ-తవ -
 కదాచి త్కుతశ్చి త్కాలేఽపి - ఏవంవిధః ఈదృశః - కోహో - నాథూ
 త్ఫల ఖలుశబ్దోఽనునయే || ని || 'నిషేధ వాక్యాలంకా రాసునయామస్త్ర
 ణేఖ' ల్విత్యమరః - ఇ త్యేవం - నాథ - నిగదతి వదతి సతి - తిర్యగామిలి
 తాత్య - తిర్యక్తిరశ్చినం యథా - ఆమిలితే - అక్షిణీ నేత్రే - యస్యా
 స్సా తథోక్తా తయా నాయికయా - అనల్పం బహులం - నయనజలమశ్రు -
 ముక్తం త్యక్తం - కిచ్చి నోక్తం భాషితం తు కిచ్చి న్నా - స్థితి సంబంధః.
 'న ఖలు తవ కదాచి త్కోప ఏవంవిధోఽథూత్' ఇ త్యనేన పూర్వ మ
 ప్యనేన బహుశోఽపరాధ మితి వ్యజ్యతే, 'నయనజల మనల్పం ముక్తమ్'
 ఇత్యనేన ప్రసాద ప్రాదుభావ స్సూచ్యతే 'తిర్య గామిలితాత్య'ఇ
 త్యనేన గమ్యమానప్రసాదసంవరణే 'నోక్తం చ కిచ్చి ది'త్యనేన ఈష్యా
 నువృత్తి స్సూచ్యతే. అత్ర కోపభావశాన్తిః. నాయికా స్వీయా మధ్యా చ.
 నాయక శృంగారః. మానకృతో విప్రలమ్భః శృంగారః, అత్ర నర్తసోఫ్టః.
 'నమఃసోఫ్టః సు భావానాం నూచితోఽల్పరస స్తు తై రి' త్యుక్త
 త్వతో. జాతి రలంకారః.

38

గాఢాలిజ్ఞన వామనీకృత కుచ ప్రోద్భిన్న రోమోద్గమా
 సాన్ద్రస్నేహ రసాతి రేక విగళత్కాఞ్చీ ప్రదేశామ్బరా
 మా మా మానద మాతి మా మల మితి తౌమాక్షరోల్లాపినీ
 సుప్తా కి న్ను మృతా ను కిం మనసి మే లీనా వీలినా ను కిమ్ ?

నాయక వాక్యము. — గాఢ అలిజ్ఞన వామనీ కృత కుచప్రోద్భిన్న
 రోమ ఉద్గమా = దిట్టమయిన కవుఁగిలింతచేత కుఱుచవిగాఁ జేయఁబడిన
 స్తనములయందు వెలికుఱికిన గగుర్పాటుయొక్క పాటమరించుటగలది

(యు), సాస్థ్ర) స్నేహ రస అతిరేక విగళత్ కాశ్చీప్రదేశ అమృరా -
 దట్టమయిన (మిక్కుటమయిన) అనురాగ భావముయొక్క పెంపుచేత జాతి
 పోవుచున్న మొలత్రాటితావునందలి వస్త్రముగలది(యు), (హె)
 మానద = (ఓయి) (నా) మానము చెఱుపు వాఁడా, మా మా = వలదు
 వలదు, అతి మా = అధికము వలదు, మామ్ ఆలమ్ = నన్నగుర్ని
 చాలును, ఇతి ట్తామ అత్తర ఉల్లాపిని = ఇట్లని తగ్గిన యక్కరములను
 పలుకుచున్నది (యు నై), సుప్తా, కిం ను = నిద్రించినదాయేమి, మృతా
 కిం ను = మృతినొందినదా (మూర్ఛిల్లినదా) యేమి, మె మనసి లీనాకిం ను =
 నామనస్సులో అణగిపోయినదా యేమి, విలీ నా కిం ను = లయ మైనదాయేమి?

నానాయిక కుచములు కుఱుచలగునట్లు గా అగుమంబడి పులకఁబో
 నిండుకొన్న బిగికవుంగిలింతతో అనురాగాతిశయముచే పిఱుంద చీర ఎడలి
 పడిపోవు చుండఁగా, 'వలదు వలదు, నామానము తీయకు, చాలు చాలు,
 నన్ను వదలు' అను నీయత్తురములను క్రమక్రమముగా తగ్గుతగ్గుస్వరమునఁ
 బలికి, ఆనందపారవశ్యముచేత కడకు నిద్రించినదో, మూర్ఛిల్లినదో నామన
 స్సులో దాగి పోయినదో, దానితో వికృతమయిపోయినదో తెలియని
 యట్లుగా నిశ్చేష్టురాలై యుండెను.

అవ || నాయకోక్తిః - గాఢాలిజ్ఞ నేతి || గాఢాలిజ్ఞన వామనీ కృత
 కుచ ప్రోద్భిన్నరోహద్యమా దృఢాన్తేష ఖర్వీ కృత స్తన సముద్భూత రో
 మాశ్చా - సాస్థ్ర) స్నేహ రసాతిరేక విగళ త్కాశ్చీప్రదేశ కామృరా నిబిడ
 ప్రేమాతిశయ సంసమాన మేఖిలాప దాంశుకా సతీ - నాయికా - హే
 మానద మానం గరిమాణం - ద్యతి ఖండయ తీతి - మానద - స్తస్య సం
 బుద్ధిః - మా మా ఆల మలిం || ని || 'మాస్త మాళం చ వారణ' ఇత్యమరః -
 అతి అతిమాత్రం - మా ఆలం మాం ప్రతి ఆల మలి మి త్యేత నివారణే-
 ఇ త్య నేన ప్రకారేణ - ట్తామాత్మరోలాపిని పారవశ్యేన కృతాత్మరం యథా
 భవతి తథా వ్యాహరన్తి - అత్ర మామేత్యాది నిషేధబాహుళ్య మథా

ప్రొక్త - తతః క్రమేణ పారవశ్యాతిశయం ప్రాప్తా వితర్క్యతే-కి మితి-
 సుప్తా కి న్ను నిద్రితా కి న్ను - కి నివృత్యత్ర వితర్క్యే - మృతా కి న్ను -
 మూర్ఛితా కి న్ను అత్ర మృతి నామ మూర్ఛా - 'ద తైవ మరణా
 సన్నా మృతి రి త్యుపచర్యతే' ఇ త్యుక్తత్వాత్ - మేమనసి - లీనా కి
 న్ను శ్లిష్టా కి న్ను - విలీనా కి నివృతి సంబంధః. 'మనసి మే లీనా విలీనా న
 కిమ్' ఇ త్యు నేన వితర్క్యద్యయేన వినష్టబాహ్యమసంధానస్య అన్తరమ సంధా
 నం కుర్వతో నాయక స్యాపి పారవశ్యోద్భేదో గమ్యతే. అత్ర ప్రళయో
 నామసాత్త్వికభావః. 'ప్రళయో నష్టచేష్ట తే' త్యుక్తత్వాత్. నాయకౌ
 పరకీయా కన్యా - యథా శాకున్తలే -

'ముహురగ్నిశిసంవృతాధరోష్ఠం ప్రతిషేధాక్షరవిక్లబాభిరామం

ముఖమంసవివర్తే పక్షలాఘ్యః కథ మ పుష్పమితం న చుమ్పి
 తం తత్.' ఇతి. సమ్భాగశృంగారః. అత్ర నమోస్పందః 'నర్తస్పంద స్సఖా
 రమ్భా భయాన్తో నవసం గమః' ఇతి. జాతి రలంకారః. ... 3౫

పటాలగ్నై పత్యో నమయతి ముఖం జాత వినయా,
 హతాశ్లేషం వాఙ్మ త్యపహరతి గాత్రాణి నిభృతం,
 అశక్తా చాఖ్యాతుం స్థితముఖసఖీదత్తనయనా

హ్రీయా తామ్య త్యస్తః ప్రథమపరిహాసే నవవధూః. 3౬

నవసంగమంబున లజ్జాపరాధీనయయిన నాయకదశను వర్ణించుట. -
 నవ వధూః = క్రొత్తపెండ్లిమీతురు, పత్యో పట అలగ్నై (సతి) = భర్త
 వస్త్రమును పట్టుకొన్నవాడు (కాఁగా), జాత వినయా (సతీ) ముఖం
 నమయతి = పుట్టిన (కలిగిన) వినయముకల (చై) ముఖమును వాంచు
 చున్నది, హత అశ్లేషం వాఙ్మతి (సతి) = బలాక్కారముతోడి కాఁగి
 లింతును కోరుచున్నవాడు (కాఁగా), గాత్రాణి నిభృతమ్ అపహరతి =
 అవయవములను నిశ్చలముగా వెనుకకుండిచివికొనును, అఖ్యాతుం అశక్తా

సతీ - (ఈయనను నివారింపుడు అని) చెప్పకొనుటకు ఆశక్తురాలై, స్థితముఖ సఖి దత్త నయనా (సతీ) - చిటునవ్వునోడి (ఈసయ్యాటమునకు ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచున్న) మోముగలవారయిన చెలికత్తెలవైపు (మీరయిన ఈయనచేష్టలను మాన్పుడు అనునర్థముగా) నిగుడ్చు బడిన కన్నులు (గలవై), హ్రీయాఅస్తః ప్రథమ పరిహాసే తామ్యతి = లజ్జచేత మనస్సులోనే తొలి సయ్యాటలో శ్రమపడుచున్నది.

తా.- నవవధువు ప్రథమపరిహాసమందు భర్త తనవస్త్రమునంటి నంతట వినయముతో మోము వాంచుచున్నది, అతడు తన్ను బలాత్కారమున గవుంగిలింపం గడంగుడు తాను తనయవయవములను వెనుకకు తగ్గించుకొని నిశ్చలముగా నుంచుకొనుచున్నది, వలదువలదు అని అతనితో చెప్పటకు ధీరతచాలక, అతనియాసయ్యాటమునకు చిటునవ్వునవ్వుచున్న తనచెలికత్తెలవైపు 'ఇతనిని మీరయిన నివారింపుడు' అనునర్థముగా చూచుచున్నది.

అవ || నవసంగ మే లజ్జా వ్యాకులాయా నాయికాయాః దశాం కవి రాహ - పటాలగ్న ఇతి || పత్యే ప్రియే - పటాలగ్నై చేలాఞ్చలగ్రాహిణి- సతి - జాత వినయా సతీ - అత్ర వినయశబ్దః కులపాలికాజనోచితాచార వాచకః - ముఖం - నమయతి అవాక్కగోతి, హతాశ్లేషం ప్రసభాల్లిజనం- వాఞ్చ త్యభిలషతి సతి - గాత్రాణ్యక్తోని - నిభృతం నిశ్చలం యథా భవతి తథా - అపహరతి అపాకషణతి - ఆఖ్యాతు మేనం నివారయ తేతి వత్తు - మశక్తాక్షమా సతీ - స్థితయుక్తం ముఖం యాసాం తాః తథోక్తాః తాశ్చ తా స్సఖ్యశ్చ తాసు - దత్తై వినయస్తే - నయనే నేత్రే - యయా సా తథోక్తా - ఏవం - ప్రథమపరిహాసే ఆద్యనర్తవ్యాపారే - నవ వధూర్నవోధా - హ్రీయా లజ్జయా - అస్తః అస్తరణే - తామ్యతి గ్లానిం భజ - తీతి సంబంధః, అత్రాభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. అత్ర బ్రీడా నామ సం

చారీ భావః నాయకా స్వీయా ముగ్ధా చ. నాయకోఽనుకూలః. సంభోగః
శృంగారః. స్థైర్యాచార్యం శృంగారి నమః. జాతి రలంకారః. 3౬

నాపేతోఽనునయేన యః ప్రియసుహృ

ద్వాక్యైర్నయస్సంవృతో

యో దీఘం దివసం విషహ్య హృదయే

యత్నా త్కథశ్చిద్ధృతః

అన్యోన్యస్య హృతే ముఖే విహితయో

స్తిర్యక్ కథశ్చిద్ధృతో

స్సంభేదేనపది స్తితవ్యతికరే

మానో విహ స్థోజితః.

3౬

యః (మానః) = ఏ (కోపము), అనునయేన న అ పేతః = (చెలి
కత్తెల) ప్రార్థనచేత పోదాయెనో, యః ప్రియ సుహృత్ వాక్యైః న
సంవృతః = ఏది అనుంగుమిత్రుల మాటలచేతను డిందదాయెనో, యః
దీర్ఘం దివసం విషహ్య యత్నాత్ హృదయే కథశ్చిత్ ధృతః = ఏది నిడు
పయిన దినమంతయు ఓర్వబడి కడంకతో మనస్సునందు ఎట్లో (కష్ట
ముతో) పెట్టుకోబడినదో, (సః) మానః = ఆ కోపము, అన్యోన్యస్య
ముఖే హృతే (సతి) = ఒండొరుల ముఖము పెడమరింపబడినది (కొఁగా),
కథశ్చిత్ తిర్యక్ విహితయోః దృశోః సంభేదే = ఎట్టకేలకు అడ్డముగా
నిగుడ్చబడిన చూడ్కులయొక్క కలయికలో, స్తిత వ్యతికరే (సతి) =
చిఱునవ్వుయొక్క సంబంధము (కలుగఁగా), సపది = తత్త్వ ణమే, విహస్య =
నవ్వి (హాస పూర్వకముగా), ఉజ్జితః = త్యజింపబడినది. దీర్ఘమ్—సాధి
ప్రాయము, ఈ యలుక చేత ఎంత సేపటికిని దినము ముగియనట్లు అగపడె
నమట,

అభి.—పగ అంతయు చెలికత్తెలు వేడినను మిత్రులు బోధించినను
తీఱక హృదయమందు నాటుకొని యున్న యలుక రాత్రి ఏకాంతము
కలుగఁగానే పెడ మొగంబులనుండి అడ్డముగా నిగిడిన యెండొరుల
చూపులు కలసి ముఖవికాసము లుప్పలిల్లుడు నిర్మూలమై పోయినది.

అవ || కవే ర్వాక్యం - నాపేత ఇతి || యో మానః - అనునయేన
ప్రాధానయా - సఖీనా మితి శేషః - నాపేతః నాపగతః - కించ యః -
ప్రియసుహృద్వాక్యైః ప్రియస్య సుహృదః ప్రియసుహృదః తేషాం వాక్యైః
ర్వచనై - నఁ సంవృతః న సమాపితః - యః దీఘం మాకుతం - దివసం
దినం - || నూ || 'కాలాధ్వనో రత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా' - విషహ్య
సహిత్యా - యత్నాద్ధృదయే - కథఞ్చిద్ధృతః కృచ్ఛ్చేణ ధారితః - సః
మానః అన్యోన్యస్య - ముఖే వదనే - హృతే ఆకృష్టే - అపాకృతే స
తీత్యథః - కథంచి తే నాపి ప్రకారేణ - తిర్యక్తి రశ్చీనం - యథా
భవతి తథా - విహితయోః కృతయో - దృష్ట్యాః - సంభదే సంగమే -
స్తితస్య ఈషద్ధస్తితస్య - వ్యతికరే సంబధే - సతి ఉభయో ర్ముఖవికాస
స తీత్యథః - సపది సద్యో - విహస్య హాసం కృత్వా - ఉజ్జితః
విస్పృష్ట - ఇతి సంబధః. అత్ర కోపకాంతిః. నాయకాస్వీయా మధ్యాచ.
నాయకోనుకూలః. మానానస్తరం సంభోగః, చేష్టాకృతసక్తేచ్ఛా రూపం
శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః,

32

గతే ప్రేమావేశే, ప్రణయబహుమానే విగళితే,
నివృత్తే నద్భావే, జన ఇవ జనే గచ్ఛతి పురః,
తదుత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య ప్రియసఖి గతాంతాం శ్చ దివసాన్,
న జానే కో హేతు ర్దళతి శతథా యన్న పృథ్వియమ్? 30

నాయకునిచే అసడ్ధనేయబడిననాయక సఖిలో మొఱ పెట్టు
కొనుట.—ప్రియసఖి = అనుంగుఁ జెలియా, ప్రేమ అవేశే గతే (సతి) =

అనురాగముయొక్క ఉద్రేకము పోయినది (కాఁగా), ప్రణయ బహుమానే విగళితే (సతి) = ప్రేమచేతి యాదరము తొలగినది (కాఁగా), సద్భావే నివృత్తై (సతి) = విశ్వాసము పోయినది (కాఁగా), (ఇపుడు), జనే జన ఇవ పురః గచ్ఛతి (సతి) = అతఁడు సామాన్యజనుని వలె ఎదుట పోవు చుండఁగా, తత్ (చ) గతా తా దివసా చ = (ప్రియుఁడుచేసిన) యాయవమానమును కడచిపోయి యా (ప్రేమ) దినములను, ఉత్ప్రేక్ష్య ఉత్ప్రేక్ష్య=తలపోసి తలపోసి, మమ హృదయమ్ = నాగుండె, శతధా న దళతి (ఇతి) యత్ (తత్ర) కోహేతుః న జానె=వేయిగా క్రయ్యక యున్నందులకు ఏమి కారణమో ఎఱుంగను.

చెరి, అతఁడు నామీఁది యాప్రేమావేశమును, ఆయాదరమును, ఆ విశ్వాసమును అన్నిటిని విడనాడి ఇప్పుడు ఎవఁడో పరాయివానివలె నా మ్రోల పోవుచుండఁగా చూచి, ఆపూర్వదినములను స్మరించి స్మరించి నా గుండె వీల వేయి క్రయ్యలుగా క్రయ్యదో చెప్పలేకున్నాను.

అవ॥ ప్రియేణ పరిధూతా నాయికా స్వీయాం దశాం సఖ్యాః పుర స్తావ దాహ - గత ఇతి॥ హే ప్రియగళి-ప్రేమావేశే రాగోద్రేక - గతే అపగతే సతి - తతః - ప్రణయబహుమానే - ప్రణయేన ప్రేష్ణా - కృతః - బహుమానః ఆదరః - యదృశో బహుమానః క్రియతే తాదృశ ఇశ్యథణః - తస్మి - నిగళితే నివృత్తై సతి, తదంతరం - సద్భావే సా జన్యే - నివృత్తై అపయాలై సతి, ఇదానీం జనే - తస్మిన్ జనే - జన ఇవ సామాన్యజన ఇవ - పురః అగతః - గచ్ఛతి వ్రజతి సతి - తత్ప్రియ కృత మవమానం చ - గతా తా యతా - తా దివసాం శ్చ యేషు దివసేషు నుభే నోపితం తా నిత్యః - ఉత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య స్మృత్వా స్మృత్వా మమ హృదయం - శతధా శత ప్రకారేణ - నదళిత నభిద్యత - ఇతి యత్ తత్ర-కో హేతుః కిం కారణమితి - న జానె నావగచ్ఛా - మితి సంబంధః. అత్ర గతే ప్రేమావేశ ఇత్యాదివాక్యచతుష్టయేన క్రమేణ

ప్రేమహాని గణమ్యతే. నిజేందో నామ సంచారీ భావః - అత్ర నాయితా
సాధారణీ. హేతురలంకారః.

35

చిరవిరహిణో ఉత్కణ్ఠాత్యాన్ల ధీకృతగాత్రయో

జగవ మివ జగ జ్ఞాతం భూయశ్చిరా దభిసృతోః

కథ మపి దినే దీప్యేయా తే నిశా మధిరూఢయోః

ప్రసరతి కథా బహ్వీ యూనో ర్యథా చ తథా రతిః. 36

చిరమెడఁ బాసిన పడుచుదంపతుల కలయిక:—చిర విరహిణోః =
చిరకాలము ఎడఁబాసినవారును, ఉత్కణ్ఠా ఆర్తాన్ల ధీకృత గాత్రయోః =
మిక్కుటంపుఁగోరిక చేతి నెగులుచేత సడలినవిగా చేయఁబడిన మేనులు గల
వారును, భూయః అభిసృతోః = మఱల (కూడిక చే) సంతసించుచున్న
వారును, (అయిన) యూనోః=ప్రాయపుదంపతులకు, జగత్ నవమ్ ఇవ
జాతమ్=లోకము క్రొత్తదియుంబోతె ఆయెను, తతః దీప్యే దినే యాతే
(సతి)=అనంతరము నిడుదయైన పగలు కడచినది కాఁగా, నిశామ్ అధి
రూఢయోః (తయోః)=రాత్రిని ఎక్కిన (యాదంపతులకు) (ఆదంపతులకు
పగలు ముగిసి రాత్రి వచ్చినప్పుడు అనుట) యథాచ కథా బహ్వీ ప్రసరతి
తథా రతిః (బహ్వీ) (ప్రసరతి)=ఎవిధముగా (ఁబడొరులకై వారు పడిన
యాచిరవిరహతాపాది వృత్తాంతముల) సల్లాపము దీర్ఘమై ప్రవర్తిల్లుచుండు
నో అవిధముగా సురతంబును దీర్ఘమయి ప్రవర్తిల్లుచుండును.

‘దీర్ఘ’ అనుటచే ఎప్పుడెప్పుడు సూర్యుఁడస్తమించునా అని పగ
లంతయు మిక్కిలి శ్రమపడుచుండిరని భావము. ‘ప్రసరతి’ త్యాదిచే
రాత్రిచాలసేపు తమ వియోగ క్లేశాదికములం జెప్పుకొనుచు దీర్ఘ సురతం
బునం దేలి రని భావము.

అవ || కతే ర్వాక్యమ్ - చి రేతి|| చిరవిహిణోః చిరకాలవియుక్త
యోః - ఉత్కణ్ఠార్త్యా - ఉత్కణ్ఠయాబౌత్సక్యేన - కృతా - అతిః

పీడా - తయా - శ్లథీకృతగాత్రయో రవసాదితశరీరయో - రూఢయః పున-
 రభినవ్దతోః సంతుష్యతోః - సమాగమే నేతిశేషః - యూనోః యువ
 తిశ్చ యువా చ యువానా ॥ నూ ॥ పుమాన్ త్రియా, ఇత్యేకశేషః -
 తయో - శ్చిరాద్భూమాకాలాత్ - జగ ద్భవనం - నవం నూతన - మివ -
 జాతం ఉత్పన్నం - తతో - దీక్షే ఆయుతే - దినే అహని - కథమపి
 కృచ్ఛ్చణ - యతే-సతి - ఆత్ర దినస్య దీక్షతా ప్రతిపత్తి గురుసన్నిధి
 వశా దన్యోన్యం భాషణాద్యభావే నేత్యవగత్తవ్యం - నిశాం రాత్రి-మధి
 రూఢయోః తయోః బహ్వీ - బహుళా - కథా సల్లాపః - యథా యేన
 ప్రకారేణ పసరతి ప్రవతతే - తథా తేన ప్రకారేణ - రతిః రతం - చ-
 ప్రసర తీతి సంబంధః. చిరాత్సంగతయోర్విరహిణోః పరస్పరక్షేపకథనం ఇత
 రేతర మపి సుఖావహ మితి భావః. హాహా నామ సంచారీభావః.
 నాయికా స్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽచుకూలః. ప్రవాసానస్తర సం
 భోగశృక్లాః. జాతిరలంకారః.

౩౯

దీక్షా తోరణమాలికా విరచితా

దృష్టైవ నేస్తవరైః,
 పుష్పాణాం ప్రకర స్నితేన రచితో
 నో కున్దజాత్యాదిభిః,
 దత్త స్వేదముచా పయోధరభరే
 ణాఘో న కుమ్భామ్భసా,
 పైవ రేవావయవైః ప్రియశ్య విశత
 స్తన్వా కృతం మజ్జశమ్.

౪౦

కాంతుడు ప్రవాసమునుండి రాగా కాంతకుం గలిగిన సంతోషము
 యొక్క చిహ్నాలను వర్ణించుట:—

తన్వాన్య = కుండరిచేత, విశతః ప్రియస్య = (ప్రవాసమునుండివచ్చి యిల్లు) సాచ్చుచున్న కాంతునికి, దీర్ఘాఞ్జరణమాలికా దృశా ఏవ విరచితా, ఇన్దీవరైః = నిడుదమైన తోరణపుదండ (ద్వారముగొండి పూదండ) చూపుతోనే గ్రువ్వబడినది, నల్లగలువలతోగాదు, అతనిని దూరము నుండియే ద్వారమునుండి నిడువాలిక కన్నులార మిక్కిలి వీక్షించిన దనుట), పుష్పాణాం ప్రకరః స్థితేన రచితః, కున్దజాత్యాదిభిః నో = ముంగిలిలోనగు తావుల పూవుల చుట్టుట చిఱునగవుతోనే చేయబడినది, మల్లెలు జాజాలు లోనగువానితోగాదు, (మల్లెలకన్నను రమణీయముగా చిఱునవ్వు నవ్వుచుండిన దనుట), ఆర్ఘ్యః స్వేదముచా పయోధర భరణ దత్తః, కుమ్భ అమ్మసాన = అగ్నిోదకము చెమటను తోరుగుచున్న వలుద చన్నలతో ఇయ్యఁ బడెను, కలశ జలముతోగాదు, (సంతోషాతిశయము చేత అగ్నిోదకము తేరం దోపక చెమరుగ్రక్కుచున్న యుబుక్తు స్తనములు గలదై చూచుచుండెననుట), (ఈవిధముగా), పైః ఏవ అవయవైః మజ్జశం కృతమ్ = తన యవయవములతోనే (ప్రవేశ, మంగళము జరుపఁ బడియెను.

ఇందు ప్రియుఁడు వీధిలో దూరమున వచ్చుచుండఁగా ఎదురు నూచుట, ముంగిటం బ్రవేశించి చూపులుగలయఁగా చిఱునగవు, గృహ మధ్యముం జొచ్చి దరిసినంతట చెమరును, అనుక్రమము, వాకిట తోరణము, ముంగిట పువ్వులు, మధ్యరంగమున నర్ఘ్యము, ననుక్రమముతో కుసంగతంబుగా నున్నది.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - దీ ఘోతి|| దీర్ఘా ఆయతా - తోరణ మాలికా ఞ్జరణప్రక - దృష్ట్యైవ - విరచితా నిర్జితా ఇన్దీవరై సే లోత్పలై - నా విరచితా - పుష్పాణాం కుసుమానాం - ప్రకరః ప్రక్షేపణం - స్థితేన - రచితః - కృతః - కున్దజాత్యాదిభిః మాఘ్యమాలత్యాదిభిః - కుసు మవిశేషైః నకృతః - ఆచారాధకం గృహంగణేషు పుష్ప పహరః

క్రియతే - అఘ్నః ఉపచారవిశేషః - స్వేదముచా స్వేదం ఘృతం ముఖ్య
 తీతి స్వేతముక్ - తేన పయోధరభరణ కుచభారణ - దత్తః - కుమ్భా
 మ్భిషా కలశోదకేన న దత్తః, ఏవం తస్మాత్ నాయకయా - విశతః
 దేశాస్తరా దాగత్య గృహం ప్రవిశతః - ప్రియస్య - సైవః స్వకీయైః -
 అగయన్తే రేవ - మజ్జశం కల్యాణం - కృత మితి సంబంధః, అత్ర హాషాన్
 సంచారీ భావః, నాయకా స్వీయా మధ్యాచ, నాయకోఽనుకూలః,
 ప్రవాసానస్తరం సంభోగః, చేస్తాకృత మాన్యోపక్షేపరూపం శృంగారి
 నమః, రూపకాలంకారః.

౪౦

కాన్తే సాగసి యాపితే ప్రియసఖీవేషం విధా యాగతే,
 భ్రాన్త్యాల్లిజ్య మయా రహస్య ముదితం తత్సజ్జమాపేక్షయా ;
 ముద్ధగే దుష్కర ఏష ఇ త్యతితరా ముక్త్యా సహాసం బలా
 దాల్లిజ్య చ్ఛలితాస్తి తేన కితవే నాద్య ప్రదోషాగమే. ౪౧

అపరాధి నాయకుఁడు నాయకచే వెడలినదువంబడి సఖీవేషమున
 నాయకం గలయుటః—సాగసి యాపితేకాన్తే ప్రియ సఖీ వేషం విధాయ
 అద్య ప్రదోష ఆగమే ఆగతే (సతి)=(ఆగన్)= తప్పిదముతో (సః)
 కూడుకొన్నవాఁడయి (కావుననే) వెడలఁగొట్టంబడినవాఁడైన ప్రియుఁడు
 నాయొక్క అనుంగుఁ జెలికత్తె వేషము దాల్చి ఈ రాత్రియొక్క పూర్వ
 భాగమందు వచ్చినవాఁడుకాఁగా (రాఁగా ననుట), మయా భ్రాన్త్యా ఆ
 ల్లిజ్య తత్ సంగమ ఆపేక్షయా రహస్యమ్ ఉదితమ్=(ప్రయోగవ్యత్య
 యము) నేను (నా సఖియే అను) భ్రమచేత కవుంగిలించి అతని పొందు
 నందు కోరికచేత రహస్యమును (తఱిమితిని పోయి తోడి తెచ్చు అని) చెప్పి
 తిని, (అంతట) తేన కితవేన = ఆమోసగాఁడు, (హే) ముద్ధగే ఏష అతి
 తరాం దుష్కరః ఇతి ఉక్త్వా=ఓబేలా ఈపని మిక్కిలి అశక్యము అని

చెప్పి, సహాసం బలాత్ ఆలిఙ్గ్య (చ, చలితా అస్తి = నవ్వునో బలాత్కారమున కవుంగిలించి మోసము చేసెను (సంగమించె ననుట.)

అవ॥ ధూతేన నాయకేన కృతాం వఞ్చనాం నాయకౌ సఖీభ్యా నివేదయతి - కాస్త ఇతి॥ సాగసి సాపరాధే - కాస్త - యాపితే - నిష్కాసితే - ప్రియసఖీవేష మిష్టవయస్యా నైపథ్యం - విధాయ కృత్వాపున - రాగతే ప్రాప్తై సతి - మయా - భ్రాతృత్వా అజ్ఞానెన - ఆలిఙ్గ్య పరిరథ్య - తత్సజ్జయా పేక్షయా - తస్య సంగమ స్తత్సంగమః - తస్మి - న్న పేక్షయా వాఞ్చయా - రహసి భవం రహస్యం - ఉదితం కథితం - తత్ర రహస్యం నామ 'గృహగతః ప్రియమయవధీరితః, సోఽవశ్యం త్వ యేదానీ మేవ ఆనేతవ్యః, నో చేత్ త్షణ మపి జీవితం ధారయితుం న శక్నో ని' త్యేకం రూపం వచనం - సౌ ముగ్ధ మూఢ - ఏషః త త్కార్య - మతి తరా మత్యర్థం - దుష్కర్మో దుష్టులు - ఇ త్యుక్త్వా తత - సహాసం హాసేన సహితం యథా భవతి తథా - బలా నాలిఙ్గ్య తేన కీతవేన ధూతేన - అద్య అస్తిక దివసే - ప్రదోషాగమే - ప్రదోషో రజనీశుఖం-త-స్యాగమః ప్రాప్తిః - తస్మిం - శ్చలితా వంచితాఽస్త్రిలి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాఖి ప్రాయః. నాయకౌ స్వీయా మధ్యా చ. నాయకఽశృతః. సంభోగ శృంగారః. ఆత్ర నర్తగర్భః. యుక్తి రలంకారః.

ఆశంక్య ప్రణతిం పటాస్తపిహితౌ పాదౌ కరో త్యాదరా.
ద్వ్యాజే నాగత మావృణోతి హసితః, న స్పష్ట ముద్వీక్షతే,
మ య్యాలాపవతి ప్రతీపవచనా సఖ్యా సమం భాషతే,
తన్వ్యాస్తిమృత నిభారప్రణయితౌ మానోఽపి రమ్యాదయః.

నాయకుడు తననాయక యొక్క మానప్రకారమును వర్ణించుట:-
ప్రణతిమ్ (పాద) ప్రణామమును (నేను తనపాదములకు మొక్కును నని)
ఆశంక్య=ఉహించి (నడచె), ఆదరాత్ పాదౌ పట అస్త పిహితౌ

కరోతి = (నానాయిక) గౌరవమువలన (గౌరవమిషచేత, అడుగులను వస్త్రము నంచుచేత కప్పబడినవానినిగాఁ జేయును (మదపరాధశాంతి కై పాద ప్రణామము చేయ నీయదనుట), ఆగతం హసితం వ్యాజేన ఆ వృణోతి = వచ్చిన నవ్వును (ఏదో ఒకఁ మిషచేత కప్పిపుచ్చును నవ్వు ప్రసాదనూచ కము గాన దానిని అణఁచుకొనుచున్నది), స్పృష్టం న ఉత్ వీక్షతే = చక్కఁగా మొగమెత్తి చూడఁగా (చాయచాయగా చూచుచునే యున్న దనుట), మయి ఆలాపవతి (సతి) ప్రతీపవచసా (సతీ) సఖ్యాసమం బాషతే = నేను మాటలాడుచుండఁగా ప్రతికూలమయిన మాటలుగల్గవై (తన) సఖియో మాటలాడును (నేను పలుకుమాటలకు ప్రతికూలవచనము లను నాతో చెప్పక సఖియో చెప్పును), తన్వ్యాః నిర్భరప్రణయితా తిష్ఠతు మానః అపి రమ్య ఉదయః = చెలువయొక్క పట్టరాని యనురక్తి యటుండుఁగాక అలుకసయితము మనోహరమయిన ప్రాదుర్భావముకలది (ఈప్రకారముచే ప్రియయొక్క పరమానురాగ మెట్లొ అట్లే అలుకయు నన్ను తనియించిన దని భావము). 'ఉదయః' అనుటచేతను ఇదె యామె యొక్క తొలియలుకయని యెఱుకపడుచున్నది.

తా.—నమస్కరింతునని యూహించి ఆదరమిషమున పాదములు నాకగపడనీయక కప్పకొనుచున్నది. సహజముగా తనవదనమునకు వచ్చిన నవ్వును ఏదో మిషచే అణఁచుకొన్నది, నామాటలకు ప్రతికూలముగా నాతోబలుకక సఖియో పలుకుచున్నది, ప్రియయొక్క ప్రేమావేశ మెట్లొ అట్లే ఈ ప్రథమమానము సయితము నా చిత్తమును హరించుచున్నది.

అవ॥ నాయకొత్తిః - ఆః జ్యేష్ఠీ ॥ ప్రణతిం ప్రణామ - మాశంజ్య ఉత్పేక్ష్య ఏష ప్రణామం కరిష్యతీ త్యాశజ్యేష్ఠ త్యభాః - ఆదరా ద్భావ మానా - త్వాదౌ చరణౌ - పటాంతపితౌ చేలాఞ్చలాచ్చాదితౌ - కరోతి - ఆగత ముద్గతం - హసితం - వ్యాజేన కనాపి (చ) ఛద్దనా - ఆవృణోతి ఆచ్ఛాదయతి - స్పృష్టం వ్యక్తం - నోద్వీక్షతే నావలోకయతి.

మయి ఆలాపవతి సతి - ప్రతీప వచనా ప్రతికూల వాక్సతీ - సఖ్యా వయ
స్యయా - సమం భావతే ఆలపతి - తన్వ్యాః కాన్తాయాః - నిభేరప్రణ
యితా - ప్రణయిన్యా భావః ప్రణయితా - నిభేరా చ సా ప్రణయితా
చ || సూ || 'త్వత్కలీగుణవచనస్య' ఇతి పుంవద్భావః - లిప్తతు ఆస్తాం -
మాన ఈషాన్యకృతకో పోఽపి - రమ్యాదయో మనోహరోదయః - ఇతి
సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. నాయకాస్తీయా ప్రగల్భా చ. నా
యక శృంగః. మానకృత విప్రలమ్భ శృంగారః. మానకృతం చేష్టా
రూపం సర్వ. జాతి రలంకారః. ౪౨

సా యావన్తి పదా న్యలీకవచనై రాభీజనైః పాఠితా
తావన్త్యేవ కృతాగసోఽన్యుతతరం వ్యాహృత్య పత్యుః పురః
ప్రార్థా పఠితో యథా మనసిజ స్యేహ తథా వత్తితుం ;
ప్రేష్టానాగ్ధ్యవిభూషణస్య సహజః కోఽప్యేష కాన్తః క్రమః.

సా = ఆనాయక, అలీక వచనైః అలీజనైః యావన్తి పదాని
పాఠితా = మాయ మాటలుగలవాలైన చెలికత్తెలచే ఎన్ని మాటలు
నేర్పబడినదో, తావన్తి ఏవ కృత ఆగసః పత్యుః పురః ద్రుతతరం వ్యా
హృత్య = అన్నిటి నే (ఆమాటలనుమాత్రమే) చేయబడిన నేరమి గలవాఁ
డయిన (అపరాధియయిన) భర్తయొక్క మోల మిక్కిలి వడిగా పలికి,
(తతః) మనసిజస్య ఈహ తథా పఠితః వర్తితుం ప్రార్థా = (అనం
తరము) మన్తధునికారిక యెట్లో అట్లు అంతటను వర్తించుటకు ఆరంభించి
నది, మాగ్ధ్య విభూషణస్య ప్రేష్టః ఏషః సహజః ఈ అపి కాన్తః క్రమః =
ముగ్ధత్వము ఆధరణముగాఁ గలిగిన యనుగ్రహక ఇదిస్వాభావికమును అనిర్వ
చనీయమును మనోహరమును (అయిన) ప్రకారము.

తా.—ఒకానొకముద్దరాలు తనకు మగనిపై చెలికత్తెలు నేర్పిన
కోపంపు మాటలను ఆతని మోల పాఠము అప్పగించినట్లు శుకానువాదము

వలె) వడివడిగా పలికి అనంతరము మదనేచ్ఛావశంవదమై యతనితో యథాపూర్వముగా వర్తించుచుండెను. ముగ్ధత్వముచే శోభిల్లుచుండెడి ప్రేమకు ఇది స్వాభావికమయిన మనోహర ప్రకారము, దీనిసాంపుసు వాక్రుక్యఁ దరముగాదు.

అన॥ కవే ర్వాక్యమ్ - నేతి॥ సా నాయికా - అశీకవచనై మిఁ
ధ్యాభాషిత్వైః - అశీజనైః సభజనైః - ర్వావన్తి పదాని యావత్ శృద్ధాఁ -
పాతితా ఆగమితా - కృతాగ్రహః కృతాపరాధస్య - పత్యుః ప్రేయస్య -
పురః ఆగ్రతః - తావం త్యేవ పదాని - ద్రుతతర మతిశీఘ్రం - వ్యాహృ
త్యోచ్ఛార్జ్య - తతః పరం - మనసిజస్య మస్తథస్య - ఈహా కాక్షా -
యథా భవతి తథా పరితః - వలీకతుం చరితుం - ప్రారబ్ధా ఉపక్రాంతా -
మాగ్ధ్య విభూషణస్య - మాగ్ధ్య మప్రాగల్భ్యం విభూషణ మాభరణం -
యస్య తత్తతోక్తం తస్య - ప్రేన్యః ప్రేయత్వస్య - ఏమః - సహజః నైస
ర్గికః - కోఽప్యనిర్వచనీయః - క్రమః ప్రకారః. - అభీప్రాయో వ్యక్త
ఏవ. నాయికాస్తీయా ముగ్ధాచ. నాయక శృతః. సంభోగశృక్లారః. అత్ర
సజ్జెచ్ఛాదూపం శృక్లారి నమః. జాతి రలంకారః. ౪౩

దూరా దుత్సుక, మాగతే వివళితం, సంభాషిణి స్ఫూరితం,
సంశ్లిష్య త్యరుణం, గృహీతవసనే సంకోచితభ్రూలతమ్,
మానిన్యా శ్చరణానతివృత్తికరే బాష్పామ్బుపూణఁం క్షణాత్
చక్షు జాతే, మహోప్రపచ్చచతురం జాతాగసి ప్రేయసి.

మానిన్యాః చక్షుః = అలుకగలదానియొక్క (అలిగిన నాయిక
యొక్క) నేత్రము, జాత ఆగసి ప్రేయసి = ఉత్పన్నమయిన తప్పిదముకల
వాడయిన (తప్పచేసినవాడయిన) ప్రేయతమనివిషయమున, (దూరాత్
ఉత్సుకమ్ = దవ్వున (అతఁడు దూరమున వచ్చుచుండఁగా) శోక్కిచే
నువ్విట్లారుచున్నదియు, ఆగతే (సతి) వివళితమ్ = (అతఁడు) (చెంతకు)

రాగా అవలికి త్రిప్పబడినదియు, సంభాషిణి (సతి, స్ఫూర్తితమ్ = మాట
లాడవాడు కాగా (మాటలాడం దొడంగుడు) విస్తరిల్ల జేయబడి
నదియు, సంశ్లిష్యతి (సతి) అరుణమ్ = కవుంగిలించుచుండగా ఎఱ్ఱ
నిదియు, గృహీత వసనే (సతి) సంకోచిత. ధూలతమ్ = పట్టుకొనఁ
బడిన వలువకలవాడు కాగా (వలువ నతఁడు పట్టఁగానే) ముడువబడిన
బామ తీగలుగలదియు, చరణ ఆనతి వ్యతికరే (సతి) బాష్ప అమ్మ
పూర్ణమ్ = పాదముల నమస్కృతియొక్క సంబంధము కలవాడు కాగా
(పాదముల కతఁడు ప్రణవిల్లఁగా) అశ్రు జలముతో నిండినది (యు),
క్షణాత్ ప్రపశ్చ చతురం జాతమ్ = (ఈవిధమున) అల్పకాలములోనే
నానాప్రకారములచేత మనోహరము అయినది. ఇందు వరుసగా తొలఁత
సహజప్రేమయు అనంతరము క్రమక్రమముగా కోపవృద్ధియు కడపట కోప
కాంతియుం జెప్పబడినవి.

తా.—ప్రియతముఁడు సాపరాధుఁడు వచ్చుచుండగా నాయిక
కుపితయయ్యును తొలఁత సహజప్రేమతో నతనిని ఉవ్విళ్ళూరుచుం గాంచి
నది, అతఁడు సహపమునకురాగానే (అతనిని చూడనొల్లక) కంటిని అతని
నుండి పెడగా మరల్చినది, అతఁడు మాటలాడ నారంభింపఁగా నే కన్నులు
విచ్చి చూచినది, అతఁడు కవుంగిలంపఁగడంగుడు కన్నులు ఎఱ్ఱచేసికొన్నది,
అతఁడువస్త్రము పట్టుకోగానే బామలు ముడిచినది, పాదములం ద్రెళ్లఁ
గానే బాష్పములజడి గురిసినది, ఇట్లు స్వల్పకాలములోనే ఆమె నేత్రము
ఇన్ని విధములు పొంది మనోహర మైనది.

అవ॥ కనే ర్వాక్యమ్ - దూరా దితి॥ జాతాగసి కృతాపరాధే -
ప్రేయసి ప్రియతమే - దూరాత్ నితే సతీతి శేషః - ఉత్సుక ముత్కణ్ఠిత,
మాగతే ప్రాప్తే సతి - వివళితం వివళితం, సంభాషిణి ఆలపతి సతి -
స్ఫూర్తితం, సంశ్లిష్య త్యాజిల్లతి సతి - అరుణం రక్తం, గృహీతవసనే
ఆకృష్టవస్త్రే సతి - సంకోచితధూలతం - సంకోచితాభుగ్నా - ధూలతా

ధూమస్తీ - యస్య తత్తథోక్తం, చరణానతివ్యతికరే సతి - ఆనతేః
 ప్రణామస్య - వ్యతికర స్సంబంధః - చరణయో రానతివ్యతికరో యస్య
 తథోక్తః తస్మిన్ - బాష్పమ్బుపూణణమ్ అశ్రుజలభరితం - మానిన్యా
 మానవత్యాః - చతుర్వేత్రం - తుణాదల్పకాలా - త్ప్రపంచతురం - ప్రప
 ఞ్చైవ బౌత్సుక్యాది బహుప్రకారేణ - చతురం మనోహరం - జాతం సం
 పన్నమ్ - అహో ఆశ్చర్య - మితి సంబంధః. అత్ర బౌత్సుక్యం స్వాభావిక
 ప్రేమాతిశయేన, వివశితత్వ మపరాధినం ద్రష్టు మసహ మానతయా, స్ఫూరి
 తత్వం క్రోధోదయేన, అరుణత్వం క్రోధవృద్ధ్యా, ధూలతాసంకోచః క్రోధా
 తిశయేన, బాష్పమ్బుపూణణత్వం క్రోధశాస్త్ర్యా చేతి వేదితవ్యమ్. అత్ర
 నాయకా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా. నాయక శృతః.
 మానకృతో విప్ర లబ్ధశృంగారః. ఈషాన్యక్రోధప్రాయం నర్క. జాతి
 రలంకారః.

౪౪

అజ్ఞానా మతితానవం కత ఇదం? కమ్మ శ్చ కస్తా? త్కుతో
 ముద్ధే పాణ్డు కపోల మానన? మితి ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి,
 తన్వ్యా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వ్యాహృత్య పక్షాన్తర
 వ్యాపీ బాష్పభర స్తయా వళితయా నిశ్వస్య ముక్తిః న్యతః.

ముద్ధే=ఓచిన్న దానా, అజ్ఞానామ్ ఇదమ్ అతి తానవమ్ కుతః=
 (నీ) యవయవములకు ఈ అధిక కార్యము ఏకారణమున (కలిగినది), (కిం)
 చ కమ్మః కస్తాత్=మఱి (యీ) వణకు ఏల (కలిగినది) ఆననమ్ పాణ్డు
 కపోలమ్ కుతః=మెగము పాలిన చెక్కిళ్లుగలది ఏల (అయినది), ఇతి
 ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి (సతి)=ఇట్లని జీవిత నాయకుడు (ప్రియతముఁడనుట),
 అడుగఁగా, (ప్రయోగవ్యత్యయము.—) తయా తన్వ్యా ఇదం సర్వం
 స్వభావతః ఇతి వ్యాహృత్య=ఆ చెలువ ఇది యెల్ల ను స్వభావముచేత నే
 అని పలికి, వళితయా పక్ష అన్తర వ్యాపీ బాష్పభరః అన్యతః ముక్తిః=పెడ

మొగమయి తెప్పలలోపల నిండుచున్న కన్నీళ్ల మొత్తమును అవతలి ప్రక్కను విడిచినది.

తా. -- ప్రవాసాగతుఁడు నాయకుఁడు నాయకయొక్క తదీయాంగ కార్యాధికమునకు తనతోడి యెడఁబాపే కారణ మని యెఱింగియు, ఆమెను తత్కారణమడిగఁగా ఆమె నీతోడివియోగమే కారణ మని తన ప్రేమాతిశయమును తా నే చెప్పుకో నొల్లకయు తన ప్రేమ తం డెఱుంగఁ దాయెఁగదా యను వైస్వయచేతను 'ఇది యెల్ల నాకు స్వాభావికమే' యని వంకరమాట పలికి అవ్వలి మొగంబయి విస్తారముగా కన్నీళ్లు విడిచినది.

అవ || కవే ర్వాశ్యమ్ - అగ్గొనా నితి || హేముధే - అగ్గొనాం
అనయావానామ్ - ఇదమ్ అతితానవ మతి కాశక్యం - కుతః కస్తాన్తేతోః -
అయం - కమ్మో వేపథు శ్చ - కుతః కస్తా - దిద మాననం ముఖం చ -
పాండ్రికపోలం పాండ్రిరగ్జలం - కుత ఇ త్యేరం ప్రాణేశ్వరే క్రియతమే-
పుచ్చతి - సానునయ మనుయజ్ఞానే సతి - తన్వ్యా కౌస్తయా - సర్వ
మిదం - స్వభావతః నిసర్గాత్ - ఇతి - వ్యాహృ తోక్త్యై - వళితయా
వివృత్తయా - నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా - పశ్యంతర వ్యాపీ - పక్ష్యా
మక్షీరోచ్ఛాం - అస్తరం మధ్యం - వ్యాహ్నీ తీతి పక్ష్యాస్తరవ్యాపీ - బాష్ప
భరః అశ్రుపూరః - అన్యత ఇతరత్ర - ముక్తా విసృప్త - ఇతి సంబధః. అత్ర
నాయకే కార్యాస్తరవ్యాసజ్ఞేన చిరం సమాగత్య తమత్వాదికం స్వస్యా
నాగమనాదితి జాన త్యపి కుత ఇతి పుచ్చతి సతి ఆజ్ఞాపేన వక్తు మసహ
మానాయా నాయకాయా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వక్రోక్త్యా నిర్వేద
స్సూచితః-బాష్పభరోఽన్యతో ముక్త ఇత్య నేన వైన్యం సూచితమ్. అత్ర
నాయకా స్వీయా మధ్యా చ - కించ విరహోత్కణ్ఠితా వా, యశోక్తం
భారతీయే. —

‘అనేక కార్యవ్యాసంగా ద్యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః

కామత పైన్వ దుఃఖాతా విరహోత్కణ్ఠితా మతా ;

అస్యా స్తనత్వం కమ్మ శ్చ పాణ్డిమా బాష్పనిగ్గమః

నిర్వేదశ్వాసస్తై న్యాద్యా అనుభావా భవన్త్యమి.' ఇతి.

స్తైన్యం నామ సంచారీ భావః. ప్రణయమానకృతో విప్రలబ్ధశృంగారః.
మానకృతం వాగ్రూపం శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః. ౪౫

రాత్రో) వారిభ రాలసామ్బుధరవోద్విగ్నేన జాతాశ్రుణా
పాఢే నాత్మ వియోగదుఃఖపిశునం గీతం తథోత్కణ్ఠయా
ఆస్తాం జీవితహారిణః ప్రవసనాలాపస్య సంకీర్తనం
మాన స్యాపి జలాజ్ఞలి స్మరభసం లోకేన దత్తో యథా. ౪౬

(ప్రయోగవ్యత్యయము. —) రాత్రో వారిభర అలస అమ్బుధరవ ఉద్వి
గ్నేన జాత అశ్రుణా పాఢేన = రాత్రియందు నీటి మొత్తముచే మందమయిన
మేఘముయొక్క శబ్దముచే దిగులవడినవాడును (అందుచేత నే) ఉప్పతిల్లిన
కన్నీరుగలవాడును (అయిన) యొకొనొక ప్రవాసి, అత్త వియోగ దుఃఖ
పిశునం తథా గీతమ్మీతన విరహ దుఃఖమునకు నూచకముగా అట్లు పాడెను;
(ఎట్లు పాడెననగా), యథా = ఎట్లు (పాడిన, జీవితహారిణః ప్రవసన
అలాపస్య సంకీర్తనమ్ ఆస్తామ్ = ప్రాణమును హరించుననైన దేశాంతరగమన
ప్రస్తావమును ఉచ్చరించుట (అటు) ఉండుగాక (అనగా దేశాంతర
ప్రయాణ మనుమాట నే వదలుకొనుటయే గాక, స్మరభసం మానస్య అపి
లోకేన జల అజ్ఞలిః దత్తః = త్వరగా అలుకకు సముతము జరలు నీటి
దోసిటిని ఇచ్చిరో అట్లు పాడె నని పూర్వమున కన్వయము.) (అనగా
ఆ వియోగియొక్క విరహవేదనానూచక గీతమును విని లోకులు దూరపు
బయనములు కట్ట కొన్నవారు ఆ పయనములను స్మరింపక మానుకొన్నారు
సరియేగదా, అలుకలు దాల్చినవారు సముతము వెంటనే ఆయలుకలను
మానుకొన్నారు.)

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - రాత్రా వితి || రాత్రా నిశి - వారిభరాల
సామ్బుదరవో ద్విగ్నేన - వారిణో జలస్య - భరో భారః - తేన - అలసో
మస్థః - సచాసా వమ్బుద శ్చ తస్య - రవో గజితం - తేన - ఉద్వి
గ్నః త్రస్తః - తేన - జాతాశ్రుణా ఉదితబాష్పేణ - పానేన ప్రోషితేన-
ఆత్త వియోగదుఃఖపిశునమ్ - ఆత్తన స్వస్య - వియోగో విరహః - తేన -
దుఃఖం వ్యథా - తస్య పిశునం నూచకం - యథా భవతితథా - ఉత్క
ణ్ణయా బౌత్సుక్యేన - తథా తేన ప్రకారేణ - గీతం గానం కృతం - జీవిత
హరిణః - ప్రవసనాలాపస్య ప్రవాసకథాయాః - సంకీర్తన ముచ్చారణమ్ -
ఆస్తాం తిష్ఠతు-యథా యేన ప్రకారేణ - లోకేన జనేన సరభసం సత్వరం-
మాన స్యాపి ప్రణయకోప స్యాపి-జలాజ్జలి - జలస్య అజ్జలి నివాప ఇ
త్యథః - దత్త ఇతి సంబంధః. తస్య పాశస్య తథావిధ మాతానాదం
శ్రుత్వా లోకః క్షణమాత్రవిరహో దపిబిభేతి స్తే త్యభిప్రాయః. దైన్యం నామ
సంచారీ భావః. నాయకానాయకవిశేషో న స్ఫుటః. ప్రవాస విప్రలమ్బ
శృంగారః. జాతి రలంకారః. ౪౬

స్వం దృష్టాకరజక్షతం మదుమదక్షీ బావిచా ర్యేష్యయా
గచ్ఛన్తి 'క్వను గచ్ఛన్తీ'తి విధృతా బాలా పటాన్తే మయా;
ప్రత్యావృత్తముఖీ సబాష్పనయనా సాముచ్చ ముఖ్యేతి మాం
కోపప్రస్ఫురితాధరం య దవద త్త త్కేన విస్తార్యతె. ౪౭

మధు మద క్షీబా సా బాలా=మద్యముయొక్క కైపుచేత కై పెక్కిన
దయిన యా బాల, స్వం కరజ క్షతం దృష్టా=తనదైన గోటిగాయమును
(నామేనం) గాంచి, అవిచార్య ఈద్యయ్యా గచ్ఛన్తి = (తాను చేసిన
సఖత్వతమే యని) తెలిసికొనక (సవతిచేసినట్టి దని తలంచి) యీసుచేత
వెడలిపోవుచు, క్వను గచ్ఛన్తి ఇతి మయా పట అస్తే విధృతా (సతి) =
ఎక్కడికి పోయెదవు అని నాచేత వలుక యంచున పట్టుకొనబడిన దై,
ప్రత్యావృత్త ముఖీ సబాష్ప నయనా = అవలికిమరలిన ముఖముగలది

(యు) కన్నీళ్లతోఁ గూడుకొన్న కన్నులుగలది (యును) (వి), ముఱ్ఱ ముఱ్ఱ ఇతి = వదలు వదలుము అని, మాం కోపప్రస్ఫురిత అక్షరం యత్ అవదత్ = నన్ను కోపముచేత అదరుచున్న పెదవి కలుగునట్లుగా ఏమి పలికెనో, తత్ కేన విస్తార్యతే = అది దేనిచే మఱిపింపఁబడును (ఎట్లును మఱిపింపఁబడ దనుట).

తా.—నా ముగ్ధనాయిక మద్యముచే కై పెక్కినవై నామేనం దాను గావించిన గోటిగాయమును సవతి చేసినట్టి దని తలంచి నిజము ఆలోచించికొనక ఈమచే నన్ను వదలి పోవుచున్నవై, నేను వలువకొనం బట్టుకొని 'ఎటు కేఁగెద'వని యడుగఁగా మొగ మవలికిం ద్రిప్పి 'వదలు వదలు' అని నన్ను కోపముచేత మోవి యదరుచుండఁగా ఏమి పలికినదో దానిని ఎట్లును మఱువ శక్యముగాదు.

అవ || నాయకోక్తిః - స్వ వితి॥ బాలా తస్మి - మధుమదక్షిబా - మధునో మద్యస్య - మదేన - క్షీబా మత్తా - భూత్వా - స్వ మాత్మీయ మాత్త నా కృత మిత్యథః - కరజత్వతం నఖత్వతం - దృష్ట్యా వీక్ష్య - అవిచార్య స్వేన కృత మిత్యజ్ఞాత్వా - ఈషణ్య యా సపత్నీకృత మిత్య నూయయా - గచ్ఛన్తీ అపయాన్తి - క్వ ను గచ్ఛ సీతి కుత్ర వ్రజ సీతి - నుశబ్దః పృచ్ఛాయాం - మయా పటానై చేలాఞ్చలే - విభృతా గృహీతా- సా ప్రత్యావృత్తముఖీ ప్రతినివృత్తవదనా-సబాష్పనయనా సాశ్రుసేత్రా- సతీ మాం - ముఱ్ఱముఱ్ఱ విసృజ విసృజేతి - కోపప్రస్ఫురితాధరం - కోపేన - ప్రస్ఫురితః కమ్పితః - అధరో యస్మి న్కమణి త త్తథో క్తమ్ - అవద దవోచ - దితియత్ త - త్కేన హేతునా - విస్తార్యతే స్తరణం ప్రాప్యతే - కే నాపి విస్తృతుః మశక్య మిత్యథః ఇతి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. నాయికా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయౌ రన్యతరా. నాయకోనుకూలః. అత్ర ఈషణ్యకోధప్రాయం కైశివృత్తే రద్ధం నమః. జాతి రలంకారః.

చపలహృదయే కిం స్వాతంత్ర్యా త్వయా గృహ మాగత
శ్చరణపతితః ప్రేమాద్రాక్షణః ప్రియ స్సముపేక్షితః
త దిద మధునా యావజ్జీవం నిరస్తసుఖోదయా
రుదితశరణా దుజ్ఞాతానాం సహస్వ రుహం ఫలమ్. ౮౮

నాయకతో చెలికత్తై నాయకపక్షమున వాదించుచున్నది:—
(హే) చపలహృదయే త్వయా ప్రేమ ఆర్ద్ర ఆర్ద్రః గృహమ్ ఆగతః చరణ
పతితః ప్రియః స్వాతంత్ర్యత్ కిం సముపేక్షితః=ఓసి చంచలాత్మురాలా
(ఇట చాపల్యము తొంటిప్రేమను దలంపమియే) నీచేత ప్రేమ (రసము)
చేత మిక్కిలి కరగినవాడు ఇంటికి వచ్చినవాడు (నీప్రసాదముకై నీ)
పాదములయందు వ్రాలినవాడు (నయిన) కౌంతుడు నీయిచ్చచేత ఏల
తిరస్కరింపబడియెను (అట్టివానిని ఏల తిరస్కరించితి వనుట), తత్=
ఆకారణముచేత, అధునా యావత్ జీవమ్=ఇప్పుడు (ఇంకను) ప్రాణమున్నం
తకాలము, నిరస్త సుఖ ఉదయా రుదిత శరణా (చ సతీ)=హోగొట్టుకొనఁ
బడిన సుఖ ప్రాదుర్భావముకలదానవు (ను) ఏడుపే రక్షకముగాఁగల
దానవు (ను గా), దుజ్ఞాతానాం రుహమ్ ఇదంఫలం సహస్వ = దుష్టము
లయిన కోపములయొక్క యీపరిపాకమును అనుభవింపుము.

ఇదమ్ - అనుటచేత నాయక యిప్పటికే పశ్చాత్తాపత పుర్రాలై ఏడ్చు
చున్నదని తెలియ నగుచున్నది.

అవ || నాయకేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయకౌ ముపాలభతే
చపలహృదయ ఇతి || చపలహృదయే చఇచ్చలచితై అత్ర చాపలేన అవి
మృశ్యకొరిత్యం వివక్షితం - తథా తేన ప్రకారేణ - ప్రేమాద్రాక్షణః -
ప్రేమాప్రియత్వేన-ఆద్రాక్షణః అత్యంతమాద్రాక్షరసః - ప్రియః వల్లభః-
గృహం భవన - మాగతః ప్రాప్త - శ్చరణ పతిత స్సక్ - స్వాతంత్ర్యత్
స్వచ్ఛందత్వాత్ - కిం సముపేక్షితః కి మధా మవధీరితః - తత స్తస్మా
త్కరణాత్ - ఇదానిం - యావజ్జీవం జీవితానధి - నిరస్తసుఖోదయా

అపాకృతసుఖప్రాప్తిః - రుదితశరణా రోదనాలబ్ధినా సతీ - దుఃఖా-
తానాం రుష్టానాం- రుషం రోషాణా- మిదం- ఫలం పరిపాకం- సహస్య
క్షమ - స్వేతి సంబంధః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ; కించ కలహా
స్తరితా - యథోక్తం భారతీయ—

‘సేష్యః కలహానిష్క్రాంతో యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః
సా పశ్యాత్తాపసంతప్తా కలహాస్తరితా భవేత్;
చింతానిశ్వాసభేదై శ్చ హృత్తాపాఽభినయేన చ
సఖీనాం విప్రలాపై శ్చ ఆత్మవస్థావలోకనైః,
గ్లానిజై న్యాశ్రుపాతై శ్చ రోగ స్యాగమ సేన చ,
విభూషణాతనుత్వేన దుఃఖేన రుదితేన చ,
ఖణ్డితా విప్రలబ్ధా చ కలహాస్తరితాభవేత్,
తథా ప్రోషితకాంతా చ; భావై రేవం ప్రయోజయేత్.’ ఇతి.

అత్ర నాయక శృతః. సోపాలంబువచనం నమః. ఆక్షేపోఽలంకారః. రచ

నభసి జలదలక్ష్మీం సాస్రయా వీక్ష్య దృష్ట్యా
ప్రవససి యది కాంతే త్యధా ముక్త్యా కథంచితే
మమ పట మవలమ్బ్య ప్రోల్లిఖన్తి ధరిత్రీం

య దను కృతవతీ సా తత్ర వాచో నివృత్తాః. రచ

సా=ప్రియ, నభసి జలద లక్ష్మీం సాస్రయా దృష్ట్యా వీక్ష్య=అకాశ
మున మేఘముల సాంపును అస్రములతో (బాష్పములతో) కూడుకొన్న
చూపుతోచూచి, కాంత ప్రవససి యది ఇతి=ప్రియుడా ప్రవసించు వేని
(దేశాంతరప్రయాణము చేసెదవేని) అని, కథశ్చిత్ అర్థమ్ ఉక్త్యా=ఎట్లో
(కష్టపడి) సగము (మాటను) పలికి, మమ పటమ్ అవలమ్బ్య ధరిత్రీం
ప్రోల్లిఖన్తి అను యత్ కృతవతీ తత్ర వాచః నివృత్తాః=నా వస్త్రమును
పట్టుకొని నేలను (కాలిబాట్టనవ్రేలితో) గీటుచు అనంతరము ఏమి చేసినదో

అవిషయమున మాటలు వెనుకకు మఱలినవి (ఆ యనుభావవిశేషములను వర్ణింప నలవిగాదనుట.)

సాస్రయా - కన్నీళ్లు విరహిహారకమయిన మేఘోదయముచేత. అర్థమ్- సగ మేచెప్పుట (అంతయుం జెప్పజాలమి) భావి వియోగ దుఃఖ సాగరములో మునింగినందున. కథ ఇచ్చిత్ - ఆయర్థమునై నను చెప్పుట ప్రయాస కారి యగుటకు అడుఃఖమే కారణము. వాచో నివృత్తాః-నాహృదయమున ఆతీరు నాటుకొనియున్నది, వాక్రువ్వం దరముగాదు, అనుట.

అవ॥ నభసీతి॥ నభసి ఆకాశే-జలదలక్ష్యేం మేఘసామగ్రిం-సాస్రయా సభాష్పయా- దృష్ట్యా దృశా - వీక్ష్య అవలోక్య - హే కాంత ప్రియ- ప్రవసనియది ప్రవాసం కరోషిచేత్ - ఇతి కథంచి త్కృచ్ఛేణ - అర్థం సావశేషం వాక్య మితి శేషః-ఉక్త్వా భాషిత్యా-మమ-పట మంశుక-మవల మ్మృగృహీత్వా-ధరిత్రీం భువం-ప్రోల్లిఖన్తి కషన్తి-అను పశ్చా-తస్యైత్ కమణ కృతవతీ - తత్ర తస్మిన్ కమణి - వాచ ఉక్తయః - నివృత్తాః వ్యావృత్తా ఇతి సంబంధః. య త్కృతవ తీ త్యత్ర - యచ్ఛబ్దవాచ్యై నికాశ్వాస వైవణ్యక బాష్పగద్గదాదిభిః అనుభావై 'స్తాంవినా త్తణ మపి జీవితు మహం నశకోమి'త్యయ మథః 'ప్రవశసి య దీ' త్యస్య వాక్య శేషత్వే నావగ న్తవ్యః. తత్ర వాచో నిరస్తా - ఇ త్యనేన నాయికాయా శ్చింతానిశ్వాసాదీనా మనుభావానాం దశావిశేషః పశ్యతాం మనోగోచర ఏవ న వాగ్గోచర ఇ త్యభోక్ గమ్యతే. వైన్యం నామ సంచారీ భావః. నాయికాస్తీయా మధ్యా చ. నాయకోఽనుకూలః. భవిష్యత్ప్ర)వాసవిప్ర లమృశృక్టారః. అత్ర సర్తస్సృటః. జాతి రలంకారః. ౪౯

బాలే, నాథ, విముఞ్చ మానిని రుషం, రోషాన్తయా కిం కృతం? ఖేదోఽస్తాసు. న మేఽపరాధ్యతిభవాన్, సర్వేఽపరాధా మయి త త్క్రిం రోదిషి గద్గ దేన వచసా? కస్యాగ్రతో రుద్య తే? న న్వేత న్నమ. కా త వాన్తి? దయితా. నా స్తీ త్యతోరుద్య తె.

నాయకుడు.—బాలే (ఓ, పిల్లా; నాయిక.—నాథ=ఓ)దొరా;
 నాయ.—మానిని రుపం విముచ్చ = ఓకోపసురాలా కోపమును మానుము;
 నాయి.—రోపాత్ మయా కిం కృతమ్ కోపమువలన నాచేత నేమిచేయఁ
 బడినది (నే నేమికోపకార్యము చేసితిని, నన్నుకోపము మాను మనుటకు?
 అనుట); నాయ.—అస్తాసు ఖేదః=మామీద ఆయాసము (ఆయాసపడు
 టయే); నాయి.—భవాన్ మే న అపరాధ్యతి=నీవు నాకు అపరాధము
 నొనర్పలేదు, సర్వే అపరాధాః మయి (వర్తస్తే)=సకలమయిన నేరములును
 నాయందు (కలవు) (నీవునాకేమియు ఎఱ్ఱచేయలేదే, అన్ని తప్పులను నేనే
 గదా చేసితిని); నాయ.—తత్ గద్గదేన వచసా కిం రోదసి = అటయిన
 డగ్గు త్తికగల మాటతో (డగ్గు త్తికతో పలుకుచు) ఏల యేడ్చెదవు?
 నాయి.—కస్య అగ్రతో రుద్యతే = ఎవనియెదుట ఏడ్చుట (నే నెవని
 యెదుట నేడ్చితిని)? నను ఏతత్ మమ అగ్రతః = ఓసి యిదే నా మ్రోలను;
 నాయి.—తవ కా అస్తి=నీవు (నేను) ఏమి అగుదును; నాయ.—దయితా =
 ప్రియవు; నాయి.—న అస్తి ఇతి అతః రుద్యతే=(ప్రయోగవ్యత్యయము.)
 కాను అనెడి యీ కౌరణంబువలన ఏడ్చుచున్నాను.

ఈనాయిక తన్ను నాయకుడు 'దయితా' అని పిలువక చేటిలో ఎవ
 తెనో పిలిచినట్లు 'బాలా' అని పిలిచినందున తనమీది క్రోధ సవతులపాలై
 పోయెగదా యని కుందు గలిగి ప్రతిసంబోధన 'వల్లభా' 'ప్రాణేశ్వరా'
 అనునట్టి యనురాగనూచకపదమున చేచుక 'పోషకుడా' అను నభిప్రాయ
 ముగా 'నాథ'అని చేసి ఏడ్చుచుండినది, ఏల యేడ్చెద వని కడపట నతఁ
 డడుగఁగా దయితను కా ననియే యేడ్చుచున్నాను అని యుపసంహరించినది.

ఇట్ల వేమారెడ్డిగారి వ్యాఖ్యలో నాయిక ఖండితగా వివరింపబడి
 నది. ఖండిత యనుట యుక్తియుక్తముగా నుండలేదు; నాయికాభేద
 మునకు బాలాపదనూచిత భర్తృనిరనురాగమే కౌరణముగా గ్రహించుట
 సమంజసము.

అప॥ నాయకౌ నాయకయో రుక్తి ప్రతుక్తిరూపా వాక్యమాలా-
బాలఇతి ॥ హే బాలే ముగ్ధే - నాథ స్వామిక - హే మానిని హే
కోపనే - రుపం కోపం - విముచ్చ త్యజ - మయా రోషా త్కిం కృతం -
కి మాచరిత - మస్తాను ఖేదః క్షేషః కృత ఇతి శేషః - భవా న్న హ్యం
నాపరాధ్యతి ని ద్రుహ్యతి॥ నూ॥ త్రుధద్రుహేత్యాదిగా చతుర్థీ - మయి-
సర్వే సకలా అపరాధా స్సన్తి - తస్మా ధేతోః - కిం గద్గదేన స్థలితేన -
వచసా వాచా రోడిషి రోదనం కరోషి - కస్య - అగ్రతః పునో రుద్యతే
రోదనం క్రియతే-మమ అగ్రత ఏత దిదం రోదనం క్రియతే-త వాహం
కౌఽస్తి-దయితా ప్రియా భవసి-నాస్తి న భవామి-త్యుతః కారణాత్
రుద్యత ఇతి సంబంధః. అత్ర ప్రగల్భాయాం 'బాలే' ఇ త్యామత్రణం
నాయకేన వక్రోక్త్యా కృతం, త యాపి తన్ జ్ఞాత్వా త తైవ వక్రోక్త్యా
ప్రియం ప్రతి నా ధే త్యామత్రణం కృతం, తత స్తేన ఆజ్ఞాప మాలమ్య
'మానిని రుపం ముఖేచ్ఛ' త్యనునయః కృతోఽనుసంధేయః, తత స్తయా
వక్రోక్త్యావ 'రోషా న్నయా కిం కృత మి' త్యుత్తరం ద త్తం, తత స్తేన
'ఖేదోఽస్తాను కృత' ఇ త్యుక్తం, తత స్తయా 'అపరాధిని ఖలు ఖేదః
క్రియతే-భవా న్నాపరాధ్యతి-మతః ఖేద' ఇతి-విపరీతలక్షణయా భవా నప
రాధీ ఖేదః కథం న కతకవ్యః? ఇతి నూచితమ్, తత స్తేన 'సర్వేఽప
రాధా మయా' త్యపరా ధాస్తీకారేణ 'రుపం ముఖేచ్ఛ' త్యనునయః ప్రకటి
కృతః, తత స్తయా-త 'తస్మా ద్రోషస్యా మోచనా త్కిం కృత మి'
త్యుక్తం, తత స్తే 'గద్గదేన వచసా ఖేదమూలం రోదనం కరోషి'
త్యుక్తం, తత స్తయా 'క స్వాగ్రతో రుద్యత' ఇ త్యనేన 'సంబంధః ఖలు
రోదనస్య ఖేదమూలత్వం - మమ కో భవా ని'త్యుక్తం, తత స్తేన తస్యా
వక్రోక్త్యభి ప్రాయం విజ్ఞాయ ఆజ్ఞానతేవ 'న స్వేత న్న మాగ్రత' ఇ
త్యుత్తరం ద త్తం, తత స్తయా 'పురతో రోదితు మహం తవ కాస్తీ'
త్యుక్తం, తత స్తేన 'మమ త్వం దయితే' త్యుక్తం, తతః తయా 'దయి
తైవ నా స్తి త్యుతః కారణా న్నయా రుద్యత ' ఇ త్యుక్త మి త్యవగ న్న

వ్యమ్. అత్ర నాయకౌ స్వీయా - ధీరా ప్రగల్భా చ. కిం చ ఖడ్గితా -
యథోక్తం భారతీయే-

‘అన్యాయస్థా త్సముచితే వాసకే నాగతః ప్రియః

యస్యా స్సా మానదుఃఖాతాః ఖడ్గితే త్యభిధీయతే.’ ఇతి.

నాయక శృతః. అత్ర మానకృతం వాక్రూపం శృక్లారి నర్క. వాకోవాక్యాయ
లంకారః ‘ఉక్తిప్రత్యుక్తిమద్వాక్యమ్ వాకోవాక్యం ప్రచక్షతే’ ఇ త్యుక్త
త్యాత్.

౫౦

శ్లిష్టః కణ్ఠే కి మితి న మయా మూఢయా ప్రాణనాథ?

శ్చున్న త్యస్మిన్ వదనవినతిః కిం కృతా? కిం న దృష్టః?

నోక్తగి కస్తా? దితి నవవధూచేష్టితం చింతయన్

పశ్చాత్తాప మహతి తరుణీ ప్రేమి జాతే రసజ్ఞ. గీ. ౧

నాయక మున్న తాను నవోఢగా నున్నప్పుడు తాను ఆలింగన
చుంబనాదికంబులందు పయికొనక లజ్జచే అత్త వంచనము చేసికొంటి నని
ఇప్పుడు తరుణియై రసజ్ఞయై పశ్చాత్తాపము పొంది తన్ను నిందించు
కొనుట:—(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) తరుణీ=జవ్వని, ప్రేమిజాతే (సతి)
రసజ్ఞ-మక్కువకలుగఁగా (లజ్జయెడలిప్రేమ తెల్లముకాఁగా) సంభోగ
రసము నెఱింగినదై, మూఢయా మయా ప్రాణనాథః కిమ్ ఇతి కణ్ఠేన శ్లిష్టః=
తెలివి మాలినదానను నేను జీవితేశ్వరుని ఏల యని మెడయందు కవుంగి
లింమికో నయితిని, అస్తిక్ చుమ్మతి (సతి) వదన వినతిః కిం కృతా=
అతఁడు ముద్దు పెట్టుకొనుచుండఁగా మొగము వంచుటను ఏల చేసితిని (ఏల
మొగమును వంచుకొంటిని), కిం న దృష్టః=ఏల (అతనిని) చూడనయితిని,
కస్తాత్ న ఉక్తః=(అతనితో) ఏల పలుకనయితిని, ఇతి నవవధూ చేష్టితం
చింతయన్ పశ్చాత్ తాపం వహతి ఇట్లని తాను క్రొత్త పెండ్లికొఁచురుగా
నున్న ప్పటి(తన)చేతను తలపోయుచున్నదై అనుతాపమును పొందుచున్నది.

అత || పూర్వం చూడ్యన విశ్చితాన్తీతి పశ్చాత్తాపం గతయాః
 నాయకాయా అత్యోపాలంబం కవి రాహు - శిష్ట ఇతి || తరుణీ యువతిః -
 ప్రేమి ప్రణయే - జాతే సంభూతే సతి - లజ్జావరణం విహాయ ప్రకాశమాన
 ఇత్యర్థః - రసజ్ఞా రుచిజ్ఞా - సంభోగ సౌఖ్యం విశేషేణ జాన తీ త్యర్థః -
 తదానీం - మూఢయా అజ్ఞయా - మయా - పాణినాథః ప్రాణేశ్వరః - కి మితి
 కణే న శిష్టః నాల్గితః - కిం చ అస్తిక్ ప్రాణినాథే - చుమ్మలి చుమ్మనం -
 కుర్వతి సతి - వదనవినతిః ముఖవినమనం - కిం కృతా కిమథా మాచరితా -
 కిం చ ప్రాణినాథః - కిం న దృష్టః కి మితి నావలోకితః - కిం చ కస్తా ధ్యేతో -
 నోక్తో న సంభాషిత - ఇత్యనేన ప్రకారేణ నవవధూచేష్టితం నవోధావ్యా
 పారమ్ - ఆత్మీయ మితి శేషః - చింతయన్తి స్మరన్తి - పశ్చాత్తాప మను
 శయ మేతావంతం కాలం చూడ్యన విశ్చితాన్తీతి ఏవం రూపం - వహ
 తీతి సంబంధః, అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా, నాయకోఽనుకూలః,
 సంభోగశృంగారః, అనుశయాక్షేపాలంకారః, స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః, ౫౧

వాన్తై లోచనవారిభిః స శపథైః పాదప్రణామైః ప్రియై
 రన్యైస్తాః వినివారయన్తి కృపణాః ప్రాణేశ్వరం ప్రస్థితమ్;
 ధన్యాఽహం; వ్రజ మద్గళం సుదివసం ప్రాతః ప్రయాతస్య తే;
 య త్స్నేహోచిత మిహితం ప్రియతమ త్వం నిర్గత శ్శోష్యసి.

నాయకుని పయనమును నాయక వక్త్రోక్తిచే ఆఘ్రుచున్నది:- వాన్తైః
 లోచన వారిభిః = జాతిన కన్నీళ్ల చేతను, సశపథైః పాదప్రణామైః = బట్టు
 లతోఁ గూడుకొన్నచరణ నమస్కారములచేతను, అన్యైః ప్రియైః = ఇతర
 మయిన యిష్టకృత్యములచేతను, తాః కృపణాః ప్రస్థితం ప్రాణేశ్వరం విని
 వారయన్తి = ఆ దీమరాండ్రు పయనమయిన జీవిత నాయకుని ఆఘ్రుదురు,
 ప్రియతమ అహం ధన్యా, అత్యంతప్రియుఁడా నేను కృతార్థురాలను, ప్రయా
 తస్య తే ప్రాతః మద్గళం సుదివసమ్ = బయలు వెడలినట్టి నీకు వేరువ శుభమైన

మంచిదినము (మంచిసమయము), ప్రజ=పామ్ము, త్వం నిర్గతః(సక్)=నీవు బయలుపెడలినవాడవై (తరలినంత నే), మయా స్నేహ ఉచితం యత్ ఈ హితం తత్ శ్రోష్యసి=నాచేత ప్రేమకు తగినది ఏది కోరబడుచున్నదో దానిని వినియెదవు (నామృతిని వినియెదవని భా.)

పయనమయిన కాంతులను ఇతరలు ఏడ్చి ఒట్లులుపెట్టి పాదములకు మ్రొక్కి ఇంక నేమేమో ఇచ్చకువచ్చినవి చేసి ప్రయాణమునుగడి మాన్పుదురు. నేను అట్లు చేయను నీకు వేకువ ఇదే ప్రయాణమునకు మంచి శుభ సమయము, నీవు పామ్ము, నీవు తరలినంతనే నాప్రేమకు తగిన పనిని నేను చేసెదను, నీవును నెంటునే విందువు.—అనుట.

అవ || ప్రయాశ్శస్తం నాయకం నాయికా వక్త్రోక్త్యా నివారయతి-
వాస్తైరితి || వాస్తై నిర్గతైః - లోచనవారిభిః సేత్రజలైః - సశపథైః శపథ
సహితైః - పాదప్రణామై శ్చే త్యర్థః-అ నై యైః-ప్రియైః ఇద్వకరణై శ్చాపి-
తాః-కృపణా దీనాః - ప్రస్థితం ప్రయాణోద్యక్తం - ప్రాణేశ్వరం ప్రాణ
నాథం - వినివారయన్తి. అహం తు-ధన్యా పుణ్యా అకృపణే త్యర్థః-
ప్రయాతస్య ప్రయాతు ముద్యుక్తస్య - తే - ప్రాతఃకాలే సుదీపసం శోభ
నం దినం తత్రైవ మాఙ్గళ్యకారి - వ్రజ గచ్ఛ - ప్రియతమ త్వం నిగత
స్సక్ మయా - స్నేహోచితం - స్నేహస్య ప్రేక్ష్యః - ఉచిత మహం -
య-దీహిత మాచరితం - త - చోచ్చోష్యసి ఆకణాయ సీతి సంబంధనః. అత్త
స్నేహోచిత మిహితం శ్రోష్య సీ త్యనేన ఆత్మనో భావిసిమ్ విపత్తిం
నూచయిత్వా ప్రియస్య గమనం నిషేధయ తీ త్యభిప్రాయః. నాయికా
స్త్రీయా ప్రగల్భాచ, నాయకోఽనుకూలః, భావిప్రవాసవిప్రలమ్భశృంగారః,
సోపాలమ్భవచనం నమః, ఆత్మేపోఽలఙ్కారః. ౫౨

లగ్నా నాంశుకపల్లవే భుజలతా, నో ద్వారదేశే స్థితం,
నో వా పాదయుగే ముహూర్తిపతితం, తిష్ఠేతి నోక్తం వచః,

కాలే కేవలమమ్బుదాళిమలినే గన్తుం ప్రవృత్త శ్శతః
తన్వ్యా బాష్పజలౌఘకల్పితనదీపూరేణ రుద్ధః ప్రియః. ౧౩

భుజలతా అంశుక పల్లవే న లగ్నా - (నాయికయొక్క) కైదీగ (ప్రియునియొక్క) వలవ చిగురునందు తగులదాయెను. (అనగా పయనమై పోవుచున్న నాయకుని నాయిక అతనివస్త్రమును పట్టుకొని ఆపదాయెను), (ప్రయోగవ్యత్యయము.—) ద్వారదేశే నోస్థితమ్ = (నాయిక) కడపకడ (పోసిక అడ్డము) నిలువదాయెను, పాదయుగే ముహూనో నిపతి తమ్ = (ప్రియుని) యడుగులజంటకుంగు మాటిమాటికి పడదాయెను, తిష్ఠ ఇతివచః న ఉక్తమ్ = నిలువుము (పోవలదు) అని మాటను పలుకదాయెను, అమ్బుద ఆళిమలినే కాలే గన్తుం ప్రవృత్తః శతః ప్రియః = మేఘముల పంక్తులచే నల్లనయిన కాలమందు పోవుటకు ఉద్యమించినవానిని ధూర్జుడైన వల్లభుని, తన్వ్యా కేవలం బాష్పజల ఓఘకల్పిత నదీ పూరేణ రుద్ధః = సుందరి ముఖ్యముగా కన్నీటి ప్రవాహములతో సృజింపబడినయేటి వెల్లువచేత ఆపినది.

ఒకొనొకకాంత మేఘపంక్తులచే మలినమయిన కాలమున (అనగా విరహులకు అత్యంత మదనోద్దిపకమై మారకమయిన వర్షర్తువునందు) పయనమయిన వంచకుని ప్రియతముని పోసీయక ఆపుటకు—గుడ్డపట్టి లాగలేదు, ద్వారమున అడ్డముగా నిలువలేదు, పాదములకు పలుమాలు మొక్కిపోవలదని వేడుకొనలేదు, పోవలదని మాట నేనియు పలుకలేదు; మఱియేమన, ఏడ్చి ఆపినది, అని తా.

అవ॥ కవే ర్వాక్యమ్ - లగ్నేతి॥ అంశుకపల్లవే ప్రియస్య చేలాఞ్చలై-
భుజలతా నాయికాయా దోర్వల్లరీ - న లగ్నా న సక్తా - ద్వారదేశే
ద్వారస్థలై - న స్థితం నోస్థితం - భావే నిష్ఠా - పాదయుగే ప్రియస్య
చరణద్వస్త్యే వా - ముహూముహూః పునఃపునః - న నిపతితం న ప్రణతం-
తి స్థేతి - వచో వా వచనం వా - నొక్తం నోదీరితమ్ - అమ్బుదాళిమలినే

మేఘపటలశ్యామే - కాలే సమయే - గన్తుం ప్రయాతుం - ప్రవృత్తః
 ఉద్యుక్తః - శతః అన్యజుః అయుక్తకారీత్యథః - ప్రియో వల్లభః -
 తన్వాన్య కాన్తయా - కేవలం బాష్పజలౌఘకల్పితేన నదీపూరేణ అశ్రు
 సలిలసమూహసంపాదితతటిసీప్రవాహేణ - కేవలం శబ్దోఽవధారణే -
 పూరే జై వే త్యథః - రుద్ధో వారిత - ఇతి సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త
 ఏవ. వైన్యం నామ సంచారీభావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ. నాయ
 కోఽనుకూలః ఆస్తోపక్షేపరూపం చేష్టాకృతం శృంగారి నన్త. ఆత్మ
 పోఽలంకారః.

౫౩

విరహవిషమః కామః కామం తనుం కురుతే తనుం,
 దివసగణనాదక్షః సైవరం వ్యపేతఘృణో యమః,
 త్వ మపి వశగో మానవ్యాధేర్విచిన్తయ నాథ హే
 కిసలయ మృదు స్థి వే దేవం కథం ప్రమదాజనః! గీత

సఖి నాయకుని మందలించు చున్నది—కామః విరహ విషమః
 తనుం కామం తనుం కురుతే = మన్తఘృణుడు వియోగమందు క్రూరుఁడు
 (వియోగములను నొంచువాఁడు) దేహమును మిక్కిలి కృశమునుగాఁ జేయును,
 యమః సైవరం వ్యపేతఘృణః (సక) దివస గణనా దక్షః = యముఁడు
 యథేచ్ఛముగా (వ్యపేత=) నష్టమైన (ఘృణ=) కరుణగలవాఁడు అయి
 దినములను లెక్కించుటయందు సమర్థుఁడు (చంపవలసిన దినమున చంపక
 మానఁ డనుట), హే నాథ త్వమ్ అపి మాన వ్యాధేః వశగః=ఓ సామీ
 నీవు ను రోషమునెడు రోగమునకు అధీనుఁడవు, ఏవం (సతి) కిసలయమృ
 దుః ప్రమదా జనః కథం జీవేత్ విచిన్తయ = ఇట్లుండఁగా చిగురువలె
 కోమలమైన కాంతా జనము ఎట్లు బ్రదుకును అలోచింపుము. నీ విట్లు కింక
 వహించిన నీప్రియ యీవియోగభరముచే నాసిల్లి మృతి నొందునని భా.

అవ || సఖి నాయక ముపాలభతే - విరహవిషమ ఇతి || కామో

మన్తః - విరహ విషమః - విరహే విప్రయోగే - విషమో వక్రః క్రూర
 స్సృక్ ఇత్యర్థః - కామం ప్రకామం - తనుం శరీరం - తనుం కృశాం -
 కురుతే విధత్తే - యమః కృతాంతః - పైర్విరం యథేచ్ఛం - వ్యపేత
 ఘృణః అపగత దయ స్సృక్ - దివస గణనా దక్షః దివస సంఖ్యాయాం
 పటుః - మారణవ్యగ్ర ఇత్యర్థః - సే - నాథ స్వావిక్ - త్వమపి -
 మానవ్యాధేః - మాన ఈష్యాకోప స్స ఏవ - వ్యాధి రామయః - తస్య
 నాయకాయా ఇతి శేషః - వశగఃవశవర్తీ - మానవ్యాధిం శమయితుం
 నోద్యుక్త ఇత్యర్థః - ఏవ మిత్రం - సతి - కింలయ మృదుః ప్రవాళ
 కోమలః - ప్రమదాజనః - కథం కేన ప్రకారేణ - జీవేత్ ప్రాణాన్
 ధారయేత్ - విచింతయ విచార యేతి సంబంధః. 'కథం జీవేచ్ఛంతయే'
 త్యనేన బౌదాసీన్యం విహాయ కీఘ్రం తాం ప్రసాద్య కృతార్థాం కురు
 ష్వేత్యభిప్రాయః. అత్ర సంజ్వరో నామ దశావిశేషోఽవగమ్యతే. నాయకా
 స్వీయా మధ్యాచ. కించ కలహంతరితా. నాయక శృతధృష్టయో రన్య
 తరః. మానకృతవిప్రలమ్భశృంగారః. అత్ర సోపాలమ్భవచనం నమః.
 ఆక్షేపాలంకారః.

౫౪

పరిష్టానే మానె, ముఖశశిని తస్యాః కరధృతే,

మయి క్షీణోపాయే ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే.

తదా పశ్యప్రాప్త ప్రజపుటనిరుద్ధేన సహసా

ప్రసాదో బాష్పేణ స్తనతటవిశేణేన కథితః.

౫౫

క్షీణ ఉపాయే మయి ప్రణిపతన మాత్ర ఏక శరణే (సతి)=క్షయిం
 చిన సామాద్యపాయములుగల నేను అడుగులకు మొక్కుట యొకటియే
 రక్షకముగా, గరివాడను కాగా (అలిగినకొంతను నేను మంచిమాటల
 సమాధానపఱచుకొన నేరక తదీయపాదములయందు వ్రాలి యుండగా),
 తస్యాః మానే పరిష్టానే (సతి) ముఖ శశిని కరధృతే (సతి)=ఆకాంత

యొక్క అలుక సడలినది కాఁగా (శశిని=) చంద్రునివంటి తన్మఖము చేతి యందు ఉంచుకొనఁబడినది కాఁగా (కాంత యలుక సడలి చెక్కిలి కేలం గీలించి యుండఁగా), తదా పత్మ ప్రాంత ప్రజ పుట నిరుద్ధేన స్తన తట విశ్లేణన బాష్పేణసహసా ప్రసాదః కథితః=ఆగమయమందు తెప్పల తుదల యొక్క మొత్తంపు సంపుటమందు ఆపఁబడినట్టియు చను దరులయందు చిద్రుపలై నట్టియు కన్నీటిచేత తటాలున అలుకతీరుట చెప్పఁబడినది.

నే నెప్పాటను అలుక దీర్పనేరక పాదములఁ బ్రెల్లిసంతట కాంత మోమును చేత నిడికొని యుండఁగా తటాలున తదీయబాష్పము క్రమముగా తొంగలి తెప్పలతుదల నాగి, అనంతరము చనుగట్లపయింబడి చిద్రుపలై చెదరినది; ఆబాష్ప దర్శనముచేత అలుకతీఱఁ గదా యని తెలిసికొంటిని.

‘పత్మ - నిరుద్ధ’ అనుటచే దట్టంపుతెప్పలు నూచితములు. దట్టంపు తెప్పలు సుందరంబులును సులక్షణంబును; వ్రేలుచన్నులందు నీటిబాల్లు చిద్రుపలుగావు, చిద్రుపలై నట్లువర్ణించినందున బిగువుచన్నుల జవరా లని తెలియనగుచున్నది.

అవ || నాయకోక్తిః-పరిమూన ఇతి || క్షీణోపాయే విగతసామాద్యు పాయే - మయి - ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే సతి-ప్రణిపతనమాత్రం ప్రణామ - ఏకం ముఖ్యం - శరణం యస్యస తథోక్తిః తస్మిన్ - పరిమూనే మానే తస్యాః కోపే శ్లథే సతి - ముఖశశిని ముఖచంద్రే - కరధృతే హస్త ధారితే సతి - పత్మప్రాంతప్రజపుటనిరుద్ధేన - పత్మజాంప్రాంతా అగ్రాణి - తేహం - ప్రజ స్సమూహః - స ఏవ పుటప్రాంతః తేన - నిరుద్ధోనివారితః - తేన స్తు తటవిశ్లేణన కుచప్రాంత జజ్జరేణ బాష్పే జాగ్రతా - సహ సా శీఘ్రం - ప్రసాదః ప్రసన్నతా - కథితః ఉక్త - ఇతి సంబంధః. కోప భావకాంతిః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శ్మతః. జాతి రలంకారః.

కృతో దూరా దేవ స్థితమధుర మభ్యుద్గమవిధిః,
శిర స్యాజ్ఞా న్యస్తా, ప్రతివచన మ ప్యాలపసి చ,
న దృష్టి శైథిల్యం : జత ఇతి చేతో దహతి మె,
నిగూఢాస్తగోపే కతినహృదయే సంవృతి రియమ్. ౧౬

నాయకుఁడు నాయికను నిందించుట. — దూరాత్ ఏవ స్థిత మధురం
(యథా తథా) అభ్యుద్గమ విధిః కృతః = దూరమునుండి యే చిఱునవ్వుచేత
మనోహర మగునట్లుగా ఎదురుగాలేచివచ్చు కార్యము చేయబడినది, శిరసి
ఆజ్ఞా న్యస్తా, బౌదలను (నా) యాజ్ఞా ఉంపబడినది, ప్రతివచనమ్ అపి
అలపసి = (నామాటకు) ఉత్తరమును సయితము పలుకుచున్నావు, (అయి
నను), దృష్టిః శైథిల్యం న భజతే ఇతి యత్ = (నీ) చూపు సడలుటను
పొంద దాయెననుట యేది (కలదో) అది, మే చేతః దహతి = నాహృదయ
మును కాల్చుచున్నది, నిగూఢాస్తః కోపే. దాఁపబడిన లోని కోపము
గలదానా, (హే), కతిన హృదయే = (ఓ) నిఘ్నర చిత్తురాలా, ఇయం సం
వృతిః, ఈనడవడి (నిజమయిన భావమును) దాఁచుట.

తా. — దూరమునుండి మందహాసముతో లేచి నా కెదురు వచ్చి
తివి, నాయాజ్ఞలను బౌదలం దాల్చితివి, నామాటలకు చక్కగానే
బదులు పలుకుచున్నావు, అయినను నీచూపులు మాత్రము తీక్షణతను వదల
కున్నవి. ఇది కతినహృదయతచే కోపమును లోలోపల దాఁచుకొనుప్రకా
రము; కావున ఇందువలన నాకు మిక్కిలి పరితాపము కలుగుచున్నది.

అవ॥ నాయకో నాయికా ముపాలభ్యైకృత ఇతి॥ దూరా దేవ
దూరతఏవ - స్థితమధురం మందహాస మనోహరం యథా భవతి తథా -
అభ్యుద్గమవిధిఃప్రత్యుత్థా నాచరణం - కృతో విహితః - కిం చ - ఆజ్ఞా
మమ శాసనం - శిరసి మస్తకే - న్యస్తా విహితా - యద్యథోక్తం తత్త
థాగ్నేకృత మి త్యథాః - ప్రతిగచన ముత్తర - మపి - అలపసి బ్రవీషి -
మయి భాషమాణే స తీతి శేషః - తథాపి తే - దృష్టి దశశణం - శై

ధిల్యం శ్లథతాం - న భజతే న ప్రాప్నోతి - తీతి యత్ కోపదాధ్యం న
 జహా తీత్యథాః - తచ్చైథిల్యాభజనం - మే మమ - చేతో దహతి చిత్తం
 సంతాపయతి - హే నిగూఢాన్తఃకోపే - నిగూఢో గుప్తః - అన్తఃకోపో
 యస్యా స్యా తథోక్తా తస్యా స్సంబుద్ధిః - కఠిన హృదయే నిఘ్నత చిత్తై-
 షయం - పూర్వోక్తప్రతుద్గమాదివిధిః - సంవృతి రాకారగోపన - మితి
 సంబంధః. అవహితం నామ సంచారీ భావః. నాయకా స్వీయా ధీరా
 ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. అత్ర సోపాలమృతవచనం నర్త. స్ఫోటా(?)
 లంకారః.

౫౬

ఆస్తాం విశ్వసనం సఖీషు, విదితాభిప్రాయసారే జనే,
 తత్రాఽవ్యపకాయితం దృశం సలలితా శక్నోమి న ప్రీడయా,
 లోకోఽహ్యేష పరోపహాసచతుర, స్నాత్వేజ్జితజ్ఞోఽవ్యలం,
 మాతః కం శరణం వ్రజామి, హృదయే జీవోఽనురాగానలః.

తనయసుర క్తిని ప్రియుని కిరింగింప కెరవు గానని నాయక దాదితో
 మొఱపెట్టి కొనుట. — సఖీషు విశ్వసనమ్ ఆస్తామ్ = చెలులయందు నమ్మ
 కము అటుండుగాక (చెలులు నాకై పోయి యతనిం బొంది వచ్చిన
 వంచకురాండు అనుట), విదిత అభిప్రాయసారే తత్ర జనే సలలితాం దృ
 ష్టిమ్ అర్పయితుమ్ అపి ప్రీడయా న శక్నోమి = ఎఱుకవడిన మనోభావము
 యొక్క నిగ్గుకలిగినట్టి యాపురుషునివంక విభ్రమముతోఁగూడిన చూపును
 నిగుడుచుటకు సయితము నిగ్గుచేత సమర్థురాలను గాను, హి ఏషః లోకః పర
 ఉపహాస చతురః అలం నూత్య ఇజిత జ్ఞః అపి = ఎలయనఁగా ఈ జనము
 ఇతరులను హేళనము చేయుటయందు నేర్పరి (యు) మిక్కిలి అస్ఫుట
 మయిన భావచిహ్నములను ఎఱింగినదియును, మాతః కం శరణం వ్రజామి =
 అమ్మా ఎవ్వనిని రక్షకునిగా పొందుదును, అనురాగ అనలః హృదయే
 జీర్ణః = మరుల నెడు నిప్పు మనస్సులో (నే) అణఁగారి నది.

తా.---చెలులు వంచకురాండ్రయిరి కావున నారిద్వారా తెలుప
వలను లేదు, అతనికి నాయందు ప్రీతి గలదని నా కఱుక యయినను నా
యనురక్తిని అతనికి తెలుప నీయక లజ్జ యడ్డపడుచున్నది, దానిని దాటి
తెలుపుదునా యనిన, ఈలోకులు కడు గడుసు వాండ్రు ఎంతనూత్ను
చిహ్నముచేత నయినను నాభావమును కనిపట్టుదురు, అమ్మా, యీ కష్టము
నుండి నన్ను కడతేర్చువా రెవ్వరును లేరు, కొన నావలపు నాహృదయ
మును నిప్పువలె కాల్చికాల్చి అటనే అడఁగారు చున్నది.---నీ వయినను
దూతివై రక్షింపుమని భా.

అవ॥ స్వాభిలాషం ప్రియాయ నివేదయతు మసమర్థా విషణ్ణా
నాయికా ధాత్రీ మాహ - ఆస్తా మితి ॥ సఖీషు వయస్యాసు - విశ్వసనం
విశ్వాస - ఆస్తాం తిష్ఠతు - విశ్వాసో నా స్తీ త్యథాః - విదితాభిప్రాయ
సారే - అభిప్రాయ ఆశయః - తస్య - సారః తత్త్వం - విదితో జ్ఞాతః -
అభిప్రాయసారో యేన సః తథోక్తః తస్మిక్ పరేష్ఠితజ్ఞ ఇ త్యర్థః - తత్ర
తస్మిక్ జనే - స్వప్రేమాలంబన భూతపురుష ఇ త్యథాః - సలితాం
సలితాం - భావగభికతా మి త్యథాః - దృశం దృష్టి - మపక యితుం
ప్రయోక్తు - మపి - వ్రీడయా లజ్జయా - న శక్నోమి న సమర్థాఽస్మి - హి
యస్తా త్కారణా - దేష - లోకో జనః - పరోపహాసచతురః - పరేషా
ముపహాసః తస్మిక్ - చతురో నిపుణోఽపి కించ - అల మత్యథాం -
నూత్నేజితజ్ఞోఽపి - నిగూఢాభిప్రాయవేదీ చ - తస్మా ద్రీడయా న శక్నో
మి త్యనుసంధేయం - హే మాతః హే అమ్మ - కం జనం - శరణం
రక్షకం - వ్రజామి గచ్ఛామి. శరణం నా స్తీత్యథాః - తస్మా దనురాగా
నలః ప్రణయాగ్నిః - హృదయే మనసి - జీవా శ్చాస్తః - ఇతి సంబంధః.
అత్ర అనురాగ స్వానలత్వనిరూపణం సంతాపకారిత్వాత్. అత్ర పరకీయా
నాయికా. కస్తి స్మపి జనే అనురాగం విధాయ తం సావరణసంధి దృష్టి
సంధిభ్యా మావజయతు మక్షమా భూత్వా కం శరణం వ్రజా మ్యసే

రాగానతో జీణా ఇతి ధాత్ర్యాః పురః స్వావస్థాప్రకటనేన త్వ మేవ శరణం నాన్య దితి స్వాభిప్రాయం నూచితవతి త్వభిప్రాయః. దూతముఖేన సావరణసంధిః, స్వయ మేవ దృష్ట్యా సంధానం దృష్టిసంధిః. 'అస్తాం విశ్వసనం సఖీ ప్సి' త్యత్ర ప్రియం ప్రతి ప్రేషితా సఖ్యః స్వయ మేవ రతిం కృతవత్వః, అతో విశ్వాసాభావాత్ సావరణసంధే వ్యర్థతా దర్శితా; 'ప్రీడయా ప్రియే దశన మపఘ్నితుం న శక్నోమి' త్యత్ర దృష్టిసంధే ర ప్యసంభవో దశితః. అత్ర విషాదో నామ సంచారీ భావః. యథోక్తం -

'కార్యావిస్తరణాద్ వైవా దాగత్యా ద్రాజదోషతః
కార్యాగ్రహో ద్విషాద స్సాన్యః స్తనస స్సత్త్వహీనతా
వై మనస్య మనుత్సాహః సృక్వణోః పరిలేహనమ్
అపాయా శ్చోషణం మూఘానాంతతం ముఖశోషణమ్
శయనం ధ్యాన మిత్యాది రనుభావో భవే దిహ.'

సంజ్యోగో నామ నవమీ దశా - యథోక్తమ్ -

'వత్సఃప్రీతి మనస్సజ్ఞః సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా
జాగరః కాశ్శ్యా మరతిః లజ్జాత్యాగోఽథ సంజ్వరః
ఉన్మాదో మూఘానం చైవ చరమం మరణం విదుః.' ఇతి.

అయోగవిప్రలम्భ శృంగారః. అప్రోపక్షేరూపం శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః.

౫౭

శ్రుత్వా నామాఽపి యస్య స్ఫుటఘనపులకం

జాయతే యత్నమన్తా,

ద్దృష్ట్యా య స్యాననేన్దు భవతి వపు రిదం

చన్ద్రికాన్తానుసారి,

తస్మి న్నాగత్య కణ్ఠగ్రహనికటపద

స్థాయిని ప్రాణనాథే

భగ్నా మానస్య చింతా భవతి మమ పున

ర్వజ్రమయ్యాః కథశ్చిత్.

గౌ

ఈసు దాల్పు మని బోధించినచెలలతో అట్లు చేయలేనిదై నాయిక చెప్పకొనుట.--యస్య నామ శ్రుత్వా ఆపి ఇదం వపుః యత్ సమస్తాత్ స్ఫుట ఘన పులకం జాయతే=ఎవని పేరును విన్న మాత్రాననే ఈ మేను ఏకారణమువలన అంతటను స్పష్టమును దట్టమును (అయిన) పులకలుగఁబడి అగునో, యస్య ఆనన ఇద్దం దృష్ట్యా చంద్రాత్ కాంత అనుసారి భవతి=ఎవని ముఖ చంద్రుని కని (ఈమేను) నెల తాళిని బోలునది అగునో (చంద్రుని యెదుట చంద్రకాంతము స్రవించినట్లు అతనిమోముం గన్నంత నాయొడ లెల్ల చెమరుతో నిండు నని యగ్రము), రిక్తిక ప్రాణనాథ ఆగత్య కణ్ఠ గ్రహ నికట పద స్థాయిని (సతి) = ఆ ప్రాణేశ్వరుఁడు వచ్చి కంఠముం గవుంగిలించుటకు (తగిన) సమీప స్థానమందు నిలిచినవాఁడు కాఁగా, కథ శ్చిత్ వజ్రమయ్యాః మమ పునః మానస్య చింతా భగ్నా భవతి=ఎట్లో కతి నాశ్చురాలనయిన నాకు మఱి ఈసు (దాల్పు) తలంపు చెడినది అగును (ఆ తలంపు పోవు నచుట.)

తా.—అతనిపేరు విన్నమాత్రాననే నాయొడలెల్ల స్పష్టముగాను దట్టముగాను పులకరించును, అతనినెహ్నేముం గన్నంత నాయొడ లెల్ల చెమరుదాల్చును. అట్టి మత్స్యేమాస్పదుఁ డాతఁడు చెంతకు రాఁగానే నాకు ఆలింగనబుద్ధియే గలుగును గాని మీరు బోధించునట్టి పాలయలుక తలంపునకే రాదు.

ఆవ॥ సఖీభి ర్చనకరణాయ బోధతా నాయికా స్వస్యా అసా మధ్యకం తాభ్యో నివేదయతి-శ్రు త్వేతి॥ యస్య ప్రియస్య - నామ నామ ధేయ - మపి - శ్రుత్వా నిశమ్య - వపు - ర్య ద్యన్తా త్కరణా - తస్య మన్తా త్సమస్తతః - స్ఫుటఘనపులకం వ్యక్తిసాంద్రోమాశ్చం - జాయతే భవతి - కిం చ య - స్యాననేంద్రం ముఖచంద్రం - దృష్ట్యా ఆవలోక్య -

ఇదం వపు రేత చ్చరీరం - చన్ద్రకాన్తాసుసారి - చన్ద్రకాన్త మనుసర
 తీతి చన్ద్రకాన్తాసుసారి తద్వ త్విన్నం భవతీ త్యథాః - తస్మి - న్నాని
 నాథే ప్రాణేశ్వరే - ఆగత్య ఏత్య - కణ్ఠగ్రహ నికటపదస్థాయని సతి -
 కణ్ఠస్య గళస్య - గ్రహాగ్రహణం - ఆలిజన మి త్యర్థః - తస్య - నికట
 పదం సమీపస్థానం - తత్ర - తిష్ఠ తీతిస్థాయీ - తస్మి - న్నగభి ఇన్ద్రే త్కే
 నాఽపి ప్రకారేణ-వజ్రమయ్యాః ఘలిశ సదృశ్యాః-ఆరోపితకాఠిన్యాయా
 ఇత్యర్థః - మమ పున - ర్తానస్య కోపస్య - చిన్తాస్త్పతిః- భగ్నానిహతా-
 మానః కథం క్రియతే - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే. అత్ర నాయకా
 ప్రగల్భా. ఆపరాధ ప్రయః తస్మిన్తానః కథావ్య' ఇతి సఖీభి బోధితా
 ప్రోత్సాహితా సతీ ఆత్మనోఽసామర్థ్యం కథయతీ త్యభిప్రాయః. అత్ర
 నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః. ఆస్సోపక్షేపరూపం
 శృక్తోరి నర్త. జాతి రలంకారః.

౫౮

స'న్దేయ వాత్ర గృహే గృహే యువతయ;

స్తాఃపుచ్చ గత్వాధునా;

ప్రేయాంసః ప్రణమన్తి కిం తవ పున

దాసో యథా వత్త తే?

ఆత్మద్రోహిణి, దుర్జనప్రలపితం

కణే భృశం మాకృథా,

శ్చిన్న స్నేహరసా భవన్తి పురుషా

దుఃఖానువృత్త్యా యతః.

గో.

మోడి వహించిన నాయకను నాయకపక్షమున సఖి బోధించుట. —

అత్ర గృహే గృహే యువతయః సన్తి ఏవ = ఈనగరంబున ఇం టింటను
 జవ్వనులు ఉండనే యున్నారు, అధునా గత్వా తాః పుచ్చ = ఇప్పుడు

పోయి వారిని అడుగుము, తవ దాసుః పునః యథా వర్తతే (తథా) ప్రే
యాంస్య ప్రణమన్తి కిమ్ = నీయొక్క దాసుఁడు (దాసుఁడుం బోలె నిన్ను
కొలుచుచున్న యీ నీభర్త) ఎట్లు నడచుకొనుచున్నాడో (అట్లు) ప్రియ
తములు (ప్రియలను) నమస్కరింతు రేమో (పోయి అడుగుము అనుట),
(హే) అత్త ద్రోహిణి = (ఓసి) త న్నే (ని న్నే) చెఱుచుకొనుదానా, దుర్జన
ప్రలపితం కల్గే భృశం మా (అ) కృథాః = దుష్టులయొక్క ప్రల్లదమును
చెవిని బొత్తిగా పెట్టకుము, యతః = ఏల యనఁగా, దుఃఖ అనువృత్త్యా
పురుషాః ఛిన్న స్నేహ రసాః భవన్తి = దుఃఖమునకు తెంపులేమిచేత మగ
వారు నష్టమయిన యనురాగ గుణముగలవారు అగుదురు (ప్రేమను వద
లుదు రనుట.)

నీవల్ల భునికి నీయందుఁ గలకూరిమి ఏరల్ల భునికిని ఎవ్వతెయందును
లేదు. నీవు దుష్టులకొండెములు విని మోడి వహించి చెడిపోవుచున్నావు.
వారిమాటలు వినకు. ఇట్లే దుఃఖ పెట్టుచుందు వేని నీకొంతుని కూరిమి
నాసిల్లును జామా—అనుట.

అవ || అత్యంతకుపితాం నాయకాం ముహుర్ముహు రనునీయ విఫలి
తేన నాయకేన భేదం ప్రాపితా సఖ తా ముపాలభతే - సన్తి || అత్ర
నగరే - గృహే గృహే ప్రతిగృహం - యవతయః తరుణ్య - స్సన్తి విద్యస్త
ఏవ - అధునా ఇదానిం - గత్వా తాః పృచ్ఛ ప్రియోపచారప్రకార మితి
శేషః - ప్రేయాంసః ప్రియతమాః - ప్రణమన్తి కిం ప్రేయసీ రితి శేషః -
తవ పునః-ప్రేయాం ప్రీయతమ-స్తు దాసో యథా ప్రేష్య ఇవ - వతఃతే
చరతి - హే అత్తద్రోహిణి - తస్యాః సంబుద్ధిః - దుజ్జన ప్రలపితం
పిశున జర్జితం - కణే శ్రవణే - భృశం దృఢం - మా కృథాః న కరుష్య-
యతః యస్తా త్కారణాత్ - పురుషాః - దుఃఖానువృత్త్యా భేదానుబంధేన-
అనునయవై యథాజనిత భేదానుబంధే నే త్యర్థః-ఛిన్న స్నేహరసాః గళిత
ప్రేమగుణా - భవన్తి త్యనన ప్రియస్య ప్రేమవిచ్ఛేదే సతి భవత్యాః ప్రాణ

పర్యంతోఽనభోః భవిష్య తీతి నూచితః. అత్ర నాయకౌ స్వీయా మధ్యా
చ. నాయక శృతః. ఈశ్వరమానకృతో విప్రలమ్భ శృంగారః. అత్ర
సోపాలమ్భవచనరూపం నర్త. ఆక్షేపోఽలంకారః. ౫౯

స్మరరసనదీపూరె ణోధాః పున గురుసేతుభి

ర్య దపి విధృతా స్తిష్ఠ న్త్యారా దపూణామనోరథాః,

త దపి లిఖితప్రఖ్యై రజ్జైః పరస్పర మున్ముఖాః

నయననలినీనాళానీతం పిబన్తి రసం ప్రియాః. ౬౦

ప్రియాః = ప్రియబను ప్రియులును, స్మర రస నదీ పూరణ ణోధాః =
మన్తభక్తమయిన యనురాగమనెడి యేటిబాలుచేత వహింపబడినవారు,
పునః గురు సేతుభిః విధృతాః = అయినను పెద్దలనెడు అనకట్టలచేత ఆపఁ
బడినవారై, ఆరాత్ ఆపూర్ణ మనోరథాః తిష్ఠన్తి = (ఒండొరుల) చెంతను
కోరికలు తీరినవారై ఉన్నారు, తత్ అపి లిఖిత ప్రఖ్యైః అజ్ఞైః పరస్ప
రమ్ ఉన్ముఖాః = అట్లయినను చిత్తరువులతో సరియైనను యవయవములతో
(కూడుకొన్నవారై), ఒండొరులవై పు మోమె త్తినవారై, నయన నలినీనాళ
ఆనీతం రసం పిబన్తి = కన్నులనెడి తామర తూండ్లచేత తేబడిన ఆహ్లాదజల
మును త్రొగుచున్నారు.

తా. — వయసుదంపతులు ఒకరిచెంత నే ఒకరు ఉండియు ఆలింగ
నాదిమనోరథ పరంపరావశంవదు లయ్యును గురుసన్నిధిచేత ఆమనోరథ
ములం దీర్చుకొనక అవయవచేష్టలచేత నేని యొకరికరికి అభిప్రాయములం
దెలుపుకొనక ఒండొరులం జూచుచూపులచేత నే పరమానందంబుం
బొందుదురు.

అన || కవీ ర్వాక్యమ్ - స్మరేతి || ప్రియాః - "పుమాకా ప్రియా"
ఇత్యేక శేషః - ప్రియా శ్చ ప్రియతమా శ్చే త్యథాః - స్మరరసనదీ పూరణ -

స్త్రీరేణ కామేన - కృతో - రసో రాగ-స్స ఏవ నదీపూరః తేన - ఊఢాః
ఉద్ధృతాః-బలాన్వితా ఇత్యర్థః-పున భూయః-గురు సేతుభిః-గురవో గురు
జనా-ఏవ-సేతవః ప్రవాహబద్ధాః-తై - ర్య ద్యస్తా త్కారణాత్ - విధృతా
అపి నివారి తా శ్చ-భవంతః-ఆరా త్సమీపే-అపూర్ణా మనోరథాః అప
ర్యాప్త కామా-స్తిష్ఠంతి ఆనతే-తదపి తథాశి-లిఖిత ప్రఖ్యై చిత్రసద్భవై-
రక్ష్యై శ్చరీరై-రుపలక్ష్మితాః - పరస్పర మన్యోన్య-ముష్ణుభా అభిముఖా-
స్సంతః-నయన నభిన నాశాసితం - నయనాని లోచనా-శ్చైవ-నభిననాశాని
పద్మకాణ్డాని-తై-రాసితమహృత-రస మహాదం - పిబంతి ఆస్వాదయంతీతి
సంబంధః. అత్ర 'స్త్రీరసనదీపూరే ఊఢా' ఇత్యనేన అత్యంత మభిలాష
పరితప్తా ఇతి గమ్యతే. 'లిఖిత ప్రఖ్యై రక్ష్యై రి'త్య నేన స్తమ్భం నామ
సాత్త్వికభావం గతా ఇ త్యేవం గమ్యతే. బౌద్ధుక్యం నామ సంచారి
భావః. సంభోగశృంగారః-యథోక్తం దశరూపకే -

‘అనుకూలా నిషేవేలేయ త్రాన్యోనం విలాసినా

దర్శనస్పృశనాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః.’ ఇతి.

అత్ర చ్ఛ్వాకృతం సక్లేచ్చార్హం శృంగారి వర్త. జాతిరలంకారః. ౬౦

నిశ్చేషచ్యుతచందనం స్తనతటం,

నిర్మూఢ్రరాగోఽధరో,

నేత్రే దూర మనజ్జనే, పులకితా

తస్మి త వేయం తనుః,

మిథ్యావాదిని, దూతి, బంధవజన

స్యాజ్ఞాతపీడాగమే,

వాసీం స్నాతు మితో గతాసి న పున

స్తస్యాధమ స్యాన్తికమ్.

నాయికపంపున నాయకునికడకుం బోయినదూతి అతనితో సంగమించి రాగా చిహ్నములచే ఆవృత్తాంతముం గనిపట్టి నాయిక దూతిని వక్రొక్తిచే నిందించుట. — దూతి (తన) స్తనతటం నిశ్శేష చ్యుత చన్దనమ్. దూతి నీయొక్క చనుగట్టు బొత్తిగా జాతిన గండముగలది (అయినది), అధరః నిర్మలస్థ రాగః = పెదవి తుడిచివైవబడిన యెఱుపుగలది, నేత్రే దూరమ్ అనఞ్చ నేకన్నులు బొత్తిగా కాటుకలేనివి, ఇయం తస్మి తమః పులకితా = ఈ సన్నిని మేను గగురుపాటుకలది, మిథ్యా వాదిని = (ఓసి) కల్లులు పలుకుదానా, బాన్ధవ జనస్య అజ్ఞాత పీడా ఆగమే = ఇట్టురాలియొక్క (నాయొక్క) ఎఱుగబడిని బాధయొక్క రాక గలదానా, ఇతః వాపిం స్నాతుం గతా ఆసి = ఇటనుండి బావికి స్నానమాడుటకై పోయినదానవు తీయితివి, తస్య అధమస్య అన్తికం పునః న (గతా ఆసి) = ఆ యధముని చెంతకు అయిననో పోయినదానవు కావు.

ఓదూతీ, నీవు నాయకునికడకే పోయి వచ్చితి నని కల్లులు పలుకుచున్నావు, ఇదె నీ చనుగట్టులమీదిగందంపుబూత సర్వమును పోయినది, పెదవియందలి యెఱుపు (తాంబూలముదో లక్ష్మకద్రవముదో) సర్వము కడిగివై చినట్లు పోయినది, కన్నులయందలికాటుక బొత్తిగా పోయినది, ఒడలెల్ల గగుర్కొనియున్నది. నీవు నాకై నానాయకునికడకుం బోవునట్లు మిష పెట్టి, నీయిట్టురాలనయిన నాకుం గలిగిన బాధ నెఱుంగక, జలక మాడ బావికి పోయితివి గాని ఆనీచునికడకు పోవైతివి. — అని యర్థము.

నీవు నాకై పోయినట్లు పోయి వానితో సంగమించి వచ్చితివి; అందులకు ఈ చందనలాక్షాంజననాశము పులకలును నిదర్శనము. ఏవమాదికము భా. ఈవిపరీత భావ మెల్ల 'అధమస్య' అను పదముచే వెలువడుచున్నది. నాయికను మాని దూతిని స్వీకరించినందున అధముడు.

అవ॥ నాయిక మానేతుం గతాం లక్ష్మమాణసంభోగ చిహ్నం దూతీం నాయికా ప్రాహ - నిశ్శేషేతి ॥ స్తనతటం కుచతటం - నిశ్శేష

చ్యుత చందనం నిశ్శేషం యథా భవతి తథా - చ్యుతం గళితం - చందనం
 య స్తా త్త త్తథోక్తమ్ - అథరో దశనచ్చదః నిమృష్టరాగః అపగతా
 లక్తకః - అపగతతామ్యులరాగోవా - నేత్రే దూర మత్యథః - అనన్తా
 కజ్జలరహితే - తస్మి తవ ఇయం తనుః - పులకితా సరోమాళ్లా - మిథ్యా
 వాదినీ అసత్ప్రలాపినీ - బాధన జనస్య సుహృ జనస్య - అజ్ఞాతపీడాగమే-
 అజ్ఞాతః అనవగతః - పీడాగమో దుఃఖప్రాప్తి - ర్యయా సా త థోక్తా -
 తస్యా స్సం బుద్ధిః - అజ్ఞాతబాధనజన పీడాగమే - ఇ త్యథః - హే-దూతి
 సందేశహరిణి - ఇతః అస్తా త్ప్రదేశాత్ - వాపీం దీప్తికాం - స్నాతుం
 జలావగాహనం కతుం - గ తాసి - అథమస్య నికృష్టస్య తస్య నాయ
 కస్య అన్తికం పునః సమీపం తు - న గ తా సీతి సమృద్ధః. అత్ర వాపీ
 స్నానకథన వ్యాజేన సంభోగచిహ్నకథనా చ్చ నాయకస్య అథమత్వకథ
 నా చ్చ 'తదన్తిక మేవ రస్తుం గ తా సీ' త్యరు మధోఽవగమ్యతే. అత్ర
 నాయకా స్వీయా, ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. ఈషాన్యక్రోధప్రాయం
 నమః. సమాధి రలక్ష్మీరః - యథోక్తం కావ్యాదశే - 'యగపన్నై
 కథమాణా మభ్యాస శ్చ యథామతః.' ఇతి.

౬౧

హ్లానం పాణ్డు కృశం విలాసవిధురం లమ్బాలగం చాలసం
 భూయ స్తత్త్వణజాతకాన్తి మధురం ప్రాప్తే మయి ప్రోషితే
 సాలోపం రతికేళిత తరభసం రమ్యం కి మ ప్యాదరా
 త్ప్రీతం య త్సుతనో మయా ముఖమిదం త త్కేన విస్తార్యతే.

హ్లానం పాణ్డు కృశం విలాస విధురం లమ్బ అలకమ్ అలసం చ =
 వాడినది(యు) పాలినది (యు) చిక్కినది (యు) కులుకులు లేనిది (యు)
 జాతిన మంగురులుగలది (యు) జడము ను, ప్రోషితే మయి ప్రాప్తై(సతి)=
 దేశాంతరమేగిన నేను రాగా, భూయః తత్ త్వణ జాత కాన్తి మధురమ్

వెండియు అక్షణమందే (అనగా నేను వచ్చినక్షణమందే) ఉదయించిన శోభ చేత మనోహరమును, స (హ) అటోపం రతి కేళి దత్త రభసం కీమ్ అపి రమ్యం సుతనోః ముఖమ్ = గర్వముతో కూడుకొన్నది (యు) సంభోగలీలచే ఈయబడిన వేగముకలది (యు) ఏమియో (అనిర్వచనీయముగా) రమణీయమును (అయిన) (యా) శోభనాంగియొక్క మొగము, మయా ఆదరాత్ పీతమ్ (ఇతి) యత్ = నాచేత తమకముతో ముద్దుపెట్టుకొనబడియె (ననుట) యేదో, తత్ కేన విస్తార్యతే = అది దేనిచేత మఱిపింపబడును.

నేను తన్నుఁ బాసి దేశాంతరముపోయి యున్నప్పుడు విరహదుఃఖార్తయై, నేను రాఁగానే హర్షపరవశయై నన్నుం గవసినప్రేయసివదనమును నేను చుంబించినయానందమును ఎవ్విధమునను మఱవఁజాల ననుట.

నాయకోక్తిః - మ్లాన మితి || పూర్వం - మ్లానం తాస్తం - పాణ్డూ ధూసరం - కృశం త్నామం - విలాసవిధురం విభ్రమశూన్యం లమ్బాలకం స్రస్త్వ న్తలం - అలసం జడం - చ తతః - ప్రోషితే దేశాస్తరం గతే - మయి - ప్రాప్తే సమాగతే - సతి భూయస్తక్షణజాత కాన్తి మధురం (చతురం వా) తత్కాల సంభూత శోభా సుభగం - తత - స్సాటోపం సగర్వం - రతి కేళిదత్తరభసం సురతక్రీడావిహితసంభ్రమం - కి మపి రమ్యమ్ అనిర్వాచ్య సౌందర్యం - సుతనోస్తస్వాద్య - ముఖం మయా - ఆదరాదాస్థాతిశయాత్పీతం ఆస్వాదిత - మితి యత్ తదిదం - కేన కర్తవ్యా - విస్తార్యతే తిశోధీయత - ఇతి సంబంధః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుకూలః. సంభోగశృంగారః. జాతి రలంకారః.

౬౨

అయస్తా కలహం పు రేవ కురుతేన స్రంసనే వాససో,
భుగ్నభూ రతిఖణ్డ్యమానమధరం ధత్తేన కేశగ్రహే,
అజ్లా న్యర్పయతి స్వయం భవతి నో వామా హతాలిజ్జనే,
తన్వ్యాశిషీత ఏష సంప్రతి పునః కోపప్రకారోఽపరః ౬౩

నాయకా కోపప్రకారవిశేషము. — ఆయస్తా (సతీ) = (ఈనుచే) నొగిలినదై, పురా ఇవ వాససః సంసనేకలహం న కురుతే = మునుపటి వలె వలువను వీడలాగుటయందు (లాగునందులకు) జగడము చేయుతున్నది (ఇంతకు ముందు నాపై కోపము వచ్చి నప్పుడు తన వలువను నేను విప్పఁ జొచ్చినచో విప్పనీయక కలహించుండినది, ఇప్పుడు వచ్చిన కోపములో అట్లు చేయుతున్నది అటు; ఇట్లే అనంతరవాక్యములందును గ్రహింపవలయును), కేశ గ్రహే భుగ్న భూః అతి ఖడ్గ్యమానమ్ అధరం న ధత్తే = (నేను తన) కొప్పును పట్టుకొన్నప్పుడు ముడివడిన బొమలుకలదై మిక్కిలి కొఱుకబడుచున్న పెదవిని ధరింపకున్నది (కనుబొమలు ముడువక పెదవిని కొఱుకుకొనక యున్నది), హత ఆలిజ్ఞనే వామా నో భవతి అక్లాని స్వయమ్ అర్పయతి = బలాత్కారమున (నేను) కాగిలించినంతట వక్రములు కాకున్నది అవయములను (నాకు) తానే అప్పగించుచున్నది, సంప్రతి పునః తన్వ్యా ఏష అపరః కోప ప్రకారః శిక్షితః = ఇప్పుడు మఱి ప్రియ చేత ఇది (ఏదో) వేఱు అలుకతీరు సేర్వఁబడినది.

ప్రేయసి ఇప్పుడు ఈయలుకలో మునుపటివలె గాక వేఱువిధముగా వ్యవహరించుచున్నది, అలుకను దాచుచున్నది, అని భా.

ఆయస్తా ఆయాసం ప్రాప్తా - ఈమ్యాతిశయే నేతి శేషః - పు రేవ పూర్వ మివ - వాససః వస్త్రస్య - సంసనే మోచనే - కలహం - న కురుతే న విధత్తే - కిం చ - కేశ గ్రహే కేశాకషణే - పురేవ - భుగ్నభూః భూభజవతీ సతీ - అతిఖడ్గ్యమానం అత్యస్తం దశ్యమానం - అధరం దస్తచ్ఛదం - న ధత్తేన వహతి - కిం చ - హతాల్లిజ్ఞనే - పు రేవ వామా వక్ర - నో భవతి న భవతి - కిన్తు - అక్లాని గాత్రాణి - స్వయ మాత్మనా - అపరయతి ప్రయచ్ఛతి - సంప్రతి పునః ఇదానీం - తన్వ్యా కాన్తయా - ఏషోఽయ మపరోఽన్యః - కోపప్రకారో రోషభిజ్ఞి - శిక్షితోఽభ్యస్త - ఇతి సంబంధః. అవహత్యం నామ సంచారీ భావః. నాయకా స్వీయా ధరా

ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. ఈష్యామానకృతో విప్రతిమ్భః శృంగారః.
అత్ర నమోగర్భః, యుక్త రలంకారః. ౬౩

చింతామోహనిబధ్యమానమనసా మానేన పాదానతః

ప్రత్యాఖ్యాతపరాఙ్ముఖః ప్రియతమో గన్తుం ప్రవృత్తశృతః
సప్రీడై రలసై ర్నిరస్తరలుత ద్బాహ్మకులై రీక్షణై

'స్తన్వజ్ఞా స పునస్తయా తరళయా తత్రాస్తరే వారితః.

శతః ప్రియతమః = ధూర్జడగు వల్లభుడు, పాద ఆనతః (సక్) అడుగులకు మ్రొక్కినవాడయ్యెను, చింతా మోహ నిబధ్యమాన మనసా తయా తన్వజ్ఞా - విచారముచేతనయిన పరాకుచేత అరికట్టబడిన మనస్సుగల నైన యా సుందరిచేతను, మానేన ప్రత్యాఖ్యాత పరాఙ్ముఖః (సక్) = మాట లాడమిచేత నిరాకరింపబడి వెనుకకు మఱిలినవాడై, గన్తుం ప్రవృత్తః = పోవుటకు కడంగెను; పునః తత్ర అస్తరే = కొని అంత లోపల, తరళయా తయా = చపలరాలైన యానాయికచేత, సప్రీడైః అలసైః నిరస్తరలుత బాష్ప ఆకులైః ఈక్షణైః = సిగ్గుతో కూడుకొన్నవియు మెల్ల మెల్లని వియు ఎడతెంపులేక దొరలుచున్న కన్నీళ్ల చే కలగినవియు (నైన, చూపు లచే, సః వారితః = అతడు (పోకుండ) ఆపబడెను.

నాయకుడు పాదములకు మ్రొక్కినసమయమందు నాయిక చింత వలనిపరాకుచేత అతనితో పలుకకయుండగా అతడు తన్ను తీరస్కరించిన దని తలంచి లేని పోగడంగెను; అప్పుడు ఆమె తనపొరబాటు నకై సిగ్గుపడి యాతనిం బాష్పపూర్ణలోచనము చూడగా అతడు పోక నిలిచెను. — అనుట.

కవే ర్వాక్యమ్ - చింతేతి || శతః ప్రియతమః - పాదానతః సక్ - చింతా మోహనిబధ్యమానమనసా - చింతయా విచారణ కృతో - మోహో జాడ్యం - తేన నిబధ్య మానం నిగృహ్యమాణం - మనోయస్యా స్పా -

తథోక్తా తయా తన్వజ్ఞా - మానేన అభాషణేన - హేతునా ప్రత్యా
 ఖ్యాః నిరస్తః 'ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృత' ఇత్యమరః - స చాసౌ - పరా
 జ్ఞుభో విముఖశ్చ - భూత్వా - గన్తుం నిగతాన్తుం - ప్రవృత్త ఉగ్ర్యుక్తః -
 తత్రాస్తరే తస్మిన్న వసరే - తరళయా ఆధీరయా - తయా చ - సప్రీడైః
 సలజై - రలసై మకన్దసంచారైః - నిరస్తరలుతద్బాష్పాకులై స్సంతత పరి
 వతమా నాశ్రుకలుషైః - ఈక్షణై ర్విలోకనైః - హేతుభిః స పునః
 సన్నివారిత ఇతి సంబంధః. అత్ర వైన్యం నామ సంచారీభావః నాయకా
 స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః. విప్రలంభశృంగారః. సమకస్సోట.
 అక్షేపాంకారః.

౬౪

క్వచిత్తామ్బులాక్తగి, క్వచి దగరుపజ్కాఞ్కమలినగి,
 క్వచి చూర్ణోద్ధారి, క్వచి దపి చ సాలక్తకపదః,
 వళిభజ్గాభోగై రలకపతితై శ్శీణకనుసుమైః

స్త్రియో నానావస్థం ప్రథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః. ౬౫

క్వచిత్ తామ్బూల ఆక్తః=ఒక్కెడ తమ్ముల (ంపురస) ముచే దాగు
 చేయఁబడినదియు, క్వచిత్ అగరు పజ్కా ఆజ్క మలినః=ఒక్కెడ అగరు
 గంధముయొక్క ద్రవముయొక్క గుత్తుచే దాగయినదియు, క్వచిత్ చూర్ణ
 ఉద్ధారి=ఒక్కెడ (కప్పురములోనగు వాని) పొడుముయొక్క రాలుటకల
 దియు, అపి చ క్వచిత్ స (హ) ఆలక్తక పదః=మఱియు నొకచోట లత్తు
 కతోఁ గూడిన యాడుగుగ్రుత్తులు కలదియు, వళి భజ్గా ఆభోగైః=ముడుత
 లనెడి యలలయొక్క విరువులతోను, అలక పతితైః శ్శీర్ణ కనుసుమైః=ముంగు
 రలనుండి రాలిన చెదరిన పువ్వులతోను, (కూడుకొన్నదియు) (నయిన),
 ప్రచ్ఛద పటః=పరుపును గప్పదుప్పటి, స్త్రియః నానా అవస్థం రతం ప్రథ
 యతి=స్త్రీయొక్క పెక్కుబంధముల సంభోగమును వెల్లడిసేయుచున్నది.

పడకయందు నానాబంధములయొక్క గుర్తులు అగపడుచున్న వనుట.

కవే ర్వాక్యమ్ - క్వచి దితి || క్వచి దేకత్ర - తామ్బాలాక్షః
తామ్బాలరసరజ్జితః - క్వచి దేకత్ర - అగరుపక్వాఙ్గుమలినః - అగరోః
పఙ్కుః తస్య - అఙ్గోలక్ష్మ - తేన - మలినో మలీమసః - క్వచి దేకత్ర -
చూణోద్ధారీ - చూణాస్య కర్పూరాది క్షోదస్య - ఉద్ధారః గిరణం -
సోఽస్మిన్న స్తీతి చూణోద్ధారీ - 'అత ఇని రసా' ఇతి మత్స్వర్థే ఇన్
ప్రత్యయః - క్వచిత్ కుత్రాపి - చ - సాలక్తకపదః అలక్తకేన లాక్ష
యా సహితం సాలక్తకం - పదం పాదముద్రా - యస్మిన్ తథోక్తః -
వశీభక్తాభోగై - ర్వశ్య ఏవ - భక్తా స్తరక్తాః తేషా - మాభోగా విస్తా
రాః - తైశ్చ - అలకపతితైః - అలకేభ్యః పతితాని - తై శ్శీణాకుసు
మైః - శీణాని విశీణాని - చ తాని కుసుమాని చ తై శ్శోపలక్షితః -
ప్రచ్ఛదపటః ఆస్తరణవస్త్రం - స్త్రీయః కాంతాయాః - నానావస్థం బహు
ప్రకారాస్తరావస్థం - రతం - సుగతం ప్రథయతి ప్రఖ్యాపయ - తీతి సం
బధః. అత్ర - 'క్వచిత్రామ్బాలాక్షా' ఇ త్యనేన మాజాలకరణం నూచితం
భవతి యథోక్తం రతిరహస్యే -

'ప్రసారితే పాణిపాదే శయ్యాస్పృశి ముఖౌరసి

ఉన్నతాయాం స్త్రీయః కట్యాం మాజాలకరణం విదుః.' ఇతి.

'క్వచి దగరుపక్వాఙ్గుమలిన' ఇ త్యత్ర విభో నామ బద్ధవికేష స్సూచ్య
తే - యథోక్తం రతిరహస్యే -

'భూగతస్తనభుజాస్యమస్తకా మున్నతస్థిత మథోముఖీం స్త్రీయమ్

క్రమతి స్వకరగృహ్య వేహ సే వల్లభే కరివ చై భ మచ్యతే.' ఇతి;

'క్వచి చూణోద్ధారీ' త్యనేన ధైనుకం నామకరణ ముచ్యతే - యథోక్తం
రతిరహస్యే -

'స్యస్తహస్తయుగళా నిజే పదే యోషి దేతి కటిరూఢవల్లభా

అగ్రతో యదిశనై రథోముఖీ ధైనుకం వృషన దున్నతే ప్రియ.' ఇతి;

‘క్వచి దపి చ సాలక్తకపద’ ఇ త్యనైన పురుషాయిత నూచితం - తత్ స్పష్ట మేవ; ‘వశీభక్త్యాభోగై రలకపతితై రి’ త్యనైన చ రత్యుపమదా తిశయ న్నూచ్యతే. జాతి రలంకారః.

అహం తే నాహూతా కి మపి కథయా మీతి విజనే,

సమీపే చానీనా సరళహృదయ త్వా దవహితా

తతః కర్ణోపాన్తే కి మపి వద తాశ్రూయ వదనం

గృహీత్వా ధమ్మిల్లం మమ సఖ నిపీతోఽధరరసః. ౬౬

నాయక తన్ను నాయకుఁడు టక్కుచేసి ముద్దుగొన్నవిధమును చెలితోచెప్పికొనుట. — (హ) సఖ = (ఓ) చెలీ, అహం తేన విజనే కిమ్ అపి కథయామి ఇతి ఆ హూతా నేన వానిచే ఏకాంతమందు ఒకవిశేషము చెప్పెదను అని పిలువఁబడితిని, సమీపే ఆనీనా సరళ హృదయ త్వాత్ అవహితా చ (అస్మి) = చెంతను కూర్చున్న దానను తిన్నని మనస్సు గలదాన నగుటవలన ఏకాగ్రచిత్తురాలను సయితము (అయితిని); ప్రయోగ వ్యత్యయము. —) తతః కర్ణ ఉపాన్తే కిమ్ అపి వదతా అనంతరము (అతఁడు) చెవి కెంత ఏమో చెప్పుచున్నవాడై, మమ వదనమ్ ఆశ్రూయ ధమ్మిల్లం గృహీత్వా అధర రసః నిపీతః = నా ముఖమును మార్కొని కొప్పును పట్టుకొని మోచి మాధుర్యమును అనినవాఁడాయెను.

రహస్యము చెప్పెద నని ఏకాంతమునకు పిలిచి చెవిలో ఏమో పలుకుచు మొగము నాశ్రూజించి తటాలున కొప్పుపట్టుకొని అధరరసము నానె నని సంక్షేపము. కొప్పు పట్టుకొనుట తప్పించుకో నీయకుండుట కును అధరమును సరిగా తననోటికడకు తెచ్చుకొనుటకును.

నాయకేన ప్రహేళితా నాయకౌ సఖి మాహ - అహ మితి || అహం తేన ధూర్జన - విజనే - కి మపి కథయా మీతి కించి ద్వదా మీతి -

అవనాతా ఆకారతా - సమీపే - అసీనా ఉపవిష్టా చ - సరళహృద
యత్వా దకుటిలచిత్తత్వా - దశహితా ఏకాగ్రచిత్తా - అస్తి - తత్ స్తద
నస్తరం కణ్ఠోపాన్తై శ్రవణసమీపే - కి మపి యత్కించ - ద్వదతా కథ
యతా - తేన వదనం ముఖమ్-అఘాయ-ధన్యైర్లం కేకబంధం-గృహీత్వా హే
సఖి మమ అధరరసః - నిశితః ఆస్వాదిత - ఇతి సంబంధః. నాయకా
స్వీయా ముగ్ధా చ. నాయకోఽనుమూలః, నర్తకర్భుః, యుక్తి రలంకారః.

పుష్పద్భేద మవాప్య కేళిశయనా ద్వారస్థయా చుమ్మనే
కాంతేన స్ఫురితాధరేణ నిభృతం భూసంజ్ఞయా యాచితే
ఆచ్ఛాద్యస్థిత పూణఃగణ్ఠాఫలకం చేలాఞ్చితే నాననం
మందాన్తోళితకణ్ఠాలస్తబకయా తన్వ్యా విధూతం శిరః ౬౭

(ప్రయోగవ్యత్యయము) - పుష్ప ఉద్భేదమ్ అవాప్య కేళి శయనా
నాత్ ద్వార స్థయా = తన్వ్యా రజస్సుయొక్క ప్రాచుర్యావమును పొంది
(బహిష్కృత్యై, సంభోగంపుర బాసుపునుండి దూరమున నున్నదైన నాయిక,
స్ఫుత అధరేణ కాంతేన నిభృతం భూ సంజ్ఞయా చుమ్మనే యాచితే
(సతి) = కదలుచున్న మోవికలవారైన కాంతుడు రహస్యముగా కను
బొమ్మల సంజ్ఞ చేత ముద్దుగొనుటను ప్రార్థించినవారడు కాగా, స్థిత పూణ
గణ్ఠా ఫలకమ్ ఆననం చేల అచ్చలేన ఆచ్ఛాద్య = చిటునవ్వుతో నిండిన
ఫలకములకంటి (విశాలములయిన) చెక్కిళ్లతోడి మోమును వలువకొనతో
కప్పి, మంద ఆన్తోళిత కణ్ఠాలస్తబకయా (సత్య) శిరః విధూతమ్ = మెల్లగా
ఊరిపరచిన కుండలములనెడు పూగుత్తులుగలదై శిరస్సును అడ్డముగా
కదలించినది.

శయనమునుండి బహిష్కృత్యై లేచి పోయిన నాయికను ఆకారణ
మెఱుంగక నాయకుడు బామసంజ్ఞ చేతను అధర స్ఫురణ సంజ్ఞ చేతను
చుంబనమును యాచింపగా నాయిక కుండల స్తబకమునకు చేర్చుగా చేల

మనః ప్రియః ప్రాణేశ్వరః యత్ర వసతి = నాకు మనస్సునకు ఇష్టుడయిన జీవితనాథుడు ఎట్లు నున్నాడో అటు తరలితిని అనిశేషము. శశి.— (హే) బాలే ఏకాకిని కథం న బిభేషి వద=బ్రహ్మ) చిన్నిదానా ఒంటరివి ఎట్లు భయపడకున్నావు చెప్పము? నాయిక.— పుట్టిత శరః మదనః సహాయః అస్తి నను=సంధింపబడిన బాణముగలవాడు మన్నుడు తోడు కలడుగదా.

శశి.—నడికిరేయి కటికి చీకటిలో ఎక్కడికిపోవుచున్నావే? నాయిక.—నా ప్రాణనాథునికడకు. శశి.— ఒంటరిగా పోవుచున్నావే భయము లేదా? నాయిక.—భయ మెక్కడిది? విల్లెక్కువెట్టి బాగాము తొడిగి మదనుడు తోడువచ్చుచున్నాడు. గదా.—అనుట, మదనుని బారికి తాళజాలక ఈయగ్ధరాత్రంపుఁ గటికిచీకటిలో సాహసించి ప్రాణేశ్వరుని కడకు పోవుచున్నా నని నాయిక భావము.

పుంభిత్తశరుడు మదనుడు తోడు అనుటలో నాకు దారిలో ఎవఁ డేమి యపాయము చేయవచ్చినను వాడు మదనబాణహతుడై నాకుదానుఁ డగును, కొన నాకేమియు నపాయము కలుగదు, అని స్వార్థము.

శశి | నాయికా మాహ క్వేతి || హే - కరభోరు కరభా వివ ఊరూ యస్యా స్సా కరభోరూ - క్తస్యా స్సంబుధిః || నూ || 'ఊరూ త్తర పదా దౌపమే' ఇత్యుచ్చిత్త్యయః || ని || 'మణిబద్ధా దాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరి' త్యమరః - ఘనో నిబిడ - తమ సీతి శేషః - నిశీధే అధిక రాత్రే - కృతుత్ర - ప్రస్థి తాసి ప్రయాతాసి - ఏవం శఖ్యా పృష్టా నాయికా ప్రత్యాహ - మే మనఃప్రియః మనసః హృదయస్య - ప్రియః ఆభీష్టః - ప్రాణేశ్వరః పాణనాథః - యత్రయస్మిన్ ప్రదేశే - వసతి తిష్ఠతి - పానరు క్త్య మాస్థాతిశయేన - తత్సఖీ తా మాహ - హే - బాలే వత్సే - ఏకాకిని అసహాయ-త్వం - కథం కేన ప్రకారేణ-న బిభేషి నశ్రవసి - వద బ్రూహి- తత స్సా సఖీ మాహ - పుట్టితశర స్సంహితబాణః - మదనః కామః -

సహాయ స్పృహచరః-అస్తి నను విద్యతే ఖ-ల్వితి సంబంధః. వ్యక్త ఏ వాభి
ప్రాయః. నాయకా పరకీయా, క్షిప్త అభిసారికా, యథోక్తం భారతీయ-

‘హిత్యా లజ్జాం సమాకృష్టా మదనేన మదేన చ

యాఽభిసారయతే కాస్తం సా భవే దభిసారికా’ ఇతి.

అత్ర సహస్యం శృంగారి నమః. హేతు రలంకారః

౬౮

లోలభూలతయా విపక్షదిగుప

న్యాసే విధూతం శిర,

స్తద్వృత్తాస్తవిదీక్షణే కృతమన

స్కారో విలక్ష స్థితః,

ఈషత్తామ్రకపోలకాన్తిని ముఖే

దృష్ట్యా నతః పాదయో,

రుత్సృష్టో గురునన్నిధా పసి విధి

ద్వాభ్యాం స కాలోచితః.

౬౯

లోల భూ) లతయా విపక్ష దిక్ ఉపన్యాసే (కృతే)=(నాయకచే)
చంచలమయిన బామ తీగలో వైరిదెసను తెలుపుట (చేయబడినప్పుడు)
శిరః వి ధూతమ్=(నాయకునిచేత) తల అడ్డముగా అడింపబడినది, తతో
వృత్తాస్త విత్ ఈక్షణే (కృతే)=(నాయకచే) ఆ సమాచారము నెఱిగిన
దానిని చూచుట (చేయబడగా), కృత నమస్కారః విలక్షః స్థితః =
(నాయకుడు)చేయబడిన నమస్కృతి గలవాడై ఏమియుతోపనివాడై
యుండెను, ముఖే ఈషత్ తామ్ర కపోల కాన్తిని (సతి) = (నాయక
యొక్క) మొగము ఇంచుక ఎఱ్ఱని చెక్కిళ్ళ శోభకలదికాగా, దృష్ట్యా
పాదయోః నతః = (నాయకుడు) చూపుచేత అడుగులయందు వ్రాలిన వా
డాయెను; ద్వాభ్యాంగురునన్నిధా పసి కాల ఉచితః విధిః న ఉత్సృష్టః =

ఇద్దఱచేతను పెద్దల సమీపమందు సయితము సమయమునకు తగిన వ్యాపారము వదలఁబడలేదు.

తా.—నాయికా నాయకులకు పెద్దలసన్నిధానముచేత సంభాషణకు వలనులేమింటేసి సంజ్ఞలచేత నే తగ్గనానునయములు జరిగినవి.—అది యెట్లన:-
నాయిక 'అలదానికడకు నీవుపోలేదా?' అనునర్థముగా దానితావును బామసంజ్ఞ చేతనూచింపఁగా, నాయకుఁడు 'పోలేద' నునర్థముగా తలను అడ్డముగా ఆడించినాఁడు. నాయిక 'నీవు పోఁగా చూచినట్టిది ఇదిగో నా సఖి, సాక్షిణి యున్నది' అనునర్థముగా ఆవృత్తాంతమెఱిగినతనచెలి వైపు చూడఁగా, నాయకుఁడు తనగుట్టుబయటఁబడియెనుగదా అని భయపడి నాయికకు మొక్కి ఏమియుం దోపనివాఁడై యుండెను. అట్లతఁడు తనదోషమును ఒప్పుకొన్నందున సందేహముతీఱుడు, నాయికముఖము కోపముచే నెఱు పెక్కఁగా నాయకుఁడు 'అపరాధిని నీకు పాదానతుఁడను ఈ సేరమును మన్నింపుము' అనునర్థముగా తనచూపులను ఆమెపాదములందు వ్రాల్చెను.

లో లేతి॥ నాయికాయా:-లోలభూలతయా కమ్పమాన భూవల్లభ-
నాథ నేన - విపక్షుదిగుపన్యాసె ప్రతికూలరమణీస్థాననిరీకే - సతి నాయ
కేన శిరో-విధూతం కమ్పితం - తతస్తయా నాయికయా - తద్వృత్తాంత
విశిక్షణే - స చాసా - వృత్తాంతో వ్యాపారః - తం వే త్తీతి తద్వృత్తాంత
విత్ - సఖ్యాదిః - త స్వేక్షణమ్ అవలోకనం - తస్మిన్ కృతే సతి -
తతో నాయకః - కృతమనస్కృతిర్భూత్వా - విలక్షః కింకరవృత్తా మూఢ
స్వక-స్థితః తస్థి - తస్యా నాయికాయా:-ముఖే ఈషత్ప్రకపోలకాంతిని
అరుణగణ్డద్యుతో సతి - తతో నాయకో - దృష్ట్యాదృశా - పాదయో -
ర్నృతః నమ్రః ఏవం - ద్వాభ్యాం స్త్రీపుంసాభ్యాం - గురుసన్నిదౌ గురుజన
సమక్షేఽపి - కాలోచితః అవసరోచితః - విధిః కృత్యం - నోత్సృప్తః న
త్యక్తః-నివర్తిత- ఇ త్యథా ఇతి సంబంధః. అత్ర 'దిగుపన్యాస' ఇ త్యనేన

త్వం తస్యాగృహం గత ఇత్యయమథా న్నుచితః. 'శిరో విధూత' మి
త్యనేన తద్దృహగమనం నాస్తీతి జ్ఞాపితమ్. 'తద్దృష్టాన్తవిదీక్షణ' ఇత్యనేన
ఆనయా సఖ్యా తవ అపరాధో దృష్ట ఇతి నూచితః. 'కృత నమస్కారో
విలక్ష స్థిత' ఇత్యనేన స్మృత్వా పరాధోఽన్యేకృత ఇతి నూచితమ్. 'ఈష
త్తామ్రకబాలకాన్తిన' త్యనేన కోప న్నుచితః. 'దృష్ట్యా నతః పాదయో రి'
త్యనేన అహ మపరాధీ తుమ స్వేతి సాన్తవనం నూచితమ్. 'గురుసన్నిధా
వపికాణోచితో విధ రోన్మిత్పు' ఇత్యనేన తదానీ మనుచితోఽపి
ఈషామనశ్చ తత్ప్రశమనప్రకార శ్చ స్వవై దధ్యం నిగూఢం నివత
య తీ త్యభిప్రాయః. నాయకా స్వీయా, మధ్యా స్రగల్భా వా. నాయక
శ్మతః. విప్రలవభృశ్యక్తారః. చేస్తాకృత మీష్యాక్రొధప్రాయం నమః.
జాతి రలంకారః.

౬౯

దృష్టః కాతరనేత్రయా చిరతరం, బద్ధాన్తజ్జాలిం యూచితః,
పశ్చా దంశుకపల్లవే చ విధృతో, నిర్వాజమాల్గితః,
ఇ త్యాక్షిప్య సమస్త మేన మఘ్నుణో గన్తుం ప్రచృత్త శ్మతః,
పూర్వం ప్రాణపరిగ్రహో దయితయా ముక్త స్తతో వల్లభః.

నాయక ఏయంపాశుము చేసినను ఆంక కోపవ్యాజమున శగుడు
ఏగుట. — (ప్రయోగవృత్తయము. —) కాతర నేత్రయా చిరతరం దృష్టః =
దీనమయిన దృష్టిగలదై (నాయక) చాలసేపు (నాయకుని) చూచినది,
అజ్జాలిం బద్ధాన్త యూచితః = దోసిటిని కూర్చి వేడుకొన్నది, (కిం) చ
పశ్చాత్ అంశుక పల్లవే విధృతః = మఱియు అటుతర్వాత వలువచిగురు
నందు పట్టుకొన్నది, నిర్వాజమ్ అలిజ్జితః = నిష్కపటముగా కవుంగిలించి
నది, ఇతి సమస్తమ్ అక్షిప్య = దీనిని అంతయు ప్రోసివైచి, ఏవమ్ అఘ్నుః
(సక) శతః గన్తుం ప్రవర్తతః = ఈప్రకారముగా కరుణలేనివాడై ధూర్తుడు
పోవుటకు గడంగినవాడాయెను, (అంతట), దయితయా పూర్వం ప్రాణ

పరిగ్రహః తతః వల్లభః ముక్తః = ప్రియ ముందుగా జీవితముమీది యాశను
అనంతరము ప్రియని వదలినది.

నాయకుని పోవలదని నాయక దీనదృష్టుల చాలసేపు చూచుచుండి
నది, తర్వాత దోసిలి యొగ్గి వేడుకొన్నది, అనంతరము వలువకొనం బట్టి
యాపినది, నిష్కపటముగా కవుంగిలించుకొన్నది ఇట్లేమి చీసినను మనస్సు
కరంగక ధూర్తుఁడు ఆమెను వదలి చనంగడంగను; అంత నామె ప్రాణ
త్యాగము చేసికొన నిశ్చయించుకొన్న వై యతనిని పోనిచ్చెను.

అవ || ప్రణయకోపవ్యాజేన యత్ర కుత్రాపి జిగమిషుం నాయక
ముత్ప్రేక్ష్య తస్య గమన మసహమానాయా నాయికాయాః వ్యాపారం
కవి రాహ - దృష్ట ఇతి || కాతర సేత్రయా దీనదృష్ట్యా - నాయకయా
చిరతరం సుచిరం - దృష్టస్తతోఽష్టలింబద్ధ్యా సంయమ్య - యాచితః
ప్రాథితః - పశ్చాత్ తదను - అంశుకపల్లవే చేలాఞ్చలేచ - విధృతో
గృహీతః - తతో - నిర్వాణం నిష్కపటం - యథాతథా ఆర్జితః ఇత్థం
భూతిం - సమస్తం దశకనాదిక - మాక్షిప్య నిరస్య - ఏవ మసేన ప్రకౌ
రేణ-శతోధూతకః - ఆఘృణో నిదకాయ స్సౌ - గమ్యం ప్రవృత్తిః తతి
స్తయా దయితయా-పూర్వం ప్రథమం - ప్రాణపరిగ్రహః ప్రాణా నామనూ
నాం - పరిగ్రహః అవలంబనం-జీవితా శేత్యర్థః - ముక్తః విస్మయః-తతో
వల్లభో ముక్త ఇతి సంబంధః. 'దృష్టః కాతర సేత్రయే, త్యసేన నాయికా
దైన్యం నూచితమ్, 'బద్ధ్యాఽష్టలిం యాచిత' ఇ త్యసేన తస్యా దైన్యం
విది త్వాపి నానుకూల్యం గత ఇతి నూచితమ్. 'అంశుకపల్లవే విధృత' ఇ
త్యసేన యాచ్ఛా నిష్ఫలీకృ తేతి జ్ఞాయతే, 'నిర్వాణ మార్జిత' ఇ త్య
సేన అంశుకపల్లవ మాత్రావలంబనేన నివారయతుం న శక్య ఇతి జ్ఞాయతే,
'పూర్వం ప్రాణపరిగ్రహో ముక్త స్తతోవల్లభ' ఇ త్య సేన తస్యా రాగాతి
శయ న్నూచిత ఇత్యభిప్రాయః. దైన్యం నామ సత్సార్థ భావః. నాయికా

స్వీయా మధ్యా చ. నామకా శ్మతః. విప్రలమ్భశ్శ్మారః. అత్ర సత్తేచ్ఛా
రూపం శ్మారం నర్క. ఆక్షేపాలంకారః. 20

లాక్ష్య లక్ష్య లలాటపట్ట మభితః, కేయూరముద్రా గళే,
వక్త్రే కజ్జలకాళిమా, నయనయో స్తామ్బూలరాగోఽపరః,
ద్వప్త్యా కోపవిధాయ మణ్ణన మిదా ప్రాతః, శ్చిరం ప్రేయసో
లీలాతామరసోదరే మృగదృశ శ్వాసా ససమాప్తి గతాః.

పరశ్రీ సంభోగ చిహ్నితుని వేకువ నింటికి వచ్చిన కాంతునింగని
నాయిక చిహ్నములచే వృత్త మెఱింగి తనదుఃఖమును దాగురించుట. —

లలాట పట్టమ్ అభితః లాక్ష్య లక్ష్య = పలకవంటి నొసట చుట్టును
లత్తుకగుఱుతు (ఇది సవతియడగలగండి ఆమెకు నాయకుడు చాగిలంబడి
నప్పుడు అంటుకొన్నది), గళే కేయూర ముద్రా = మెడయందు భుజకీర్తల
యొత్తుడును (ఇది ఆలింగనము చేత కలిగినది) వక్త్రే కజ్జల కాళిమా = నోటి
కడ కాటుక నలుపు ఆసవతికన్నుల నతడు ముద్దుగొనుటచేత, నయనయోః
అపరః తామ్బూల రాగః = కనులందు (జాగరపురెంపు గాక) పైగా
తప్పులంపురెంపు (ఆమె యితనికన్నులను ముద్దుగొనుటచే), కోపవిధాయ
ప్రేయసః ఇదం మణ్ణనం ప్రాతః ద్వప్త్యా = కోపము కలిగించుదానిని ప్రేయ-
తనునియొక్క యీ యలంకారమును వేకువను చూచి (చూడఁగా),
మృగదృశః శ్వాసాః లీలా తామరస ఉదరే సమాప్తి గతాః = నాయిక
యొక్క నిట్టూర్పులు విలాసార్థమైన (విలాసార్థముచేత నంచుకొనఁబడి
యున్న) తన్ని లోపల అయమును పొందినవి (నాయిక ఆతామరను ఆఘ్రా-
ణించు శ్యాజమున దుఃఖి శ్వాసములను దాపరించినది).

కవే ర్వాక్యమ్ - లాక్ష్యేతి - లలాటపట్ట మభితః ఘోషలకస్య
ప్రాస్తేషు 'అభితఃపరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా - లాక్ష్య లక్ష్య అలక్షక
లాఙ్ఘనం - గళే కణ్ఠ - కేయూరముద్రా అణ్ణదాఙ్గం - వక్త్రే ముఖే -

కజ్జలకాళిమా అజ్జనమానిన్యం- నయనయోస్తామ్బులరాగః తామ్బులర క్తి
 మా-అపర ఇతగ్ రాగ శ్చ నిద్రాభేదజనిత ఇత్యుక్తః- నాత రుషిసి- పేయ
 సః ప్రియతమస్య - కోపవిధాయ రోషవిధాయ - ఇదం - పూర్వోక్తం
 మండనం సంభోగచిహ్నరూప మలంకారం - దృష్ట్యా స్థితాయాః - మృగ
 దృశోహరిణేషుణాయాః - శ్వాసాః శ్వాసశబ్దేన రోషాతిశయజనితనిశ్వాసో
 చ్ఛ్వాసాః కథ్యంతే - లీలా తామరసోదరే విలాస కమలగభే-సమాప్తి
 మవసానం - గతా ఇతి సంబంధః. 'లాక్షాలక్ష్య లలాటపట్ట మభిత' ఇత్యనేన
 నాయకేన కృతిః ప్రతినాయకాచరణప్రణామో గమ్యతే, 'కేయూరముద్రా
 గళ' ఇత్యనేన తయా కృతం కణ్ఠాలింగనం గమ్యతే, 'వక్త్రే కజ్జలకాళి మే'
 త్యనేన తేన కృతిం తస్యా నయనచుమ్భనం గమ్యతే, 'నయనయో స్తా
 మ్బులరాగ' ఇత్యనేన తయా కృతం తస్య నయనచుమ్భనం గమ్యతే,
 'లీలాతామరసోదరే మృగదృశశ్వాసా స్సమాప్తిం గతా' ఇత్యనేన
 సౌరభాస్రూణం వ్యపదిశ్య కృతేన రోషవికారశ్వాసగోపనేన నాయకా
 యా ధైర్యం వ్యజ్యతే. అత్రి అవహిత్థం నామ సర్వార్థ భావః. నాయకా
 స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ, కిం చ ఖణ్డితా. నాయకో ధృప్తః. వైమనస్యే
 ష్యాకృత విప్రలమ్భశృంగారః - యథోక్తం భారతీయే -

'నిద్రాభేదాలసగతిం సచిహ్నం సరదవ్రణం

ఏవం విధం ప్రియం దృష్ట్యా వైమనస్యం విధియతే.' ఇతి.

అత్ర చేష్టాకృత హిష్యాక్రోధప్రాయం నమః. యుక్త రలంకారః. ౭౧

అ ద్వారభ్య న హి ప్రియే పున రహం

మానస్య వాభాజనం,

గృహ్ణామూం విషయాపిణ శృరమతే

ర్నా మాపి సంక్షేపతః,

కిం తే నై వ వినా శశాఙ్కుకిరణ
 స్పష్టాట్టహాసా నిశా
 నై కో వా దివసః పయోజమలిన్
 యాయాన్తమ ప్రావృషి?

2 ౨

నాయకునిమీద నలిగి నాయిక త్నమింప నొల్లక మరణమొంద నిశ్చయించుకొనుట. - అద్య ఆరభ్య ప్రియే అహం మానస్య భాజనం న హి భవామి = ఇది మొదలుగా కౌతునిమీద నేను కోపమునకు పాత్రమనుకొనే కాను, కిం) వా = మఱియు, విషరూపిణః శతమతేః నామ సంక్షేపతః అపి న గృహ్ణీయామ్ = విషస్వరూపుఁడును పంచకబుద్ధిగలవాఁడును అయిన యతనియొక్క నామధేయమును సంగ్రహముగా నేనియు ఉచ్చరింపను, తేన వినా = అతఁడు (చెంత) లేకుండ, శశాఙ్కు కిరణ స్పష్ట అట్టహాసా నిశా వా = (శరత్కాలమందు) చంద్రుని వెలుగులనెడు మృతమయిన బొబ్బనవృక్షలచైన రాత్రి గాని, ప్రావృషి పయోద మలిసః ఏకః దివసః వా = (వర్షాకాలమందు) మొగిళ్ల చే కాటుకొన్న యొక పగలు గాని, న యాయాన్ తమ్ = రాదా యేమి?

తా. - ఇక నేను ప్రియునిమీద అలుగను, ఆవిషస్వరూపుని యొక్క ఆపంచనాపరునియొక్క పేరయినను పేరియొక్క భాగము నయినను వాకొనను. అతఁడు లేనప్పుడు నాకు శరత్కాలమందు వెన్నెల యనెడు బొబ్బనవృక్షలోడిరాత్రి యొకటి రాదా? వర్షాకాలమందు మొగిళ్లతో కాఁకొన్న పగ లొక్కటి రాదా? (ఆ వెన్నెల రాత్రియు ఆదుర్దినంబును నాప్రాణమును హరించును, అంతట నావెత్ తీటును, అనుట).

మానం ముఖ్యేతి సఖ్యా ప్రాధికతా నాయికా కోపాతిశయేన తాం ప్రత్యాహ-ఆశ్చ్యేతి || ఆ ద్యారభ్య అద్య ప్రభృతి - ప్రియే వల్లభ విషయే - అహం - పున భూయః - మానస్య కోపస్య - భాజనం ఆశ్రయో - న భవామి - అథవా - విషరూపిణో విషరూపస్య - శతమతేః

కపట బుద్ధః - నామ - సంక్షేపతోఽపి కించి దపి - న గృహీయం
 నోచ్చారయేయం - తేన వి నైవ స్థితాయా మమ ప్రియతమేన విరహితాయా
 ఏవ మమ - శకాఙ్క కిరణ స్పష్టాట్టహాసా చంద్రమరీచివ్యక్తా తిహాసా అతి
 ప్రకా శే త్యథాః - న యాయాత్కిం న ప్రాపుయా త్కిం - పయోద
 మలినో మేఘశ్యామః-ప్రావృషి వషాకాశేఽహో దివసో నా న యాయా
 త్కి మితి సంబంధః అత్ర అనర్థ హేతుశరత్కాలరాత్రి ర్వా వషాక
 కాలదివసో వా న యాయా త్కి మి త్య నేన నాయకావృథా సాహసం
 ప్రకటిత వ తీతి నూచ్యతే. నాయకా స్వీయా, మధ్యాచ. నాయక
 శృతః. మానకృతో విపలమృతృశ్చరః. ఈష్యో క్రోధప్రాయం
 నమః. జాతి రలజ్జ్కరః.

22

శ తాన్యస్యాః కాశ్చీమణిరణిత మాకణ్యక సహసా

య దాశ్లిష్య న్నేవ ప్రశిథిలభుజగ్రన్థి రభవః !

త దేత త్కాచక్షే ! ఘృతమధుమయత్వత్ బహువచో

విషేణాఘూర్ణన్తీ కి మపి న సఖీ మే గణయతి ! 23

నాయక ధూర్తనాయకుని దూరుట—

(హే) శత ఆశ్లిష్యక ఏవ అన్యస్యాః కాశ్చీ మణి రణితమ్ ఆక
 ణ్య ప్రశిథిల భుజగ్రన్థిః అభవః = (ఓయి) వంచకుడా (నీవు) (నన్ను)
 కాగిలించుచునే పెరవనితయొక్క మొలనూలి రత్నముల నాదమును విని
 సడలిసభాహువుల ముడికలవాడవు అయితివి, తత్ ఏతత్ క్వ ఆచక్షే =
 ఆ దీనిని ఎప్పుట చెప్పకొందురు, ఘృత మధుమయ త్వత్ బహు వచో
 విషేణ ఆఘూర్ణన్తీ మే సఖీ = నేటితోడి తేనెవంటి నీ పెక్కు మాట
 లనెడు విషముచేత మైకమొందినదై నా చెలి, కిమ్ అపి న గణయతి =
 దీనిని గాని విచారింపదు.

తా.— నీవు న న్నాలింగించుచు నే దాని మొలనూలిమణిరవలి వినఁ బడినమాత్రాన కాఁగిలి నడలించితివి. నీమాటలకు మోసపోయి నాతో నీ పక్షముగా వాదించునదైన నాచెలి నీయిట్టి నడవడిని దేనిని సరకు గొనదు, మఱి ఈదుఃఖమును చెప్పకొనుటకేని నా కెవ్వరును లేరు, ఏమిచేయుదును.

ఘృత... నేయి తేనెల సహంశమిశ్రము రుచ్యమేగాని విషము.

శ శీతి ॥ హే - శత ఘృతః - అన్యస్యా ఇతర నాయకాయాః - కాఞ్చీ మణి రణితం మేఖలా క్షిప్తీ శిశ్జితమ్ - ఆకణ్యః - ఆస్తిప్య స్నేవ ఆలిప్త స్నేవ - సహసాశీఘ్రిం - ప్రశిథిల భుజగ్రస్థి ర్విశిష్టబాహు బంధః - అభవ ఇతి య త్త దేతత్ శాత్యం-కౌచక్షే కుత్ర బ్రవీమి - యతః - ఘృతమధుమయత్వద్భహువచోవిషేణ - ఘృతమధుమయం సర్పి రాదిస్వరూపం - త్వ ద్భహువచ త్తవ భూరివచనం - ఘృతమధుమయం చ తద్వద్భహువచ శ్చ త దేవ విషం తేన - ఆఘూణస్త్రీ భ్రమస్త్రీ - మేసఖీ కి మపి - న గణయతి న విచారయతి న విశ్వసి తీ త్యథాః - వచన మితి కేవః ఇతి సంబంధః. అత్ర నాయకవచనాం ఘృతమధుమయత్వకథనేన తదాసీం హితత్వం పశ్చా దహితత్వం చ గమ్యతే - యతఃఘృతం మధు మిశ్రితం విపాకే విపత్వ మాపద్యతే - యథోక్తం వాగ్భటేన -

‘మధుసర్పివశానైల పానీయాని ద్విశ శ్రీశః

ఏక త్రైవ సమాంశాని విరుద్ధేతే పరస్పరమ్’. ఇతి.

‘త దే తత్కౌచక్షే’ ఇత్యతనేన సఖీ త్వయా వశ్చైతా కస్యా అగ్రతా మమ దుఃఖంనివేదయా మీతి నిర్వేద స్సూచితః. అత్ర నాయకా స్వీయా, ప్రగల్భా చ. నాయకశృతః. విప్రలమృశృక్తోరః. అత్ర సోపాలమృ వచనం నమః. ఆక్షేపోఽలంకారః.

౭౩

శూన్యం వాసగృహం విలోక్య, శయనా

దుతాయ కించి చ్ఛనై,
ధి

నిద్రావ్యాజ ముపాగతస్య సుచిరం

నిర్వణ్యః పత్య ముఖమ్.

విస్రబ్ధం పరిరభ్య, జాతపులకా

మాలోక్య గణ్డస్థలీం,

లజ్జానమముఖీ ప్రియేణ హసతా

బాలా చిరం చుమ్పితా.

౭౪

బాలా=బాలిక, శూన్యం వాస గృహం విలోక్య=విజనమైన పడక టింటినిగాంచి, శనైః కించిత్ ఉత్థాయ మెల్లగా ఇంచుక లేచి (నవై), నిద్రా వ్యాజమ్ ఉపాగతస్య పత్యః ముఖం సుచిరం నిర్వణ్యః=నిద్రయను కపటమును (కపటనిద్రను) పొందినవాడైన భర్తయొక్క మోమును చాల సేపు కాంచి, విస్రబ్ధం పరిచుమ్భ్య=జంతులేకుండ ముద్దుగొని, జాత పులకాం గణ్డ స్థలీమ్ ఆలోక్య లజ్జా నమ్ర ముఖీ=పొడమైన పులకలుగలవైన చెక్కిటి ప్రదేశమును చూచి సిగ్గుచే వంగిన మోముగలవై, హసతాప్రియేణ చిరం చుమ్పితా=నవ్వుచున్న దయితునిచే చాలసేపు ముద్దుగొనబడినది.

తా.—ఒకానొకబాల లజ్జావతి సఖ్యాదులు పోయి పడకటిల్లు విజన మయిన దని యెఱింగి, మెల్లగా పడకనుండి ఇంచుకంత లేచినవై కపట సుపుడైన కాంతునిముఖమును చాల సేపు పరికించి నిద్రితుడై యని నమ్మి జంతు మాని ముద్దుగొని, అంత నతనిచెక్కులంబొడమైన పులకలం గాంచి కపటనిద్ర యని యెఱింగి, తనబేలతనమునకు లజ్జితయై మోము వాంచినది. అంత నాతడు ఆమెను నవ్వుచు చాలసేపు ముద్దుగొనియెను.

కవే ర్వాక్యమ్ - శూన్య మితి || శూన్యం వివిక్తం - వాసగృహం కేళీ భవనం - విలోక్య వీక్ష్య - శయనా త్తల్పా - త్కించి దీక్ష - దుత్థాయ ఉత్థితా భూత్వా - శనైః మందం నిశ్శబ్ద మిత్యథః - బాలా నిద్రావ్యాజ ముపాగతస్య కపటనిద్రాం ప్రాప్తస్య - పత్యః ప్రియస్య -

ముఖం - సుచిరం నిర్వణ్యః కీఘంకాలం విలోక్య - సమ్యక్చరీ త్యే
త్యభః - విస్రంభం నిశ్చంకం యథా భవతి తథా-పరిమన్వ్య ఆస్వాద్య-
జాతపులకా ముత్పన్న గోమాశ్వాం - తస్య గణ్డస్థీ - మాలోక్య -
లజ్జానమ్రముఖీ సతి ప్రీడావనతవదనా సతి - హసతా ప్రియేణ చిరం
చుమ్మితాభవ దితి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః జౌత్సుక్యం నామ
సంచారి భావః. నాయకా స్వీయా ముగ్ధాచ. నాయకోఽనుకూలః.
సంభోగశృంగారః. నమఃగర్భః. జాతి రలంకారః. ౩౪

పాదాసక్తై సుచిర మిహ తే వామతా నైవ కాన్తే,
మందారమ్భే ప్రణయిని జనే కోపనే కోఽపరాధః ?
ఇత్థం తస్యాః పరిజనగిరా కోపవేగే ప్రశాన్తే,
బాష్పద్భే దై స్త దను సహసా న స్థితం న ప్రవృ త్తమ్.

(హే) కోపనే = (ఓ) కోపకీలురాలా, తెను చిరం పాద ఆసక్తై
ఇహ కాన్తై వామతా న ఏవ = నీకు కడుం దడవు అడుగులం జేరియున్న
యీ కాంతునియందు దోషము లేనే లేదు, మందారమ్భే ప్రణయిని జనే
అపరాధః కః = ఉడిగిన ప్రతివాదముగలవాడయిన ప్రేమగలవాడయిన
జనునియందు దోషము ఏమి, ఇత్థం పరిజన గిరా తస్యాః కోప వేగే ప్రశాన్తే
(సతి) = ఇట్లు పరిజనుల మాటచేత ఆమెకు కోపముయొక్క ఉద్రేకము
చల్లారినది (కాఁగా), తత్ అను సహసాబాష్ప ఉద్భేదః న స్థితం న ప్రవృ
త్తమ్ = ఆ వెంటనే తటాలున కన్నీటి యుప్పుగుటలు నిలువ వాయెను
సాగవాయెను.

తా.--ఈవిధంబున ఇంతసేపు నీపాదములందుఁ ద్రెల్లియున్న యీ
కాంతునియందు ఏతప్పును లేదు, ఉండెనుబో నీకు కోపమగు నని తననీగో
పతను సాపించుకొనుటకు సంయతము యత్నింపకున్నట్టి యిట్టి యనురక్తుని

యందు ఇంకను దోషమా ? ఇట్లు చెలులు పలికినంతట కోపము చల్లారుడు నాయికకు తటాలున బాష్పము లుప్పతిల్లి నిలువకయు వెలువడికయు నుండినవి.

కవే ర్వాక్యమ్ - పాదాసక్త ఇతి || హే కోపనే కోపశీల - సుచిరం దీఘకాలం - పాదాసక్తే చరణలగ్న - ప్రణత ఇత్యర్థః - ఇహ అస్మిక్ - తే తవ - క్తానే ప్రియే - వామతా వక్రతా - నైవ నాస్త్యేవ - మద్దారమ్భే శాస్తోపక్రమే - అత్ర ఆరమ్భా నామ 'మ య్యప రాధః కుత ?' ఇతి సమగ్రోఽభియోగః - ప్రణయిని ప్రేమవతి - జన - అపరాధః కః ఆగోఽసి న - అయ మపరాధోఽసి అపరాధత్వేన న గణీయ ఇ త్యర్థః - ఇత్థ మేవం - పరిజనగిరా సఖ్యాదివచ సేన - తస్యా నాయికాయాః - కోపవేగ రోషోద్రేక - ప్రకాశే క్షీణే సతి - తదను తతః పశ్చాత్సహసా శీఘ్రం - బాష్పోద్భవై న్నయన జలోద్గమై - న్న స్థితం నోపితం - న ప్రవృత్తం న ప్రస్థితమ్ - ఇతి సంబంధః. 'బాష్పో ద్భవైః న స్థిత మి'త్య సేన పరిజనానునయా తోఽపస్య వేగే శాస్తే ప్రసాదో న్యుభవ్యం నూచితం, బాష్పోద్గమస్య ప్రసాదనూచికత్వాత్; 'న ప్రవృత్త' మి త్య సేన ప్రియాపరాధస్య ప్రత్యక్షదృష్టత్వా తోఽపస్తు సహసా న ప్రకాశ ఇ త్యర్థః నూచితః. అత్ర నాయికా స్వీయా-మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా. నాయక శ్మతః. విప్రలమ్భశృంగారః. జాతిరలంకారః. ౭౫

కథ మపి కృతప్రత్యాసత్వే ప్రియే స్థలితోత్తరే,

విరహకృశయా కృత్వా వ్యాజం ప్రకల్పిత మశ్రుతమ్;

అసహనసఖీశ్రోత్రప్రాప్తిం విశిష్ట ససంభ్రమం

వివళితదృశా శూన్యే గేహే సముచ్చస్థితం పునః. ౭౬

(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) కథమ్ అపి కృత ప్రత్యాసత్వే ప్రియే స్థలితోత్తరే (సతి) = ఎట్టి కేలకు చేయబడిన పునరాగమనముకలవాడయిన

(మఱులవచ్చిన) కాంతుఁడు తప్పిన బదులుమాటకలవాఁడు (కాఁగా) (సవతిశేర ఈమెను పిలిచి యుత్తరము చెప్పఁగా), విరహ కృశయా వ్యాజం కృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పితమ్ = ఎడఁబాపుచే చిక్కియున్న (నాయిక) మిష కల్పించి విసమిని చేసినది (విననట్లు నటించినది), అసహన సఖీ శ్రోత ప్రాప్తిం విశద్య - ఓఱుకనివారయిన చెలుల చెవులను సొందుటను (ఇతఁడు సవతిశేర తన కుత్తరము చెప్పటను విన్నయెడల తనసఖులు ఇతనిపై కోప గింతు రని) వెఱచి, ససంభ్రమం వివళిత దృశా గేహా శూన్యే సతి పునః సముచ్చస్వసితమ్ = వేగిరపాటుతో త్రిప్పబడిన చూపుగలనై (నలు దెసలం బరికించి) ఇల్లు శూన్యము కాఁగా (అయింట సఖు లెవ్వరును లేమిని కని) వెండియు ఊఱిడిల్లినది.

నాయిక అపరాధిని నాయకుని కోపముచే వెడలఁగొట్టి కృశించుచుం డినది, మఱల నతఁ డెట్టి కేలకు వచ్చి ఆమెమాటకు బదులు సవతిశేర ఆమెను పిలిచి చెప్పఁగా ఆపు డతనిపై యాగోత్రస్థలననుననై కోపించిన నతఁడు మఱల వెడలిపోవు నను భయముచేతను ఆవియోగమును మఱి భరింపఁ జాలమితేతను ఆగోత్రస్థలనమును తాను విననట్లు ఏదో విషచేసినది. తాను అట్లు ఉపాయము చేసి భావివియోగమును తప్పించుకొన్నను తనసఖు లెవ్వ రయినను విన్నచో అతనిమీఁద కోపగించి నిందించి మఱల నతఁడు లేచి పోవునట్లు చేయుదు రనుభయముచే ఇల్లు నలు దెసలం బరికించి వా రెవ్వరును లేమి నెఱింగి యూఱిడిల్లినది.

కవే ర్వాక్యమ్-కథ మితి కథంచిత్-కృతా-ప్రత్యాసత్తిః పునరా గమనం - యేన స తథోక్తః-అత్ర కోపాన్ని మ్హసితస్య పునః ప్రాప్తిః-ప్రత్యాసత్తిః - ప్రియే దయితే - స్థలితోత్తరే సతి - స్థలితం విపర్యస్తం-ఉత్తరం ప్రతివాక్యం - యస్య స తథోక్తః కృతగోత్రస్థలన-ఇ త్యథః - విరహకృశయా వియోగక్షామయా - నాయికయా వ్యాజం కపటం-కృత్వా విధాయ - కిమపి వ్యాజీ కృ త్యే త్యథః - అశ్రుత మశ్రవణం-ప్రకల్పితం

కృతమ్ - అశ్రుత మభినీత మిత్యర్థః - అసహనసభీశ్రోత్రప్రాప్తి - మస
హనాః అసహిష్ణవః-తా శ్చ తా స్సఖ్యస్తాసాం - శ్రోత్రం శ్రవణం-తస్య
ప్రాప్తి స్తాం - విశజ్యై శజ్జిత్యా - ససంభ్రమం-సత్వరం యథా భవతి
తథా - వివలితదృశా పాశ్వావ్యాపారితదృష్ట్యా తయా - గేహే - శూన్యే
వివిక్తే సతి - నిగతసభీజన ఇత్యర్థః - భూయః - పున - స్సముచ్చస్వి
సితం ఉచ్చాస్విసః కృత - స్సంతుష్ట మిత్యర్థః - ఇతి సంబంధః. 'విరహ
కృశయా వ్యాజం కృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పిత' మి త్యనేన పున ర్విరహ
భీరుత్వం నూచితం, సభీనా మ సహనత్వకథనేన నాయకాపరాధే నాయి
కయా సోధైఽపి తాసాం తత్పరిభవాసహత్వేన తస్యాం సాహగ్దాలిశయ
న్ముతః. శక్త్యా నామ సజ్జాగ్రీ భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ,
నాయకో ధృప్తః. మానానంతర సంభోగ శృంగారః. అత్ర జాతి
రలంకారః.

౨౩

ప్రత్యాక్షేప వికీర్ణచందనరజః

పుష్పప్రకషా దియం

శయ్యా సంప్రతి కోమలాజ్ఞి పరుషే

త్యారోప్య మాం వక్షసి

గాఢోష్ఠ గ్రహపీడనాకులితయా

పాదాగ్ర సందంశకే

నాకృష్యామృగ మాత్మనో య దుచితం

ధూర్జేన త త్ప్రస్థితమ్.

౨౪

నాయిక చెప్పట.—(హే కోమలాజ్ఞి = (ఓ) మృదుగాత్రీ, ఇయం
శయ్యా సంప్రతి ప్రత్యాక్షేప వికీర్ణ చందన రజః పుష్ప ప్రకషాత్ పరుషా
ఇతి=ఈ పడక ఇప్పుడు ఒండొరులకవుంగిలింతలచేత రాలిన గండపుం బాడి

మొత్తముయొక్క అతిశయమువలన ఒత్తుకొనుచున్నది అని (అను హేతువు చెప్పి), మాం వక్షసి ఆరోప్య = నన్ను తొప్పున పరుండఁబెట్టుకొని, గాఢ ఓష్ణ గ్రహ పీడన ఆకులతయా = గట్టిగా పెనవికొలుకుటవలన నైన నొప్పి చేత కలంగినదాననగుటచేత, పాద అగ్ర సందంశ కేన అమృరమ్ ఆకృప్య = అడుగుకొనయనెడు పట్టుకొలుతో (నా)వలువను ఊడలాగి, ధూర్తన ఆత్మ నో యత్ ఉచితం తత్ ప్రస్తుతమ్ = (ఆ) మోసగాఁడు తనకు ఏది (ఏపని) తగినదో దానిని ఆరంభించినాఁడు.

తా.— పడకలో ఆలింగములచే రాలినగండపుఁబాడి ఒత్తుకొను నని మిషపెట్టి నన్ను తనతొప్పుపె పరుండఁ బెట్టుకొని గట్టిగా చుట్టు క్కన నాయధరము నాని ఆనొప్పికే నేను ఆకులపడుచున్న సమయములో తనకొలికొనతో పట్టుకొలుతోనుంబోలె నావలువను లాగివైచి యామోస గాఁడు తనకు తగినకృత్యముం గావించినాఁడు.

అవ || నాయకావాక్యమ్ - ప్రత్యాగ్లాషేషేతి || హే కోమలాజ్ఞి మృద్వజ్ఞి - ప్రత్యాగ్లాషేషవికీర్ణాచందనరజః పుష్పప్రకషాణ్ - ప్రత్యాగ్లాషేషేణ ఆలింజనేన - వికీర్ణం చ్యుతం - య చ్చందనరజః తస్య-పుష్ప స్సయాహః - తస్య - ప్రకషణః అతిశయః - తస్మా దియం - శయ్యా తల్పం - సంప్రతి- పరుషా కర్కశా - పశ్యే త్యుక్త్వా మాం వక్ష స్వారోప్యగాఢోష్ణగ్రహ పీడనాకులతయా - ఓష్ణస్య అధరస్య - గ్రహః గ్రహణం - దంశన మి త్యథాః-గాఢో దృఢః-స చాపావోష్ణ గ్రహ శ్చ తేన - పీడనం వ్యథా- తే నాకులా తస్యాః భావః ఆకులతా-తయా హేతునా పాదాగ్ర సందంశ కేన దంశకౌ నామ గ్రహణసాధనయస్త్రవిశేషః పాదాగ్ర మేవ సందం శకః తేన - అమృగం అంశుకం - మదీయ మితి శేషః - ఆపాకృ మ్యాప వార్య-ధూతేన కితవేన - ఆత్మనః స్వస్య - య దుచితం కమన్ - త - త్ప్రస్తుత మాచరిత-మితి సంబంధః. నాయకౌ స్వీయా మధ్యాచ. నాయ కోఽనుకూలః. సమ్భోగశృంగారః. అత్ర నమకగర్భః. యుక్తి రలంకారః.

అచ్చిన్నం నయనామ్బు బద్ధుఁడు కృతం,
 చింతా గురు ధ్వజితా,
 దత్తం దైన్య మశేషతః పరిజనె,
 తాప స్సఖి ష్వాహితః,
 అద్య శ్వః పర నిర్వృతిం భజతి సా
 శ్వాసైః పరం భిద్యతే,
 విస్రభో భవ, విప్రయోగజనితం
 దుఃఖం విభక్తం తయా.

౭౮

దూతి నాయకుని నిందించుట. — తయా = ఆబాలచేత, అచ్చిన్నం నయన అమ్బుబద్ధుఁడుకృతమ్ = ఎడతెంపులేని కన్నీరు స్వజనమందు ఉంపబడినది, చింతా గురు ధ్వజితా = విచారము తల్లి లోనగు పెద్దలమందు ఉంపబడినది, దైన్యమ్ పరిజనే అశేషతః దత్తమ్ = దీనత్వము పరిచారక జనమున కెల్ల ఈబడినది, తాపః సఖి ష్వాహితః = నెగులు చెలులయందు ఉంపబడినది, (ఈవిధముగా), విప్రయోగ జనితం దుఃఖం విభక్తమ్ = ఎడబాపుచేత కలిగింపబడిన శోకము (బంధ్యులకు) పంచిపెట్టబడినది, సా శ్వాసైః పరం భిద్యతే = (ఇట్లు పంపకముచే దుఃఖము తీతినందున ఇప్పుడు) ఆబాల ఊర్పులచేత మాత్రము బాధపడుచున్నది, అద్య శ్వః (వా) పర నిర్వృతిం భజతి = నేడో జేపో పూర్ణ సౌఖ్యమును పొందును, (కొవున), విస్రభః భవ = నిశ్చింతుడవుగా నుండుము.

అర్థము పైకి. — ఆబాల కిప్పుడు కన్నీళ్లు, చింత, దీనత్వము, తాపమును, తీతినది; అవి (వరుసగా) బంధువులందు, గురువులందు, పరిజనులయందు, చెలికత్తెలయందును, చేరినవి. ఇట్లు ఈపంపకముచేత దానివియోగ శోక మెల్ల తీతిపోయినది. కాని ఇప్పటి కింకను శ్వాసములచేతమాత్రము బాధపడుచున్నది! నేడో జేపో ఆబాధయు తీతి స్వస్థపడును; నీ

వేమియు ఆమెకై చింతింపవలదు. హాయిగా నుండవచ్చును. లోపలి ముఖ్యభావము. — నీ కై నవియోగముచేత బాలమూర్ఖిల్లియున్నది. చేతనము పోయినది, ఊపిరిమాత్ర మున్నది. నీవు ఒప్పురికించిన, నేడో జ్యేష్ఠా మృతి నొందును. ఇప్పుడైన వచ్చి దానిప్రాణముం గావుము.

అవ || దూతికౌ నాయక ముపాలభతే-అచ్చిన్న మితి || అచ్చిన్నం సంతతం - నయనామ్బు అశ్రు-బద్ధమ సృజనేషు - కృత మర్పితం - చింతా విచారః - గురుషు జనన్యాదిషు - అర్పితా న్యస్తా-వై న్యం దీనత్వమ్ - అశేషతః పరిజనే సర్వస్మి న్నిచారకజనే - సప్త మ్యథే- తసిల్ - దత్తం విహితం - తాప స్సంజ్వర - సృభీషు వయస్యాసు - అహితః నిశ్చిప్తః - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - తయా - విప్రయోగజనితం విరహోత్పాదితం - దుఃఖం - విభక్తం విభాగం ప్రాపితం - సా యతః - శ్వాసైః శ్వసితైః - పర మత్యథే - భిద్యతే భిన్నా భవతి - తస్మా-ద ద్యాన్తి- దివసే- శ్వో వా పరదివసే వా - పరనిర్వృతి మత్యస్తసౌఖ్యం-భజతి ప్రాప్నోతి- అతో-విస్మభో నిశ్చిన్తో-భ వేతి సంబంధః. 'పరనిర్వృతిం భజ తి' త్యనేన మరణం నూచ్యతే, 'విస్మభో భవే' త్యనేన ఉపాశ్మయో గమ్యతే. అత్ర మూర్ఛానామ దశావిశేషః. నాయకౌ పరకీయా, కన్యా చ. అయోగ విప్రలమ్భ శృంగారః. అత్రి సోపాలమ్భ వచనం నర్మ. అక్షేపోఽలంకాః.

‘స్ఫుటతు హృదయం, కామః కామం కరోతు కృశాం తనుం, న సఖి చటులప్రేష్టూ కార్యం పున ద్దయితేన మే.’

ఇతి సరభసం కోపాటోపా దుదీర్య వచ స్తయా

రమణపదవీ సారజ్ఞాత్యై సశజ్జిత మీక్షితా.

2౯

(హౌ) సఖి=(ఓ) చెలియా, హృదయం స్ఫుటతు = (నా) గుండె బ్రద్దలయినను అగునుగాక, కామః తనుం కామం కృశాం కరోతు=మన్య భుండు (నా) దేహమును మిక్కిలి చిక్కినదానినిగా (చేసినం) జేయును

నాక, మే పునః చటుల ప్రేష్టా తేన దయితేన న కార్యమ్ = నాకు ఇంక అస్థిర స్నేహముకలవాడయిన యా ప్రియునితో పని లేదు, (ప్రయోగ వ్యత్యయము.—) ఇతి తయా సారథ్య అత్యై కోప ఆటోపాత్ సరభసం వచః ఉదీర్య = ఇట్లని యా హరిణ లోచన అలుకయొక్క విజృంభణచేత వేగిరపాటుతో మాట పలికి, రమణ పదవీ స శక్కితమ్ ఈక్షితా = ప్రియుని మార్గమును భయముతో జూచినది.

'అస్థిర స్నేహుడయిన యాప్రియునితో నింక నాకు పని లేదు. ఇట్లు వదలుకొనుటచేత నాకు గుండె పగిలినను పగులనీ, ఒడలు ఎంత కృశించినను కృశింపనీ,' అని సఖితో నాయక కోపవిజృంభణంబున మాట పలికినదై నాయకుఁడు వచ్చు గ్రోవను వెఱపుతో తత్తరమున చూడసాగినది. పైకి బింకముగా ప్రియుని వదలుకొన్నట్లు పలికినను లోపల ఆశ పూర్ణముగా నే భాధించుచు నే యున్న దని భా.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - స్ఫుట త్స్థితి || హే సఖి హృదయం - స్ఫుటతు దశతు - కామో మన్మథః - కామం-తనం శరీరం - కృశాం కరోతు - మమ పునః-చటులప్రేష్టా చఇచ్చు ప్రణయేన - దయితేన ప్రియేణ-న కార్యం ప్రయోజనం నాస్తీ-త్య నేన ప్రకారేణ - కోపాటోపా న్నానాతిశయా - త్వరభసం సత్వరం యథాభవతి తథా-వచః - ఉదీర్య ఉక్త్వా-తయా-సారక్ష్మాత్యై హరిణలోచనయా - సశక్కితం-రమణపదవీ ప్రియతమవతక్తా-ఈక్షితా దృష్టేతి - సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. అత్ర చకితం నామ సజ్జారీభావః. 'చకితం భయ సంభ్రమః' ఇ త్యుక్త త్వాత్. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ; కిం చ కలహోన్దరితా. నాయక శృతః. మానకృతో విప్రలమ్భశృక్లారః. అత్ర సభయం శృక్లారి నమక. జాతి రలంకారః.

లీలాతామరసాహతోఽన్యవనితా

నిశ్శబ్దదప్తాధరః

ప్రేయా నేసరదూషితేక్షణ ఇవ

వ్యామిల్య నేత్రే స్థితః;

కాంతా కుట్టలితాననేన దధతీ

వాయుం స్థితా తత్ర సా,

భ్రాన్త్యా ధూర్తతయా తదా నతి మృతే

తే నాభవ చ్చుష్పితా.

౮౦

అన్య వనితా నిశ్శబ్ద దప్త అధరః శ్రేయా=పర కామినిచేత తనివితీర కొఱుకబడిన మోవికలవాడయిన ప్రియతముడు, లీలా తామరస ఆహతః (సకా) (నిజకాంతచే) (వేడుకకై చేతనుంచుకొనబడిన) తామరచేత కొట్టబడినవాడై, కేసర దూషిత ఈక్షణ ఇవ నేత్రేవ్యామిల్య స్థితః=అకరువుచేత బాధింపబడిన కన్నులుగలవాడుం బోలె కన్నులను మూసికొని యుండెను, తత్ర=అంతట, కాంతా భ్రాన్త్యా కుట్టలిత ఆన నేన వాయుం ధమతీ స్థితా=ఆస్వకాంత (తాను వైచితామరయొక్క కింజల్కము అతని కన్నులలో పడిన దనెడు) భ్రమచేత ముడువబడిన నోటితో నోరు ముడుచుకొని (అతని కన్నులవొడ) గాలిని ఊదుచు ఉండినది, తదా తేన ధూర్తతయానతిమ్ ఋతే చుష్పితా అభవత్ = అప్పుడు అతని చేత మోసగానితనముచే (మోసముగా) నమస్కారములేకయే (తన యపరాధమును మన్నింపు మని తా నామెపాదములవ్రాలి ప్రార్థింపకయే) ముద్దుగొనబడినది ఆయెను.

అన్యవనితచే తనివితీర కఱవబడిన మోవిగలవానిని నాయొక లీలా తామరసముతోఁ గొట్టినది. అంత నాతఁడు దాని కింజల్కములు కన్నులలోఁ బడినట్లు నటించుచు కన్నులు మూసికొని యుండెను. అంత నామె ఆట

కైంజల్కములు పడిన వని తలంచి నోటిని ముడుచుకొని అతని కన్నులలోనికి ఊర్పును ఊడదసాగినది. ఆ సమయములో అతఁడు నిజాపరాధత్వంతిక్త ఆమెపాదములం బడక తప్పించుకొన్నవాఁడై తటాలున టక్కుగా ఆమె నెమ్మోమును ముద్దుగొనియెను.

అవ॥ లీ లేతి॥ అన్యవనితా నిశ్యజ్కుదప్తాధరః - అన్యవనితయా సప త్నైః - నిశ్యజ్కుం వై వరం యథా తథా - దప్తః దప్తైః క్షతః-అధగో రదనచ్ఛదః-యస్య స తథోక్తః - ప్రేయాన్ ప్రియతమః - లీలాతామర సాహతః నాయకయా లీలాకమల తాడత స్సృక్ - కేశరదూషితేక్షణ ఇవ క్షిల్లాకులిత దృష్టి రివ - నేత్రే - వ్యామిల్య ముకుళీకృత్య - సిత స్తస్మా-తత్ర తస్మి న్నవసరే- గా కాంతా రమణీ - భ్రాత్ర్య నయనయోః క్షిల్లా పాతభ్రమేణ హేతునా - కుట్కలితాననేన సంకుచితముఖేన - వాయుం దధతి యచ్ఛస్తీ ముఖ పూత్కారం వమస్తీ త్యర్థః - సితా తస్మా - తదానం - ధూతకతయా వచ్చకతయా - తేన నాయకేన - నతి మృతే ప్రణామం వినా - చుమ్మితా కృతచుమ్మనా అధవ దితి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. నాయకౌ స్వీయా, మధ్యాచ. నాయకో ధృప్తః. ప్రత్యక్షదృష్టస్వాపరాధకుపితాః నాయకౌ క్షిల్లాపాత వ్యాజేన వచ్చ యిత్యా రసాంతర సంజ్ఞా నోపాయేన సమాహితవాక్ - యథోక్తం దశ రూపక -

‘సామ్నా ఖేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాంతరైః

ఏభిష్టద్భి రుపాయై స్తు కుర్యాన్నానాపనోదనమ్.

రథసత్రాసహసాదైః కోపభ్రంశో రసాంతరైః.’ ఇతి.

జాతి రతంకారః.

౮౦

పురాఽభూ దస్మాకం ప్రథమ మవిభిన్నా తను రియం,
తతోఽనుత్వం ప్రేయాన్, పయ మపి హతాశాః ప్రియతమాః,

ఇదానీం నాథ స్త్వం, వయ మసి కళత్రం. కిమపరం
హతానాం ప్రాణానాం కులిశకఠినానాం ఫల మిదమ్. ౮౧

నాయకుని నాయక తనపై యతని ప్రేమ తగ్గినందులకు దూరుట. —
పురా అస్తాకం ప్రథమమ్ ఇయం తనుః అవిభిన్నా ఆధూత్ = పూర్వకాల
మున మనకు మొదట ఈరహము భేదములేనిదిగా నుండెను, తతః అను
త్వం ప్రేయాక్ హత ఆశాః వయమ్ అసి ప్రియతమాః = అటు తర్వాత
నీవు ప్రియుతముడవును పొడైన కోరికగలవారము (దానసు) మేమును
(నేనును) ప్రేయసులము (ప్రేయసిని) అయితిమి. ఇదానీం త్వం నాథః
వయమ్ అపీకళత్రమ్ = ఇప్పుడు నీవు భర్తవు మేమును (నేనును) భార్య
ను, అపరంకిమ్=ఇక నే జేయున్నది, ఇదం కులిశ కఠినానాం హతానాం
ప్రాణానాం ఫలమ్=ఇది వజ్రాయుధమువలె గట్టివై వ పాడు ప్రాణములకు
ప్రయోజనము.

తొలుత మన కిరువురకు అభేదభావము ఉండినది, తర్వాత ప్రే
యసీప్రియుతమభావము కలిగినది. ఇప్పుడు భార్యాభర్తృభావము దాపరించి
నది, సీప్రేమ యిట్లు క్షీణించుచుండఁగా నాకు బ్రతుకునకన్న చావు
మేలు; అని భా.

అన॥ నాయకా హీయమాన ప్రేమాగాం నాయక ముపాలభతే -
పు రేతి॥ పురా పూర్వకాలే - అస్తాక మావయోః - నూ॥ 'అస్తదో ద్వ
యో శ్చ' ఇతి బహువచనం - ప్రథమ మాదితః - ఇయం - తను శృరీరమ్-
అవిభిన్నా భేదకూన్యా - ఆధూ - తత - స్తస్మా-త్కాలా - దన॥ ని॥
'పశ్చాత్సాదృశ్యయో రను' ఇ త్యమరః-త్వం - ప్రేయాక్ ప్రియతమాః -
హతాశాః నష్టాతిత్వస్థాః-భాగ్యహీనా ఇ త్యథాః ॥ని॥ 'అశా తృష్ణాతి
శాయితా' ఇ త్యమరః, వయ మసి - ప్రియతమాః ప్రేయస్యః - అత్ర వయ
మితి బహువచనం నిర్వేదాత్ - ఏవం నిర్వేదాదిషు కవిభి బహువచనం
ప్రయుజ్యతే - తథా చోక్తం శాకుంతల-వయం తత్త్వాన్వేషా న్నధుకర

హతా స్త్వం ఖలు కృతీ,' ఇతి-ఇదానీ మధునా - త్వం నాథః వయమపి-
 శకత్రం భార్యా - అపర మన్య - స్మిం కళత్రభావా దీనం దశాస్తరం
 కి మపి నాస్తీ త్యథాః - ఇద మేత త్ప్రేమహాన సహిష్ణుత్వం - హతా
 నా మభాగ్యానాం - కులిశకతినానాం వజ్రకతోరాజాం - ప్రాణానా
 మనూనాం - ఫలం ప్రయోజన - మితి సంబధః - అత్ర కేచి చోక్తస్య
 ప్రథమపాదే వాక్యద్వయం ప్రతిపాదయన్తి 'అస్తాకం పురాఽభూది'
 త్యేకం, తత్పక్షే కిమ ప్య నిర్వాచ్య రసాస్తర మి త్యధ్యాహర్యమ్. అత్ర
 నిర్వేదో నామ సఖ్యారీ భావః. ప్రేమాద్రవ్యరసశ్చ. నాయకా స్వీయా
 ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. సోపాలమృగవచనం నమః. జాతి
 రలంకారః.

౮౧

ముగ్ధే ముగ్ధత యైవ నేతు మఖిలం

కాలం కి మారభ్యతే?

మానం ధత్స్వ, ధృతిం బధాన, ఋజుతాం

దూరే కురు ప్రేయసి;

స త్రైవ్యం ప్రతిబోధితా ప్రతివచ

స్యా మాహ భీతాననా

నీచై శ్వంస హృది స్థితో హి నను మే

ప్రాణేశ్వర శ్శోభిష్యతి.

౧౨

ముగ్ధే ముగ్ధతయా ఏవ అఖిలం కాలం నేతుమ్ ఆరభ్యతే కిమ్ =
 (ఓ) ముద్దరాలా గోలతనమున నే ఎల్ల కాలమును గడపుటకు (ప్ర. వ్య.)
 కడంగడవా ఏమి, ప్రేయసి మానం ధత్స్వ = ప్రియతమునియందు కోప
 మును వహింపుము, ధృతిం బధాన = ధైర్యమును పూనుము, ఋజుతాం
 దూరే కురు = తిన్నదనమును దూరమునకు పెట్టుము, ఏవం సఖ్యా ప్రతి

బోధితా భీత ఆననా (సతీ). = ఈ ప్రకారము చెలిచే నేర్వబడినదై భయ పడిన మోముగలదియై (నాయిక), నను నీచైః శంస హి మే హృది స్థితః ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యతి (ఇతి) తామ్ ప్రతివచః ఆహ = ఓసి మెల్లగా చెప్పము ఏలయనఁగా నా హృదయమందు ఉన్నట్టి ప్రాణనాయకుఁడు వినఁగలఁడు (అని) ఆచెలికి బదులుమాటను చెప్పెను.

(ఓ) ముద్దరాలా ఎల్ల కాలము ఇట్లే ఏమియు చెలియని దానవుగా నుండెదవా? ప్రియతమునిమీఁద ఆలుగుము, తెగువను పూనుము, ఈతిన్నఁ దనమును మానుము, (అట్లు చేసిన నీమీఁద నతనికి ప్రేమ యధికమగును) అని చెలి నేర్పఁగా నాయిక 'మెల్లగా చెప్పము, నామనస్సులో నతఁ డున్నాఁడు, అతనికి వినఁబడును,' అని బదులుచెప్పినది. అలక దాల్చుటకు నాయికకు మన స్సొప్ప దాయె ననుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - ముగ్ధ ఇతి॥ హే - ముగ్ధే బాలే - ముగ్ధత యైవ మూఢత్వేనైవ - అఖిలం సమస్తం - కాల మసేహసం-నేతు మతి వాహయితుం - కిమథా మారభ్యతే కిమథా ముద్యోగః క్రియతే - అన్యథా కిం కతఃకథ మితి పృచ్ఛసి చేత్ బ్రవీమి - ప్రేయసి ప్రియతమే-మానం కోపం - ధత్స్వి ధారయ- ధృతిం ధైర్యం - బధాన సహస్వ అవ అమృ స్వేత్యథః - ఋజుతా మాజకవం - దూరే విప్రకృప్తే - కురు విధేహి - వక్రతాం భజ స్వే త్యథః - సా - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - సఖ్యా వయస్వయా - ప్రతిబోధితా ఉపదిష్టా - భూత్వా - భీతాననా త్రస్తముభీ సతీ - తాం సఖీం - ప్రతి వచః ఉత్తర - మాహ బ్రవీతిస్మ - కిమివ-నను హే - సఖి-నీచై రల్పధ్వని ర్యథాభవతి తథా-శంస కథయ-హి యస్తా త్కరణా-స్తే మమ - హృదయే స్థితః ప్రాణేశ్వరః - శ్రోష్య త్యాకణాయవ్య - తీతి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. అత్ర భయం నామ సజ్జారీ భావః. స్థాయిభావానా మపి క్వచి త్సజ్జారీభావత్వ కథ నాత్. నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ. నాయిక శృతః. అత్ర సభయం శృక్లారి. నమః. అక్షేపోఽంకారః.

ఆల మ్భ్యాజ్ఞణవాపికాపరిసరే చూతద్రుమే మజ్జరీం
 సర్ప త్సాన్ద్రీపరాగ లమ్పట రణ భృజ్జాజ్ఞనా శోభినీం
 మన్యే స్వా తను ము త్తరీయశకలే నాచ్ఛాద్య తాలా స్ఫుర
 త్కణ్ఠధ్వాననిరోధ కమ్పితకుచ శ్వాసోద్గమా రోదితి. ౩౩

ప్రోషితుడు వసంతకాలమున తననాయకయవస్థను ఊహించి చెప్పు
 చున్నాడు.—బాలా = (నా) ముగుద, అజ్ఞణ వాపికా పరిసరే చూత
 ద్రుమే=ముంగిటి బావి చెంత మామిడి చెట్టునందు, సర్పత్ సాన్ద్రీ పరాగ
 లమ్పట రణత్ భృజ్ అజ్ఞనాశోభినీమ్ మజ్జరీమ్ ఆలమ్భ్య = వ్యాపించు
 చున్న దట్టమయిన పుష్పాడియందు ఆసక్తములై ఝంకరించుచున్న
 తమ్మెద కొమరాండ్రచేత విరాజిల్లుచున్న పూరెమ్మను పట్టుకొని, స్వాం
 తనుమ్ ఉత్తరీయ శకలేన ఆచ్ఛాద్య = తన దేహమును పయ్యెద చెఱఁగు
 చేత కప్పకొని, స్ఫురత్ కణ్ఠ ధ్వాన నిరోధ కమ్పిత కుచ శ్వాస ఉద్గమా
 (సతీ) రోదితి (ఇతి) మన్యే = స్పృహపడుచున్న గొంతుయొక్క ఎఱఁగు
 యొక్క ఆఁపుటచేత అడరిన చన్నులును నిట్టూర్పుల వెలువడుటయును
 గలదై ఏడ్చుచున్నది అని తలంచుచున్నాను.

మంజరిని పట్టుకొనుట అది తనప్రాణమును హరించుఁగాక యని;
 తనువును కప్పకొనుట ఇతరులకు తన యెడము గోచరము కాక యుండు
 టకు; ఎలుంగును నిరోధించుట ఇతరులకు వినబడకుండుటకు; రోదనము
 నేను రామికి; కంపనము జవరాలుగావున.

అవ ॥ ప్రోషితో నాయకః వసన్తసమాగమే ప్రియాయా అవస్థా
 స్తరం వితర్కయన్నాహ - ఆలమ్భ్యేతి ॥ అజ్ఞణవాపికా పరిసరే చత్వర
 దీప్తికా ప్రాన్తే-చూతద్రుమే - సర్పత్సాన్ద్రీపరాగలమ్పటరణభృజ్జా
 నా శోభినీం - సర్పత్ విసరత్-సాన్ద్రీ నిబిడః - పరాగః పుష్పరేణుః -
 తస్మిత్ - లమ్పటా ఆసక్తాః - రణస్తయః - స్వనస్తయః - భృజ్జాజ్ఞనాః
 భ్రమరయః - తాభి శ్శోభత - ఇతి భృజ్జాజ్ఞనా శోభినీం - మజ్జరీం వల్లరీ-

మాలమ్భ్య గృహీత్వా - బాలా తను ముత్తరీయశకలే - నాచ్ఛాద్య అవ
గుణ్య - స్ఫురత్కణ్ఠధ్వన నిరోధకమితకుచ శ్వాసోద్గమా - స్ఫుర
త్ప్రదుభావ - త్కణ్ఠధ్వనః కణ్ఠధ్వనిః - తస్య - నిరోధః నివారణం -
తేన కమితా కుచా చ శ్వాసోద్గమ శ్చ యస్యా స్సా తథోక్తా - రోదితి
రోదనం కరో తీతి - మన్యే స్మరామితి సంబధః. చైవ్యం నామ సజ్జారీ
భావః. నాయికా స్వీయా మధ్యా చ, కిం చ ప్రోషిత భర్తృకా.
నాయకోఽనుకూలః. ప్రవాస నిప్రలమ్భ శృంగారః. ౮౩

అనాలోచ్య ప్రేమః పరిణతి, మనాదృత్య సుహృద,
స్తవయా కాణ్ఠే మానసి కి మితి తరళే సంప్రతి కృతః?
సమాకృప్తా హ్యేతే ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః
స్వహస్తేనాఽఙ్గారా. స్త దల మధునా ఽరణ్యరుదితైః. ౮౪

నాయకను తత్సఖి నాయకపక్షమున మందలించుచున్నది.—(హౌ)
తరళే ప్రేమః పరిణతిమ్ అనాలోచ్య = ఓచపలురాలా (ప్రియుని) యను
రాగముయొక్క పరిపాకమున తలపోయక, సుహృదః అనాదృత్య=చెలు
లను సరకుగొనక, సంప్రతి త్వయా ఆకాణ్ఠే కిమ్ ఇతి మానః కృతః (ప్ర.
వ్య.) ఇప్పుడు నీవు అనవసరమున ఎందుల కని (అతనిపై) కోపము చాల్చి
తివి, ప్రళయ దహన ఉద్భాసుర శిఖాః అఙ్గారాః స్వహస్తేన సమాకృప్తాః
హి = త్తయకాలపు నిష్ప్రయొక్క పైకిమండుచున్న జ్వాలలుగలవైన
(యీ) నిష్ప్రకలను నీ చేతు నే (నీపైకి) లాగికొంటివి గావున, అధునా
అరణ్య రుదితైః అలమ్=ఇప్పుడు అడవి యేడ్పులు మానుము. అడవి యే
డ్వనఁగా రత్నకుటు లేనిచోట మొట్టపెట్టుకొనుట, నిష్ప్రయోజన మయిన
యే డ్వన్నమాట.

ఆతనిప్రేముడి ఎట్లు మాటునో అని ఆలోచింపక, చెలులమాటలు
సరకుగేయక, నీవు ఆసమయమున ఆతనిపై అలుక చాల్చితివి. అతఁడును

అలిగిపోవుటయే అందులకు ఫలముగా సంభవించినది. కాన నీవు చేసినపని ప్రళయాగ్నిజ్వాలాజటాలంబు లయిన నిష్పకలను చెచ్చి మీద వై చిక్షానుట యయినది. కార్యము మించినపిమ్మట ఇప్పుడు ఏల వృథాగా ఏడ్చెదవు, ఊరకుండుము. — అనుట.

అను॥ అపరాధినా నాయకేన భేదం ప్రాపితా సఖీ నాయకా మపా
లభ తే-అనాలో చ్యేతి॥ ప్రేన్లు: అనురాగస్య-తదీయ స్వేతి శేష:-పరిణతిం
పరిపాకమ్-అనాలోచ్యాచిచార్య-సుహృద స్సఖీ-ర నాదృత్య అవధీర్య -
తాసాం వచనముల్లక్షే య త్యథా:-హే - తరళే చపరే - సంప్రతి ఇదానీ-
మకాన్డే అనవసరే-కిమితి కిమర్థం-మానః కోపః - కృతః విరచితః-ప్రియం
ప్రతీతి శేషః - హి యస్మా త్కారణాత్ - ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖా:-
ప్రళయః కల్పాంతః-తస్మిన్-దహనో వహ్నిః-తేన-ఉద్భాసురాః-ప్రదీప్తాః-
శిఖాః జ్వాలా యేషాం తే తథోక్తాః-అక్టారా ఉల్కా-ఏతే ఇమే - స్వ
హస్తే నాత్మకరణ - సమాకృప్తాః సమాక్షిప్తాః-స్వ సోమపరి ఆవకీర్ణా -
ఇ త్యథా:- త త్తస్మా త్కారణాత్ - అధునా సంప్రతి - అరణ్యరుదితై
వృక్షధారోదనై-రలం పర్యాప్త-మితి సంబంధః. అత్ర 'స్వహస్తేన అక్టారా
సమాకృప్తా' ఇ త్యనేన భవత్యా జ్ఞా త్వేవ అనథాః కృత ఇతి నూచి
తమ్, 'అరణ్యరుదితై' రి త్యనేన ప్రియ స్యాసన్నిధానే రుదితా త్కిం
ఫలం లభ్యత ఇత్యయ మశోక-వగమ్యతే. నైన్యం నామ సజ్జానీ భావః.
నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, కిం చ కలహంతరితా. నాయక శృతః.
మానకృతో విప్రలమ్భ శృక్లారః. అత్ర సోపాలమ్భవచనం నర్త.
ఆక్షేపో లలంకారః.

౮౪

కపోలే పత్రాళీ కరతలనిరోధేన మృదితా,

ని పీతో నిశ్వాసై రయ మమృతహృగ్యోఽధరరసః,

ముహూః కణ్ఠే లగ్న స్తరళయతి బాష్ప స్సనతటం,
ప్రియో మన్యూ జాత స్తవ సిరసురోధే న తు వయమ్.

నాయకుఁడు నాయికను నిందించుట. — కపోలే పత్ర ఆళీ కరతల నిరోధేన మృదితా = చెక్కున మకరికల పంక్తి అఱచేలి యడ్డుటచేత (అఱచేత చెక్కిలి చేర్చి యుండుటచేత) చెఱుపఁబడినది (చెడిపోయినది), అమృత హృద్యః ఆయమ్ అధర రసః నిశ్వాసైః నిశితః = అమృతమువలె మనోహరమయిన యీ మోవి ద్రవము నిట్టూర్పులచే త్రాగఁబడినది (ఇగిరి పోయినది), కణ్ఠే లగ్నః (సక్) బాష్పః స్తన తటం ముహూః తరళయతి = గొంతులో తగుఱుకొన్నచై కన్నీరు చను దరిని మాటికిని వడఁకించుచు న్నది, నిరసురోధే = అనునయము నొల్లనిదానా, తవ మన్యూః ప్రియః జాతః వయం తు నన్మసికు కోపము ఇష్టము అయినది మే మో కామైతివి.

చెక్కును అఱకేలం జేర్చుకొన్నందున చెక్కునం గలమకరికాపత్రములు మాసిపోయినవి, నిట్టూర్పులవేడికి అమృతోపమ మయిన యధర ద్రవము ఇగిరిపోయినది, కంఠమున అఁపబడిన బాష్పములచేత మాటిమాటి కని చను గట్లు అదరుచున్నవి, మే మెంత బలిమాలినను, వినక యిట్లు వందురుట సరిగాదు. — అనుట.

అవ॥ నాయకో నాయికా ముపాలభతే - కపోల ఇతి॥ కపోలే గడ్డసలే - పత్రాళీ పత్రరచలా - కరతల నిరోధేన పాణితలనిపిడనేన - మృదితా ప్రమృష్టా-నిశ్వాసై-రమృతహృద్యః అమృతవస్తధురః-ఆయమధర రసః-నిశితః ఆస్వాదితః-బాష్పః అశ్రు కణ్ఠే లగ్న స్సక్త స్సక్ - స్తనతటం స్తనప్రాస్తం-ముహూః పునఃపునః-తరళయతి-ఏవ మనేన ప్రకారేణ-మన్యూః కోప-స్తవ-ప్రియో హితో-జాతః-హే-నిరసురోధే అనన్గీకృతానువతకానే-వయం తు ప్రియహితా న భవామ ఇతి సంబంధః. అత్ర పత్రాళీమదకానాది వ్యాపారేణ 'సౌభాగ్యహరీ మన్యూ స్తవ హితో జాత' ఇత్యనేన చ 'త్వ దనువతకానకారిణో వయం తు తవ హితా న భవామ' ఇత్యనేన చ ఉపా

లమ్మో గమ్యతే.—నాయకౌ స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః.
మానకృతో విప్రలమ్భవచనం నమః. ఆత్మేహో లలంకారః. ౮౫

ఆయాతే దయితే, మనోరథశత్రై నీత్యా కథంఽచి ద్దినం,
గత్వా వాసగృహం, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం కుర్వతి,
దస్తాఽస్తి తృభిధాయ సత్వరపదం వ్యాధూయ చీనామ్బరం
తన్వజ్ఞ్యై రతికాతరేణ మనసా సీతగి ప్రదీప శృమమ్. ౮౬

దయితే ఆయాతే సతి=ప్రియుండు (విదేశమునుండి) రాఁగా, మనో
రథ శత్రైః కథం చిత్ దినం సిత్యా = కోర్కుల నూర్ల చేత ఎట్టకేలకు
పగటిని కడపి, (అనంతరము), వాస గృహం గత్వా = పడకటిల్లు చొచ్చి
(ప్రయోగ వ్యత్యయము.)—తన్వజ్ఞ్యైః=నుందరి, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం
కుర్వతి (సతి) = మూఢమయిన పరివారజనము చిరమయిన స్థలపమును
చేయుచుండఁగా, రతి కాతరేణ మనసా = సురతముకై తహతహపడు
చున్న మనస్సుతోఁ గూడుకొన్నవై, దస్తా అస్తి ఇతి అభిధాయ = ఏదో
కఱచినది నన్ను అని పలికి, స త్వర పదం చీన అమ్బరం వ్యాధూయ =
వేగిరపాటుతోఁ గూడిన యడుగులు గలుగునట్లుగా (వడివడిగా తొట్రుపా
టుతో అడుగులిడుచు) (తన కట్టుడు) పట్టు వలిపమును వీచి, ప్రదీపః శమం
సీతః=దీపమును శమము పొందించినది (అర్పివై చినది.)

కొంతుండు ప్రవాసమునుండి రాఁగా కొంత ఈ యీవిధముల
రాత్రి సురతక్రీడలం జేలుదును గాక యను తలపోతలతో పగ లెల్ల
గడపి రాత్రి పడక టిల్లు సొచ్చినంతట మూర్ఖపరిజనులు నాయకుని నానా
విధసమాచారము లడుగుచు ఎంతసేపటికిని వదలక యుండఁగా రతికై
యువ్విల్లారుచున్నవై తన్ను ఏదో తుట్టిన దని పలికి తత్తఱపుటడుగు లిడి
చీరకొలుగు జాడించి దీపమును అర్పి వారిని తొలంగించుకొన్నది.—అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - ఆయాత ఇతి|| దయితే ప్రియే - ఆయాతే
ఆగతే సతి - దేశాన్తరా దితి శేషః - మనోరథశతై - మనోరథానాం
సంకల్పానాం - శతాని బహూని - తై - దిశానాం దివసం - కథంచి
త్కృచ్ఛ్చేణ - సీత్వా అతివాహ్య - వాసగృహం కేళీభవనం - గత్వా
ప్రాప్య - జడే వివేకశూన్యే - పరిజనై పరిచారకవగే - దీక్షా
మాయతాం - కథాం వాక్యప్రబంధం - కుర్వతి విదధతి సతి-రతికాతరేణ
రతౌ విషయే - కాతర మధీరం-తేన కాలవిలम्బనాసహిష్టు నేత్యధః -
మనసా హృదయేన - ఉపలక్షితయా - తస్యై కాన్తయా-దప్తా స్మృతి
యేన కే నాపిజన్తు నేతి శేషః - సత్వరపదం సంసంభ్రమవచనం - యథా
భవతి తథా అభిధాయ వ్యాచృత్య-చీనామ్బరం ఔమవసం-వాధూయ
సంవీజ్య - ప్రసీపో దీపః-శమం శాంతిం - సీతః ప్రాపిత ఇతి సంబంధః. అభి
ప్రాయో వ్యక్త ఏవ. బౌత్సక్యం నామ సంఘాతీ భావః. నాయకా స్వీ
యా ప్రగల్భా చ. నాయకోఽనుకూలః. ప్రవాసానన్తర సమ్భాగ శృ
జ్జారః. అత్ర నమోగర్భః యుక్తి రలంకారః.

౮౬

రోహన్తా ప్రథమం మమో రసి తవ ప్రాప్తౌ వివృద్ధిం స్తనా,
సల్లాపా స్తవ వాక్యభజ్జిమిశనా న్తార్థ్యం పరం త్యాజితాః,
ధాత్రీకణ్ఠ మపాస్య బాహులతికై కణ్ఠై త వాసజ్జితై,
నిదాక్షిణ్య కరోమి కిన్ను విశిఖాఽప్యేషా న పన్థా స్తవ.౮౭

తోఽత నమరక్తుడై పిమ్మట వదలిన నాయకుని సామాన్యనాయక
దెప్పర మాడుట.- స్తనా ప్రథమం మమ ఉరసి రోహన్తా (స్తనా) తవ
(ఉరసి) వృద్ధిం ప్రాప్తౌ=(నా) స్తనములు తోఁత నాటోమ్మన మొలచుచు
(అనంతరము) నీటోమ్మన పెంపును పొందినవి, సల్లాపాః తవ వాక్య భజ్జి
మిశనాత్ పరం మార్థ్యం త్యాజితాః=(నా) మాటలు నీ మాటల రీతితోడి

కూడిక చేత మిక్కిలి గోలతనమును వదలునట్లు చేయఁబడినవి, బాహు లలికే ధాత్రీ కణ్ఠమ్ అపాస్య తవ కణ్ఠే ఆసజ్జితే = (నా) భుజ వల్లులు దాది మెడను వదలి నీ మెడయందు అంటింపఁబడినవి, (హె) నిర్దాక్షిణ్య = (ఓయి) మొగమెటుమి రేనివాఁడా, ఏమె విశిఖా తవ పథ్నా అపి న = ఈ రాజమార్గము నీకు (ఇప్పుడు) దారి యేనియు కాదు, కిం కరోమి = నేను ఏమి చేయుదును!

నేను నాబాల్యమునుండియే నిన్ను అత్యంతము వలచితిని, స్తనములు పొటమరింపఁ దొడంగినప్పటినుండి నీటొమ్ముననే యుంటిని, నీతోడి యుక్తిప్రత్యక్షులచే మాటలబేలతనమును తలంగితిని, దాది మెడనున్న నా బాహువులను తివిచి నీ మెడయందుంచితిని. నీవు ఆ యనురక్తి యెల్లను మఱచి యిప్పుడు ఈదారిని పోవుట సయితము మానితివి. నా యదృష్ట మట్టిది, నే నేమి నేయుదును!—అనుట.

'రోహస్తా' అను శతృప్రత్యయస్వారస్యము మొలచియు మొలవక ముందే అనుట; 'నీటొమ్మునం బెరిగినవి' అనుటచే నాకు జవ్వనము నిండు నఱకు నీకును ఆవలపు ఉండె నని భా. 'దాదిమెడనుండి' యనుటచే అతి బాల్యమునుండి యనియు, అన్యపురుషుని ఎఱుంగనితఱి ననియు భా. 'న పథ్నాః' ఇత్యాదిచే ఒకమాటు విజయంచేసి యనుగ్రహింపుము, అనుట.

అవ || పూర్వం కృతపరిచయాతిశయేన నాయకేన పశ్చాత్పరిత్యక్తా నాయకా స్వవాటికాయాం యదృచ్ఛాగతం నాయకం దృష్ట్వా త ముపా లభతే - రోహస్తా వితి || ప్రథమం మమోరసి - రోహస్తా వృద్భవస్తా - స్తసా త వోరసి వృద్ధిం - ప్రాప్తా గతా-మమ - సల్లాపా స్సంభాషణాని- తవ - వాక్యభగ్గిమిశ నాత్ వాక్యరీతి శ్రవణాత్-పర మత్యగ్ధం - మార్గ్యం మూఢతాం - త్యాజితాః విమోచితాః - మమ బాహులలికే - ధాత్రీకణ్ఠం ఉపమాత్మకణ్ఠ - మపాస్య విహాయ - తవ కణ్ఠే - ఆసజ్జితే ఆసజ్జం ప్రాపి తే - హే - నిదాక్షిణ్య దాక్షిణ్యరహిత-దాక్షిణ్యం నామ పరచిత్తాను

వర్తనం - ఏషా విశిఖా రథ్యాపి - తవ - పథా మాగోఽ - నభవతి -
 ఏవం సతి-కి న్న కరోమి కిం కర్తవ్యం న పృచ్ఛామి, భవంతం కి ముపా
 లభ ఇత్యర్థః. అత్ర నాయకా సాధారణీ. సోపాలమ్భవచనం నమః.
 ఆక్షిప్తోఽలంకారః.

౮౭

చక్షుగిప్రీత్యా నిషణ్ణే మనసి, పరిచయా
 చ్చి స్త్యమానేభ్యపాయే,
 యాతే రాగే వివృద్ధిం, ప్రవిసరతి గిరాం
 విస్తరే దూతికాయాః,
 ఆస్తాం దూరే స తావత్సరభసదయితా
 లిజ్జనానన్ద లాభః,
 స్తద్దేహోపాస్తరథ్యాభ్రమణ మపి పరాం
 నివృత్తిం సంతనోతి.

౮౮

చక్షుః ప్రీత్యా మనసి నిషణ్ణే (సతి) = మాపు మక్కువచేతను
 మనస్సు తగులుకొన్నది (కాఁగా), పరిచయాత్ అభ్యపాయే చిస్త్యమానే
 (సతి) = మాటికిం దలపోయుట వలన కూడికను ఉపాయము ఆలోచింపఁ
 బడుచుండఁగా, యాతే వివృద్ధిం యాతే (సతి) = అనరాగము పెంపును
 పొందినది (కాఁగా), దూతికాయాః గిరాం విస్తరే ప్రవిసరతి (సతి) =
 కుంఠెనగ త్రెయొక్క మాటల సమూహము వ్యాపించుచుండఁగా, సరభస
 దయితా ఆలిజ్జన ఆనన్ద లాభః యః సః తావత్ దూరే ఆస్తామ్ = వాన్ము
 లోడి ప్రియయొక్క కాగిలింతచేలి యాహ్లాద ప్రాప్తి ఏదో అది దూరమున
 నుండుఁగాక (దానిమాట అటుండ నీ), తత్ గేహ ఉపాస్తరథ్యా భ్రమ
 ణమ్ ఆపి పరాం నిర్వృత్తిం సంతనోతి = ఆకాంతయొక్క యింటి చెంగటి
 పెద్దబిడిలో సంచారము సయితము మిక్కుటమైన యానందమును కలి
 గించుచున్నది.

చతుఃప్రీతి, మనస్సుక్తి, ఉపాయా నేషమణః, రాగవృద్ధియ, సంపన్నములై, దూత్యము జరుగుచుండగా, ఆకాంతయొక్క పొందే కలిగి నంతట ఆయానందమెట్టదో చెప్ప నలవి గాదు సరియే గదా, తద్వహంగ తరథ్యాసంచారము సయితము మిక్కుటమైన యానందమును కలుగజేయుచున్నది. — అనుట.

అవ || నాయకః అనుభూతాథాన్తరణా జ్ఞాతకుతూహల స్సృక్ సహచర మాహ - చతుః రితి || చతుః ప్రీత్యా - మనసి చిత్రే - నిషణ్ణే సతి నివిష్టే సతి ఆనక్తై సతీ త్యథాః - పరిచయా దభ్యాసా మ్మహుర్మాహు స్త్యసా దిత్యః - ఆభ్యసాయే ప్రాప్త్యపాయే - చిన్త్యమానే సతి విచార్యమాణే సతి - తతః - రాగే క్రేచ్చి - వివృద్ధి మతిశయం - ప్రాప్తే సతి తతో - దూతికాయా స్సృజ్యారకాయాః - గిరాం వాచాం - విస్తరే ప్రపజ్ఞే - ప్రవిసరతి వ్యాపియమాణే సతి - యః - సరిధసదయితాద్భిదానస్థ లాభః సత్వరప్రియాపరిరమ్భహృదప్రాప్తి - భావనతి స తావ ద్దురే - ఆస్తాం తిష్ఠతు - తస్య మహిమూ వణాయతు మశక్య ఇత్యథాః - కిం తు - తగ్నేహోపాస్త రథ్యాభ్రమణ మపి నాయకౌ గృహసమీపవీధీపర్యటన మపి - పరాం నివృత్తిమ్ ఆత్యస్త మానందం - సంతనోతి విదధా - తీతి సంబధ్యః. అత్ర స్మృతి ర్నామ స్మృతి భావః నాయకౌ పరకీయా. అన్తోపక్షేప రూపం శృంగారి నమః. అతిశయోక్తి రలంకారః. ౮౮

కరకిసలయం ధూత్వా ధూత్వా విలమితమేఖలా

క్షీపతి సుమనోమాలాశేషం ప్రదీపశిఖాం ప్రతి,

స్థగయతి ముహుగి పత్యు నేత్రే విహస్య సమాకులా

సురతవిరతౌ, రమ్య తస్మి పునగి పున రీక్యతే. ౮౯

రతాంతనన్న నాయకాల్జ్ఞాకార్యవర్ణనము. — సురత విరతౌ తస్మి విలమిత మేఖలా సమాకులా (సతీ) = సంభో గాంతమున నాయక (పాద

మలకు) తగులుకొన్న మొలనూలుగలవై తొట్రుపాటున, ప్రదీప శిఖాం ప్రతి కర కిసలయం ధూత్వా ధూత్వా సుమనో మాలా శేషం క్షిపతి=దీప జ్వాల మీదికి కేలుఁ జిగురును వీచి వీచి పూ దండయొక్క మిగత (భాగము) ను విసరివైచుచున్నది, విహస్య ముహూః పత్యుః సేత్రే స్థగయతి=నవ్వి సారెకు దయితుని కన్నులను మూయుచున్నది, రమ్యం పునః పునః ఈత్యుతే =మనోహరముగా మాటి మాటికిని (ఆతనిచే) చూడఁబడుచున్నది.

రతాంతమంగు నగ్నయయి యున్న నాయికపాదములలో మొలనూలు తగులుకొని దయితుని కంటియొగుటనుండి చీరకట్ట కొనుటకై అవలికి పోనీయక యుండఁగా చీకాకు పడినవై, దీపము నార్చినచో తననగ్నతయతనికిం గానరాకుండు నని దీపమును చేతితో విసరి అది యాఱమిచే సుర తనవర్గ నప్తవశిష్ట మయిన పూదండతునియను దీపముపై విసరినది. దానను అది యాఱమిచే ఆతనికన్నులు మూయందొడంగినది. అతఁడు ఆమె చేయి సడలినప్పు డెల్ల ఆరమణీయతను మరల మరలం గాచుచుండెను.—అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - కిసలయ మితి || సురతవిరతౌ సంభోగాస్తే - విలమ్బిత మేఖలా లగ్నరశనా - పాదయో రితి శేషః - తస్మిన్ కాస్తా - సమాకులా సంభ్రాంతా సతీ - దీపనిర్వాణాథం - కరకిసలయం పాణిపల్లవం - ధూత్వాధూత్వా వ్యాధూయ వ్యాధూయ - విఫలయత్నా సతీ - దీప శిఖాం ప్రతి దీపజ్వాలా మద్దిశ్య - సుమనో మాలా శేషం పుష్ప దామచ్ఛేదం - సంభోగపరిమదఃపిభిన్న శిష్టాంశ మి త్యథః - క్షిపతి ప్రేరియతి - విహస్య స్థితం కృత్వా - ముహూఃముహూః పునఃపునః - పత్యుః సేత్రే - స్థగయతి ఆచ్ఛాదయతి - రమ్యం మనోరమం - యథా భవతి తథా పునఃపున - ర్దుహుర్దుహూః - ఈత్యుతే విలోక్యతే - ప్రియే జేతి శేషః ఇతి సంబంధః. 'విలమ్బిత మేఖలే' త్యనేన పురుషాయిత సమ్భాగాస్తే మేఖలాసందానితచరితత్వా దపసతుః మశక్తేతి నూచ్యతే, 'దీప శిఖాం ప్రతి మాలాం క్షిపతి' త్యనేన 'పత్యుః సేత్రే స్థగయతి' త్యనేన

చ ప్రియనిరీక్షణేన చ లజ్జావ్యాకులేతి నూచ్యతే. అత్రప్రీడా నామ
సజ్ఞారీ భావః. నాయకౌ స్వీయా మధ్యా చ. నాయకోఽనుకూలః.
చేష్టాకృతం హాస్యశృంగారి నమః. జాతి రలంకారః. ౯౯

పరాచీ కోపేనస్ఫుటకపటనిద్రాముకుళితా

ప్రవి శ్యాజ్ఞేనాజ్ఞం ప్రణయిని పరీరమ్భచతురే

శనై నీవీబద్ధం స్పృశతి సభయవ్యాకులకరం

విధత్తై సజ్కోచగ్లపితి మవలగ్నం వరతనుః.

౯౦

కోపేన పరాచీ స్ఫుట కపట నిద్రా ముకుళితా వర తనుః = అలు
కచేత పెడమొగంబయి స్పష్టమయిన మోసపు నిదురచే (కన్నలు) మూసి
కొన్న (ఉత్తమశరీర) సుందరి, అజ్ఞేన అజ్ఞం ప్రవిశ్య = అవయముచే అవ
యవమందు ప్రవేశించి (ఒకయవయములోనికి ఇంకొకయవయవమును
ముడిచి), పరీరమ్భ చతురే ప్రణయిని నీవీబద్ధం సభయవ్యాకులకరం
శనైః స్పృశతి (సతి) = ఆలింగనమందు నిపుణుడయిన యసురకుడు
పోకముడిని భయముచే వణకుచున్న చేయిగలుగునట్లుగా మెల్లన తాకు
చుండగా, అవలగ్నం సంకోచగ్లపితం విధత్తై = నడుమును అక్కలిం
చుటచేత సన్నగిల్లిన దానిని గాచేయుచున్నది.

నాయక అలుకచే పెడమొగం బయి ముణుచుకొని పరున్నదై
నాయకుడు నీవిని వదలింపఁ జేయి యుంపఁగా సంభోగేచ్ఛగలదై
కడుపును అక్కలించి నీవికను ములుపుగా వదలునట్లు చేసినది.—అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యం - పరా చీతి || కోపేన ప్రణయకోపేన -
పరాచీ పరాజ్ఞుభీ - స్ఫుటకపట నిద్రాముకుళితా - కపటేన కృతా నిద్రా-
స్ఫుటావ్యక్తా - త థ్యేవ ప్రతిభాసమా నే త్యథః - సా చ సా
నిద్రా చ తయా - ముకుళితా నిమిలితాక్షీ సతి - వరతను స్వస్వీ -
అజ్ఞేన గాత్రేణ అజ్ఞం స్వస్య గాత్రం - ప్రవిశ్య ఆసాద్య - పరీరమ్భ

చతురే అలిజన చతురే - ప్రణయిని - నీపీబంధవస్త్రగ్రాని-సభయవ్యాకుల
కరం - సభయో భయసహితః - వ్యాకుల స్తరళః - కరో యస్మి న్క
మణిత త్తత్రో క్తం - శనై మణస్థం - స్పృశతి సతి - అవలగ్నం
మధ్యం - సజ్జోచగ్లపితమ్ అన్తరాకమణ కళితం-విధత్తే కరో తీతి
సమ్మన్తః. అత్ర కపటనిద్రయా అవలగ్నసజ్జోచేన చ నాయికాయా
విరహోసహిష్టుత్వం వ్యజ్యతే. బౌత్సుక్యం నామ సజ్జారీభావః. అత్ర
నాయికా స్వీయా మధ్యా స్వాధీన పతికా చ. నాయకోఽనుకూలః.
సమ్భాగశృంగారః. అత్ర కైశికీవృత్తై రజ్జం నమఃగభావః. యుక్తి
రలంకారః.

౯౦

ఆదృష్టిప్రసరా త్ప్రియస్య పదవీ

ముద్వీక్ష్య నిర్విణ్ణయా

విశ్రాంతేషు పథి వ్యహః పరిణతో,

ధ్వానై సముత్సర్పతి,

గ తైవకం సశుచా గృహం ప్రతి పదం

పానస్త్రియాఽస్త్రిక్షణే

మాభూ దాగత ఇ త్యమన్దనళిత

గ్రీవం పున ద్విక్షితమ్.

౯౧

(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) ఆ దృష్టి ప్రసరాత్ ప్రియస్య పదవీమ్
ఉద్వీక్ష్య నిర్విణ్ణయా = చూపు నిగుడు వఱకును ప్రియుని దారిని ఎదురు
నూచి వినీగినదై, అహః పరిణతో ధ్వానై సముత్సర్పతి పథిషు విశ్రా
న్తేషు = పగటియొక్క అంతమందు చీకటి వ్యాపించుచుండఁగా దారులు
మాటుమణిఁగినవికొఁగా, సశుచా పాన్థ స్త్రియా గృహం ప్రతి ఏకం
పదం గత్వా = దుఃఖముతోఁ గూడుకొన్నదైన ప్రోషితుని భార్య ఇంటి

నైపు ఒక యడుగు నడిచి, అస్మిక్ తుణే ఆగతః మాభూత్ ఇతి = ఈ నిమిషమున వచ్చినవాడు కాఁ దాయెను అని, అమద్ద వలిత గ్రీవం పునః విక్షిత్వ=వడిగా త్రిప్పబడిన మెడ గలుగునట్లు వెండియు చూచినది.

నాయిక ప్రోషితుని పతిని పగలు చూపుమేరవఱకు అతఁడు రాగల దారిలో ఎదురునూచుచుండి, ప్రొద్దు గ్రుంకి చీకట్లు వ్యాపించి దారులు మాటునుణిగిన యనంతరము ఇంటివైపు మఱలిననై ఒక యడు గిడి ఇప్పుడైన వచ్చుచున్నాఁ డేమో యని వెనుకకు తిరిగి చూచుచున్నది. — అనుట. ఇందువలన ఆమెయొక్క యనురాగమహత్త్వము తెలియుచున్నది.

అవ || కవే ర్వాక్యం - ఆద్యష్టితి || ఆద్యష్టిప్రసరాత్ దృష్టి
సఞ్చారావధి - క్రియస్య వల్లభస్య - పదవీం మాగఁ - ముద్వీక్ష్య ఆవ
లోక్య - నిర్విణ్ణయా భిన్నయా - ప్రియస్యానాగమనే నేతి కేమః-ఆహః
పరితా దిసావసానే - ధ్వానే తమసి - సమత్సర్పతి ప్రసరతి సతి -
పథిషు మాగేషు - విశ్రాంతేషు విరతేషు సత్సు - గతాగత హున్యే ప్సి
త్యథః - సకుచా సఖేదయా - పాన్ధత్రియా - పాన్ధస్య ప్రోషితస్య -
స్త్రీ వనితా-తయా-గృహం ప్రతి గృహ ముద్దిశ్య - ఏకం పదం - గత్వా
విద్యస్య - అస్మిక్ తుణే తత్కాల ఏవ-ఆగతో-మా భూ దితి-క్రియ ఇతి
కేమః-అత్ర మా ఇతి నిషేధే నిపాతః న మాజ్ - మాజితి చేత్ 'మాజి
లు జి'తి ఆశీః ప్రయుజ్యతే-సా త్వత్ర న యక్తా-కాకుం త్వహసన్ధేయః -
అమద్దవలితగ్రీవం శీఘ్రనివర్తిత కన్ధరం యథా తథా - పున ర్విక్షితం పున
ర్విలోకిత వితి సమ్మన్యః. 'అస్మిక్ తుణే మాభూ దాగత' ఇతి పునర్విక్ష
ణేన బౌత్సుక్యాతిశయ స్సూచితః. నాయికా స్వీయా, మధ్యా చ. కిం
చ ప్రోషితభర్తృకా చ. 'దేశాన్తరగతే కాన్తై భిన్నా ప్రోషిత
భర్తృకా' ఇతి లక్షణాత్. నాయకోఽనుకూలః. ప్రవాసవిప్రలంభ
శృంగారః. అత్ర చేష్టాకృతం శృంగారి సక్లేచ్ఛారూపం నమః. జాతి
రలంకారః.

దేవై ర స్తరితా, శతై శ్చ సరితా మర్వీభృతాం, కాననై;
ర్యశ్చే నాపి న యాతి లోచనపథం, కా న్తేతి, జాన స్నపి
ఉద్గీ)న శ్చరణాగ్రదుద్ధవసుధః ప్రోస్మృజ్య సాసే దృశౌ
తా మాశాం పథిక స్త థైవ కి మపి ధ్యాయ న్తుహు వీక్షతే.

కాన్తా = ప్రియ, దైవైః సరితాం ఉర్వీభృతాం చ శతైః కాననైః
(చ) అస్తరితా = నాశ్యచేతను నదుల(యు) కొండల(యు) నూర్ల చేతను
అడవులచేతను ఎడముగలది, యత్నేన అపి లోచన పథం న యాతి =
కడంకచేత నయినను కంటిదారిలోపడదు, ఇతి జానన్. అపి పథికః =
ఇట్లని ఎఱుగువాఁ డయ్యును ప్రోషితుఁడు, ఉత్ గ్రీవః చరణ అగ్ర రుద్ధ
వసుధః సన్ = ఎత్తఁబడిన మెడగలవాఁడును అడుగుల కొనచే ప్రొక్కఁ
బడిన నేలగలవాఁడును అయి, సహ) అసై దృశౌ ప్రోస్మృజ్య తథా
ఏవ కిమ్ అపిధ్యాయన్ = కన్నీళ్ళ తోడి కన్నలను తుడుచుకొని అట్లై
ఏమో తలపోయుచు, తామ్ అశాం మహుః వీక్షతే = ఆ (కాంతయుండు)
దిక్కును మాటిమాటికి చూచుచున్నాఁడు.

అనఁగా—ప్రోషితుఁడు తనకు తనభార్యకును నడమ దేశములు
నూర్ల కొలది ఏళ్లు కొండలను అనేకారణ్యములును అడ్డ మున్నవనియు,
ఎప్పాటను కంటికి అగపడదనియు, ఎఱింగియు, నేలవీడ పాదాగ్రము
బూని నిక్కి మెడ యెత్తి కన్నలలోని బొప్పుములను తుడిచివైచుకొని
ఏమేమో తలపోయుచు ఆకాంతయుండుదిక్కును కాంచుచున్నాఁడు.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - దేవై రితి || దేవై ర్విషయై - స్సరితాం
నదీనాం - ఉర్వీభృతాం పర్వతానాం - చ - శతై స్సమూహైః కాననై
రరణైశ్చ-అస్తరితా వ్యవహితా-కాన్తా ప్రియా-యత్నే నాపి ఉపాయే
నాపి - లోచనపథం దృష్టిమాగణం - న యాతి న ప్రాప్నోతీతి-జాన
న్నపి పథికః ప్రోషితః - ఉద్గీ)వః ఉన్నమితకస్థరో-ధూత్వా - చరణాగ్ర

రుద్ధవసుధః పాదాగ్రావస్థభూమి స్పృక్ - సాసే సబాష్టే - దృశా
 సేతే - ప్రోస్మృజ్య పరిమృజ్య - త తైవ తథాభూత ఏవ - కిమపి -
 ధ్యానుక్ చిస్తయక్ - తా మాశాం యత్ర ప్రియా స్థితా తా - మాశాం
 దిశం - మహుః పునః పున - ర్వీక్షతే పశ్య తీతి సంబంధః. వ్యక్త ఏ వాభి
 ప్రాయః. ఔత్సుక్యం నామ సజ్జాగరి భావః. జాతి రలంకారః. ౯౨

స్విన్నం కేన ముఖం? దివాకరకరై. స్తే రాగిణీ లోచనే?
 రోషా త్తద్వచనోదితా. ద్విలితా నీలాలకా? వాయునా.
 భ్రష్టం కుంజుమ? ముత్తరీయకషణా. క్లాంతాసి? గత్యాగతై.
 ద్యుక్తం త త్సకలం; కి మత్ర వద హే దూతి క్షత స్యాధరే.

నాయికాదుష్టదూతికలయొక్క ఉక్తిప్రత్యుక్తులు. — నాయిక. —
 (హ) దూతి తే ముఖం కేన స్విన్నమ్ = (ఓసి) కుంజుమ నీ మొగము ఏల
 చెమర్చింది? దూతి. — దివాకర కరై = నూర్య కిరణములచేత. నాయిక. —
 లోచనే రాగిణీ (కెన) = (నీ) కన్నులు ఎటుపులవి (ఎటుపెక్కి
 యున్నవి) (ఏల)? దూతి. — తన్ వచన ఉదితాన్ రోషాన్ = అతని
 మాటవలన జనించిన కోపముచేత. నాయిక. — నీల అలకాః విలలితాః =
 నల్లని ముంగురులు రేగియున్నవి (ఏల)? దూతి. — వాయునా = గాలిచేత.
 నాయిక. — కుంజుమం భ్రష్టమ్ = కుంకుమ జాతినది (ఏల)? దూతి. —
 ఉత్తరీయ కషణాన్ = పయ్యెడయొక్క యొరయికవలన. నాయిక. —
 క్లాంతా ఆసి బడలినదాన వయితివి (ఏల)? దూతి. — గతి ఆగతైః = యా
 తాగుతః = లచేత. నాయిక. — తన్ సకలం యుక్తమ్ అధరే క్షతస్య
 కిమ్ అత్ర వద = అది యెల్ల ను సరియే (గాని, మోవియందు కాలునకు ఏమి
 (కారణము) ఈవిషయమునఁ జెప్పము.

నీవు నీయందలి యితరసంభోగ చిహ్నములను ఎట్లు అపలపించినను నీమోవికాటులు నాకు ద్రోహిణి నై నా నాయకునితో నీవు పొందినపొందును బయలు వెట్టుచున్నవి నుమా అని డెప్పురము ఉత్తరార్థమున అభిప్రాయము.

అవ || నాయక మా నేతుం ప్రేషితాయాః లక్ష్మమాణసమ్భాగ చిహ్నయాః దూతికాయాః నాయకాయాశ్చ ప్రశోత్తరరూపా వాక్య మాలా-స్విన్న మితి || సే దూతి తర ముఖం కేన కారణేన - స్విన్నం స్వేదయుక్తం-అయం నాయకాయాః ప్రశ్న-దిహికరక నై న్నాన్యకరణైః- స్విన్న మితి దూత్యా ఉత్తరం-తే తవ-లోచన-రాగిణీ గత్తే - కేన కారణేన - అయం నాయకాశ్రయః - తద్వచనోదితాత్ - తస్య ధూతకస్య - వచనం వాక్యం - తస్మాద్దూతిః ఉచ్ఛతిః - తస్మా - ద్రోహోక్తపాత్ - రత్తే - ఇ త్యుత్తరం దత్తం - నీలాలకాః విలశితాః వ్యాకులితాః-అయం ప్రహ్లా-వాయుగా విలశితా ఇ త్యుత్తరం - కుజ్జుమం కాశ్చీరం-కేన - భ్రష్టం విగళితమ్-అయం ప్రహ్లా-ఉత్తరీ నా కిమతాత్ సంవాసన ఘమకాత్ భ్రష్ట-విద ముత్తరం - కేన - క్షాంతాని తాంతాని-అయం ప్రశ్న-గత్యాజైః గమనాగమనైః-క్షాంత్యై త్యుత్తరం - సే దూతి - త త్స కలం త్నయా య గుక్తం త త్సకలం-యుక్త ముపన్నమ్ - అధరే - త్తత స్య ప్రణస్య - కిం కారణమ్-అ త్రాస్తిత్ ప్రశ్నే-వచ బ్రూహి - ఉత్తర మితి శేషః. ఇతి సంబంధః. అత్ర వ శత్య సేన త్వగూ వైదగ్ధ్యా త్వర్వం సమ్భాగచిహ్న మపహ్నాతం అధ-క్షతం కథ మపహ్నాయత ఇ త్యయ మథోక్తవ గమ్యతే. నాయక స్వీగూ ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. విప్రలభ్యశ్చక్రారః.

F3

కఠినహృదయే ముఖ్యైః జాన్తి వ్యభీకరభాత్రయూం

పిశునవచనైః దుఃఖం నేతుం న యుక్తం మముం జనమ్

కి మిద మథవా సత్యం ముద్ధే త్వ యాద్య వినిశ్చితం?

య దభిరుచితం తి న్నే కృత్వా ప్రియే సుఖమాస్యతామ్.

నాయకుడు నాయకను అలుక తీర్చుట. — కఠినహృదయే వ్యశీక కథా ఆశ్రయాం భ్రాన్తిం ముఖ్య = పరుషమయిన మనస్సుగలదానా కల్ల మాటలు ఆధారముగాఁ గల్గిన భ్రమను విడుపుము, పిశున వచనైః ఇమం జనం దుఃఖం సేతుం యుక్తిమ్ న కొండెములు చెప్పవారిమాటల చేత ఈజనుని (నన్ననుట) వగలుపొందించుట తగవుగాను, అథవా ముద్ధే త్వయా అద్య ఇదం సత్యం నిశ్చితం కమ్ అట్లుగాదేని (ఓ) తెలియనిదానా నీచేత ఇప్పుడు ఇది నిజమని నిశ్చయింపబడినదా, ప్రియే యత్ అభిరుచితం తస్మే మే కృత్వా సుఖమ్ ఆస్యతామ్ = కాంతా ఏది (నీకు) ఇష్టమో దానిని నాకు చేసి హాయిగా (ప్ర.వ్య.), ఉండుము.

ఖలులకల్లలు నమ్మి నే నపరాధి నని నీవు భ్రమపడియున్నావు. నే నెంత బలిమాలినను నీమనస్సు కరంగకున్నది. ఇట్లు లేనితప్పులుమోపి నన్ను భేదపెట్టుట నీకు నాయముగాదు. మఱియు వారి కొండెమే నిజమని నీవు నిశ్చయించుకొంటివేవి నీకు పోచిన దండన నాకు చేసి సుఖముగా నుండుము.

అవ॥ నాయకో నాయకౌం సాస్త్యయ న్నాహ - కఠినహృదయ ఇతి ॥ కఠినహృదయే నిష్ఠురచిత్తే - వ్యశీకకథాశ్రయాం - వ్యశీక కథా మిథ్యా వచనా-న్యాశ్రయోఽధికరణం - యస్యా స్సా తథోక్తా తాం - భ్రాన్తిం మిథ్యామతిం - ముఖ్య త్యజ-పిశునవచనై. దుఃజనాన భాషితై - రిమం జనం మా మి త్యథాః-దుఃఖం సేతుం క్లశం ప్రాపయతుం - న యుక్తం నాహాం-అథవా సే - ముద్ధే మూఢే - త్వయా - అద్య ఇదా నీమ్-ఇదం ప్రకృతం కమ-సత్యం యథా భవతి తథా - వినిశ్చితం కిం నిరీతం కిం - కింశ్చైః ప్రశ్నే - సే ప్రియే-య దభిరుచితం య దిష్టం-త-స్మే మను-కృత్వా విధాయ - సుఖం యథా భవతి తథా - ఆస్యతాం

స్థితా - మితి సంబంధః. 'కఠినహృదయే ముద్ధా' ఇ త్యామస్త్రణబాహు
శ్యేన క్రమేణ సాన్ద్యేనాన్ వనన్యం సూచ్యతే. అత్ర నాయకా స్త్రీ
యా, మధ్యా చ. నాయక శృతః. ఈశ్వర మానకృతో విప్రలమ్భ
శృక్లారః. సోపాలమ్భవచనం నమః. అక్షిపోఽలంకారః. ౯౪

భూభేదో గుణిత శ్చిరం, నియనయో రభ్యస్త మామీలనం,
రోద్ధం శిక్షిత మాదరేణ హసితం, మానేఽభియోగః కృతః,
ధైర్యం కతుక సాప స్థిరకృత మిదిం చేతగి కథించి న్తయా,
బద్ధో మానపరిగ్రహ పరికరః, స్థితి స్తు పై వే స్థితా. ౯౫

చైత్యుపద్యము ప్రకారము మానము చాల్చునిశ్చయించుకొన్న నా
యిక యాచెలితో కప్పట. (ప్ర. వ్యం.) మయా భూ భేదః చిరం
గుణితః = సేన బామలు ముడుచుటకు ద్వికాలము అవర్తించితిని (అల
వాటుచేసికొంటిని), నియనయో నిమీలనమ్ అభ్యస్తమ్ = కనలను మూ
యుట (అగాదరణగా చూచుటను, సేర్చుకొంటిని, అదరణ హసితం
రోద్ధం శిక్షితమ్ = ప్రేమచే (కలిగి) నన్నను ఆణచుకొనుటను సేర్చు
కొంటిని, మానే అభియోగః కృతః = మాటలాడవియంగు అను చేసితిని
(వహించితిని), ఇదం చేతః అపి ధైర్యం కర్తం స్థిరీ కృతమ్ = ఈమనస్సును
సయితము దిట్టతనమును వహించుటకు దృఢపఱచితిని, ఏవం మాన పరి
గ్రహ కథశ్చైవ పరికరః బద్ధః = ఈతరున కోపము చాల్చుటకు ఎట్లో
నడికట్టు కట్టితిని (జతపడియున్నా ననుట), స్థితిః తు పై వే స్థితా = నెఱ
వేటుట యన్ననో అదృష్టములో నున్నది.

నీ యుపదేశము ప్రకారము మానము వహింప సర్వసన్నాహ మైన
ర్చుకొని యున్నానుగాని అతనిం గనగా మాన మన్నమాట మఱచి తద్వ
శక్తిని నై మెలంగుదు నని నాకు భయ మగుచున్నది. — అనుట.

అవ॥ మానపరిగ్రహాయ సఖ్యా ప్రోత్సాహితా నాయకా తాం
 ప్రత్యాహ-ధూధే దేతి॥ ధూధేవో ధూధజ్జ-శ్చిరం-గుణిత ఆత్మాతః -
 నయనయో నేత్రయోః ఆమీలన మీషస్తుకుశనం అనాదరదృష్టి రిత్త
 ఖః. అభ్యస్త మావర్తితం - ఆదరేణ ప్రీత్యా - జాయమానం-హసితం
 స్థిత-రోగ్ధం నివారయతుం - శిక్షితం కల్పితం - మానే అభాషణే - అభి
 యోగః ఆస్థా-కృతః ప్రవర్తితః - ఇదం చేతోఽపి ధైర్యం కతుకం
 ధైర్యః రణాయ - నిరీకృతం నిగత్వం సీతమ్-ఏవం మయా-మానపరిగ్రహ
 కోపగ్రహణే - పరికరః సామగ్రి - కథంచి త్కృచ్ఛేణ-బద్ధ స్సన్నధః -
 సిద్ధిస్తు నిగ్గహణం తు - వైవే భాగధేయే - సిత్తేసి సంధః. అత్ర నా
 యికా స్వీయా ముద్ధా చ. నాయక శృతః. ఆస్థాపక్షేపరూపం శృంగారి
 నమక . ఆక్షేపోఽలంకారః.

F7

చరణపతనం, సాస్రాలాసా, మనోహరచాటవగ్గి,
 కృశతరతనో గాఢాశ్లేషో, హతా స్పృశున్మమ్,
 ఇగ్గి బహుభావో మానారమ్భః స్తథాఽపి చ నోత్సహే,
 హృదయదయితః కాంతః కామం; కిమత్ర కరో మ్యహమ్!

మానము దాల్చు మని హెచ్చరించిన చెలితో అశక్యమని నాయక
 చెప్పట. — చరణపతనమ్ = కాంతుడు నా) పాదములలో వ్రాలుట, స
 అస్ర ఆలాపాః = కన్నీళ్ల నోడి మాటలు (కాంతుడు నామ్రమాల కన్నీళ్లతో
 మొఱి పెట్టుకొనుట). మనో హరచాటవః = మనస్సును హరించునట్టి పలు
 కులు, కృశ తర తనో గాఢ అశ్లేషః = విక్కిలి యుడిగిన శరీరముగల
 యాతనియొక్క బిగి కాణిలింత, హతా స్పృశున్మమ్ = బలాత్కారమున
 ముద్దు పెట్టుకొనుట, ఇతి మాన ఆరమ్భః బహు భావః = ఈతీరున అలుక పూ
 నుట పెక్కు ప్రయోజనములుకలదీ, తథా అపి చ న ఉత్సహే = అట్లు

అయినను (అయిక దాల్చటకు నేను) కడంగను, యతః కాంతః కామం
హృదయ దయితః = వలయనగా కాంతుడు మిక్కిలి డెందమునకు ప్రి
యుడు, అత్ర అహం కిం కరోమి = ఈవిషయమంగా (నీయుపదేశము నెఱ
పేర్చుటకై) నేను ఏమి చేయుదును (నెఱవేర్చజాల ననుట.)

అవ॥ మానం కురుష్వ తత్ర గుణోఽస్తితి శ్శాబోధితా నాయకా
తాం ప్రత్యాహ-చరణపతన చితి॥ చరణపతనం సాదప్రణామః - సాప్రా
లాపాః సబాష్పభాషితాని దీనవచనా నీ త్యుభయః. - మనోహరచాటవః
అత్యస్తప్రియోక్తయః - కృతతాతనోః క్షీణగాత్రస్య - ప్రియస్య - గాథా
శ్లేషః దృఢపరిష్కారః - సూ॥ 'తక్యైకస్య గోః కృతి' ఇతి కితకరి పక్షే -
ప్రియేణ భద్రా - కృతః అశ్లేషః-హతా ద్వలాత్కారాత్॥ ని॥ 'ప్ర శభస్తు
బలాత్కారో హత' ఇ త్యనురః. పరిమిష్టనం చే త్యనేన ప్రకారేణ -
మానారమ్భః కోపోద్యోగః - బహుఫలః అనేకప్రయోజనః-తథాఽపి చ-
నోత్సహే నోద్యుక్తాఽస్తి-యతః కాంతః-కామ మత్యుభయం - హృదయ
దయితో మనోవల్లభః-అతో నోత్సహారియః - అత్ర అస్మిన్ప్రసక్తే-అహం-
కిం కరోమి కిమూచగ మితి సంబంధః. 'బహుఫలం మానారమ్భ' ఇతిత్ర
సఖివచనానురోధా ద్మానారమ్భస్య బహుఫలత్వ మన్వీక్యతం న స్వత ఇ
త్యనుసంనేయం, 'తథాఽపి చ నోత్సహే' ఇ త్యనేన అత్తనోఽశక్తి స్సా
చితా, 'అత్ర కిం కరోమి' త్యనేన ఇతః పరం భవత్యా య దపదిశ్యతే
త త్కామి త్యను మగోఽవగమ్యతే. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ.
నాయక శృతః. విప్రలమ్భశృంగారః. అన్తోపక్షేపరూపం శృంగారి
నమః. హేతు రలంకారః.

౯౬

కాస్తే తల్ప ముపాగతే విగళితా
నీవీ స్వయం తత్ క్షణా,

తద్వాస శ్లఘమేఖలాగుణధృతం

కించి నితమ్భే సితం,

ఏతావ త్సఖి వేద్మి కేవల మహం

త స్యాజ్జస్యజ్జే పునః,

కోఽసౌ, కాఽస్మి, రతం చ కిం, కథ మితి,

స్వల్పాఽప మే న స్త్పృతిః,

౯౭

నాయిక ప్రియునిపొందునందలి తన (యానంద) జడత్వమును చెలి
తో చెప్పకొనుట. — కాస్తే తల్పమ్ ఉపాగతే నీవీ స్వయం విగళితా =
ప్రియతిముఁడు పాన్పుకడకు రాగానే పోకముడి తనంతటతానే వీడి
పోయినది, తత్ వాసః శ్లఘ మేఖలా గుణధృతం (సత్) నితమ్భే కించిత్
సితమ్ = ఆ వలువ జాతిన మొలనూలితంతువుచేత ఆపఁబడినపై ఇంచుక
పిలుందుపై నిలిచినది, (హ) సఖి అహమ్ ఏతావత్ కేవలం వేద్మి =
(ఓ) చెలీ నేను ఇంతమాత్రమే ఎఱుఁగుదును, తస్య అజ్ఞ సజ్జే పునః = అతని
యొడలి తాఁకుడునందలి తాఁకుడు కలిగినంతట, అసౌ కః అహం కా
అస్మి రతం చ కిమ్ ఇతి = ఇతఁడు ఎవరో నేను ఎవఁడె (ను అయితి) నో
మదనక్రీడయు ఏమో అని, స్వల్ప అపి మే స్త్పృతిః న = ఇంచుక యేనియు
నాకు జ్ఞప్తి లేదు, కథమ్ = (ఇది) యెట్లు?

చెలీ, కాంతుఁడు పాన్పుకడకు రాగానే నాపోకముడి వీడిపోవు
టయు నావలువ జాతిపోయి మొలనూలి తీగకు తగులుకొని ఇంచుక నిలు
చుటయు నా కెఱుక, అనంతరవృత్తాంతము నా కేమియుం దెలియదాయె
ను, ఇందుల కేమి కారణమో చెప్పుము. — అనుట.

అవ || నాయికా సఖి మాహ - కాస్త ఇతి || కాస్తే ప్రియే - తల్పం
శయామ్ - ఉపాగతే ప్రాప్తే - సతి - నీవీ వస్త్రగ్రస్థిః - తత్క్షణా
త్తత్కాలమాత్రాత్ - స్వయ మాత్మనా - విగళితా స్రస్తా - తద్వాస

శ్చిథిలితనీవీకం వస్త్రం-స్థలమేఖలా గుణధృతం శిథిలకాశ్చీనూత్రధారిణం
 సత్ - నితమ్బే కటిప్రదేశే-కించి దివ్యత్ - సతం - హే సఖి అహం - కేవలం
 ఏతావ దేవ పూర్వోక్తం య త్త ద్వేష్టి జానామి - తస్య ప్రేయస్య -
 అజనన్తే పునః గాత్రస్పర్శే తు - అసౌ కః అహం కాఽస్మి రతం
 చ కింరూప మితి మే స్వ ల్పాపి స్మృతి నా - కథం కుసో శ్చోతో
 రితి సంబంధః. జడతా నామ సజ్జాతీ భావః. యథోక్తం - 'జాడ్య మప్రతి
 పత్తి స్సాన్య గిప్తానిష్టేక్షణాదిభిః' ఇతి. నాయికా స్వీనూ మధ్యా చ,
 కించ న్యాధీనపతికా. నాయకోఽనుమూలః. మోక్షగళ్యహారః.
 అన్యోపక్షేపరూపం నయకా, జాతి రలంకారః.

౯౭

నిశ్వాసా వదనం దహన్తి, హృదయం
 నిర్మూల ముచ్ఛ్వాల్య తే,
 నిద్రా నైతి, న దృశ్యే శే ప్రేయముఖం,
 న క్తందివం రుద్య శే,
 అజ్ఞం శోష ముపైతి, పాదపతితగి
 ప్రేయాం స్త ధోపేక్షిత,
 స్పృఖ్యః కం గుణ మాకలయ్య దయితే
 మానం వయం కారితాః.

౯౮

చెలమాట విని గృహగతప్రణతుని నాయకుని తిరస్కరించి అనం
 తరము పశ్చాత్తప్తయై నాయక ఆచెలమను నిందించుట. - (ప్రయోగ
 వ్యత్యయములు. - (హే) సఖ్యః కం గుణమ్ ఆకలయ్య వయం దయితే
 మానం కారితాః. (౨) చెలలారా ఏ ప్రయోజనము కనిపట్టి ప్రియుని
 విడచి మధు అలక దాల్చించితిరి, (విమాట విన్నంగున), నిశ్వాసాః
 వదనం దహన్తి = నిట్టార్పులు (నా, నోటిని కాల్చుచున్నవి, హృదయం

నిర్మాణమే ఉత్పత్తి. దేందము వేరూడ పెకలింపబడుచున్నది, నిద్రా న
 వతి = నిదుర రా కున్నది, ప్రియ ముఖం న దృశ్యతే = దయితుని మొగము
 కానబడకున్నది, న క్తం దివం రుద్యతే = రేయుం బవలు ఏడ్చుచున్నాను,
 అజ్ఞం శోషమ్ ఉదైతి = (నా) శోషము ఎండిపోవుచున్నది, పాద పతితః
 ప్రేయాన్ తథా ఉపేక్షితః = అడుగులంగు వ్రాలిన ప్రియతముని అట్లు
 ఒప్పరికించితిని.

అవ || సఖీనాం ప్రేరణయా గృహీతమానా గృహోఽగత మను
 నయన్తం ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతవతీ నాయికా తా ఉపాలభతే
 నిశ్వాసా ఇతి॥ హే సఖ్యః యస్మా త్పాదపతితః ప్రేయాన్ - తథా తేన
 ప్రకారేణ ఉపేక్షితః అనాదృతః - త స్మ నిశ్వాసా - వదనం ముఖం -
 దహన్తి శోషయన్తి-హృదయం హృత్పుటం - నిరూఢం నిరవశేషం -
 ఉత్పత్తితే ఉత్పాట్యతే సంతాపే వేతి శేషః - నిద్రా - నైతి న ప్రా
 ప్నోతి - ప్రియముఖం న దృశ్యతే - న క్తం దివం రాత్రిం దివం-రుద్యతే
 అశ్రుమోచనం క్రియతే - అజ్ఞం శోష ముదైతి-కం - గుణం ప్రయోజనం-
 ఆకలయ్యవిచార్య-దయితే ప్రియే-వయం - మాన నిఘ్నాకృతకోపం -
 కారితాః గ్రాహితాః - భవతీభి రితి శేషః - ఇతి సంబంధః. సంజ్యో
 నామ దశావిశేషః. నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ, కలహస్తరితా.
 నాయక శృత. విప్రలబ్ధ స్ఫుల్కారః. తత్ర విప్రలబ్ధ కృతం సోపా
 అమృతచనం నమః. ఆక్షేపాలంకారః.

౯౮

నాన్దగ ప్రవేశ మగుణ, ద్విముఖీ సాచానీ,
 దాచక్ష రోషపగుమాణి, య చాక్షరాణి,
 సా శేవలం సరళపక్షుభి రశ్రువాజైః
 కాన్తం విహికితవతీ జననిర్విశేషమ్.

౯౯

అత్యంతాపరాధిని ప్రియుని గూర్చి నాయికాకోపప్రకారవిశేషము.-
సా అస్తః ప్రవేశం న ఆరుణత్ = ఆమె (ఇంటి) లోనికి (కొంతుని)
చొచ్చుటను అన్వేషించి దాయెను, విముఖీచ న ఆసీత్ = (చొచ్చినయా
తనినుండి) పెడ మొగము పెట్టుకొన్నట్టిదియు కా దాయెను, రోష పరు
షాణి అక్షరాణి న ఆచప్త = కోపముచే కఠినములయిన మాటలను పలుక
దాయెను, (మఱి యేమి చెసిన దనఁగా. —) సరళ పత్నభిః అక్షి పాతైః
కాంతం జన నిర్విశేషం కేవలం విలోకితవతీ = తిన్నని తెప్పలుగలచైన
కను పాటులచేత (చూపులచేత ననుట) ప్రియుని సామాన్య జనునివలె
ఊరక చూచినది. ఉపేక్షచేతనే దఁడించినదనుట.

అవ || అత్యంతాపరాధిని ప్రియే సమాగతే సతి కుపితాయా నాయి
కాయాః ఆకారగోపన ప్రకారం కవి రాహ - నాన్త ఇతి॥ సా నాయికా
నాయకస్య - అస్తః ప్రవేశం గృహాన్తఃప్రవేశం - నారుణత్ న నివార
యతి స్త - కించ - విముఖీ పరాస్థుభీచ - నాసీత్ నాభవత్ - కించ -
రోషపరుషాణి కోపకకళాని - అక్షరాణి వచనాని చ - నాచప్త నా
భావత - కిం తు - సరళపత్నభిః - సరళాని ఋజూని - పత్నాణి - యన
ప్రాన్తలోమాని - యేషు తై తథోక్తాః తైః - అక్షిపాతై నాయనప్రపా
తైః - కాన్తం ప్రియం - జననిర్విశేషం సర్వజనసామాన్యం యథా భవతి
తథా - కేవలం - విలోకిత వతీ దృష్టవ త్యై వేతి సంబంధః. 'జననిర్వి
శేషం విలోకితవ తీ' త్యనేన అపరాధినః ప్రియస్య ఆనాదరణరూపం
దణ్డనం కృత మిత్యవగమ్యతే. అవహితం నామ సంచారీభావః. నాయికా
స్వీయా ధీరా ప్రగల్భాచ. నాయక శ్మరః. ఈష్యామానకృతౌ
విప్రలమ్భజ్ఞారః. ఈష్యాక్రోధప్రాయం నమః. ఆక్షేపాలంకారః.

ప్రియకృత పటస్తేయక్రీడా విలమ్బన విహ్వలాం

కి మపి కరుణాలాపాం తస్మి ముదీత్య ససంభ్రమమ్

అపి విగళితే స్కంధావారే గతే సురతాహవే

త్రిభువన మహాధన్వీ స్థానే న్యవర్తత మన్తధః. ౧౦౦

ప్రియ కృత పట స్తేయ క్రీడా విలम्బన విహ్వలాం = ప్రియునిచే జేయబడినవస్త్ర చార్య కేలియొక్క కాలయాపనచేత వ్యాకులయు, కిమ్ అపి కరుణ ఆలాపాం తస్మిం=ఏమో దీనమయిన మాటలుగలది (యు నైన) సుందరిని, ఉదీత్య=చూచి, త్రి భువన మహా ధన్వీ మన్తధః = ముల్లోక మల గొప్ప విలుకొడు మదనుడు, అపి సురత ఆహవే గతే (సతి) = మఱి సంభోగయుద్ధము నివర్తిల్లగా, స్కంధావారే విగళితే = సేనల మొగ్గరము చెదరిపోఁగా, ససంభ్రమం న్యవర్తత స్థానే = త్వరగా వెనుకకుమఱలెను యుక్తమే.

ఆ దీనాలాపములతో మదనజయము సంపూర్ణ మాయె నని భా. ఇట పట స్తేయక్రీడ సంభోగాంతమందు, సమస్తమయినయుద్ధీపనసామగ్రియే స్కంధావారము.

అవ || క నే ర్వాక్యమ్|| ప్రియకృత ఇతి|| ప్రియకృత పట స్తేయక్రీడా విలమ్బన విహ్వలాం - ప్రియేణకృతా పట స్తేయ క్రీడా- పటస్య వస్త్రస్య-స్తేయం చార్యం-తదేవ - క్రీడా వినోదః - తస్యా-విలమ్బనం కాలక్షేపః-తేన-విహ్వలాం వ్యాకులీతాం - కి మపి- కరుణాలాపా మత్యంత దీనభాషితాం - తస్మిం కాంతాం - ఉదీత్య అవలోక్య అవగ మ్యే త్యధః - త్రిభువనమహాధన్వీ త్రైలోక్యపీఠః - మన్తధ - సురతాహవే సమ్భాగ సమరే - గతే నివృత్తే సతి - స్కంధావారే - విగళితే చ్యుతే స త్యపి - ససంభ్రమం సత్వరం యథా భవతి తథా - న్యవర్తత నివృత్తోఽభూత్ - స్థానే యుక్త - మితి సంబంధః. అత్ర పటస్తేయక్రీడా సమ్భాగావసానే-కృ తేతి వేదితవ్యా - 'గతే సురతాహవ' ఇ త్యుక్తత్వాత్, సురతస్య

అహిత్య నిరూపణ మత్ర పరస్పరగోపమదనస్య విద్యమానత్వాత్, అత్ర
 సుస్థావారశబ్దేన స్ర క్షుద్దవాది ప్రసాధన హార మేఖలా ద్యాభరణ లీలా
 విలాస విభ్ర మాది చేష్టా స్వరూపా ఉద్దీపన సామగ్రీ కథ్యతే, 'విగళిత' ఇ
 త్య సేన సురతా నై లక్ష్యమాణ సామగ్రీనై ధిల్యం కథ్యతే, అత్ర 'స్యవ ర్తత
 మన్తథ' ఇత్య సేన ఫన సురతార మ్భాజైవగమ్యతే. యథా లోకపురుషః
 పరా నిజిత్య గళితసన్నాహః ప్రయాణ స్వక్ పశ్యా త్పై రభిభూతా
 నాం స్వకీయానాం ఆతకనాదం శ్రుత్వా తత్ప్రశమనాయ పున నికవ
 తకతే తథాఽయ మి త్యభిప్రాయః. అత్ర వ్రీడా నామ సజ్జా రీభావః.
 నాయకౌ స్వీయా మధ్యా స్వాధీనపతికాచ. నాయకోఽనుకూలః.
 సమ్భాగశృంగారః. చేష్టాకృతం హాస్యం శృంగారి నమః. హేతు రలం
 కారః.

౧౦౦

సాలక్తకేన నవపల్లవకోమలేన

పాదేన నూపురవతా మదలాలసేన

యస్తాడ్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధా

తోఽన్లీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన.

౧౦౧

యః = ఎవఁడు, ప్రణయ అపరాధాత్ దయితయా స(హ) అలక్త
 కేన నవపల్ల వ కోమలేన నూపుర వతా మదలాలసేన పాదేన తాడ్యతే =
 నెయ్యంపు నేరమి వలన (నెయ్యమునకు విగోధముగా నడుచుకొన్నవాఁ
 డగుటం జేసి) ప్రియచేత లక్తుకతో, గూడుకొన్నదియు క్రొత్త చిగురువలె
 మృదువును అందియ గలియు మదముచే చంచలమును అయినయడుగుచేత
 తన్నుఁబడునో, సః మకరధ్వజేన భగవతా అన్లీకృతః = అతఁడు మదనదేవు
 నిచే మెచ్చుకొనఁబడివాఁడు. తన్నుఁబడినవాఁడే మెచ్చుకొనఁబడియె నేని,
 మన్ననలు వడసినవానిమాట చెప్పవలయునా? అనుట.

అవ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ స్పష్టార్థః. అత్ర 'దయితయా పాదేన తాడితో
 ౭పి భగవతా మకరధ్వజేన అగ్నికృత' ఇ త్యనేన నానావిధై రుపచారై
 రుపలలితః కి ము తేత్యర్థ స్సూచితః. ఏతావతా కామపురుషాభిసం
 ఉపాదేయత్వ ముక్తం భవతి.

ఇతి శ్రీవీరనారాయణ సకలవిద్యావిశారద పెద్దకోమటి
 వేమభూపాల విచిత్రతా శృంగారదీపికాఖ్యా అమరుక
 వ్యాఖ్యాన మాప్తం.

అనుబంధము

అమరుకవిప్రణీతము లని కొందఱుచే భావింపఁబడిన యధిక స్తోక ములలో రసవత్తరము లయినవి కొన్ని యివి.—

సా బాలా, వయ మప్రగల్భమనసః;

సా స్త్రీ, వయం కాతరాః;

సా పీనోన్నతిమత్ పయోధరయుగం

ధత్తై, సఖేదా వయమ్;

సాక్రకాంతా జఘనస్థలేన గురుణా,

మన్దం ప్రయాతా వయం;

దోషై రన్యజనాశ్రయై రపటవో

జాతాః స్త ఇ త్యద్యుతమ్ !

అయోగవిప్రలంభంబున నాయకుఁడు తలపోయుట. — ఎవరియందు బాల్యము, స్త్రీత్వము, టోమ్మున బరువు మోచుట, వెనుక బరువు ఈడ్చుటయు, ననుకారణములు కలవో వారియందే (వరుసగా) బేలతనము, పిరికితనము, అలసత, నడవలేమియు, ననుకార్యములు ఉండును. ఇట్టి విషయములో, ఈకారణము లన్నియు నాయకయందును ఈకార్యము లన్నియు నాయందును ఉన్నవి; ఇది యాశ్చర్యము గదా. — బాలమీడివిరాళిచేత నిట్లు ఈ యపాటవమునకు పాలైతి ననుట.

హోరోఽయం హరిణాక్షీణాం లుతతి స్తనమణ్డలే;

ముక్తానా మ ప్యవ స్థేయం, కే వయం స్మరకింకరాః !

ముక్తానామ్ - ముత్తైములయొక్క అని యర్థము, ముక్తలయొక్క అని శ్లేష.

న జానే సమ్ముఖాయూతే ప్రియాణి వదతి ప్రియే
సర్వాణ్యజ్ఞాని కిం యాన్తి శ్రోత్రతాముత నేత్రతామ్.

ప్రియునిఁ జూచుటకును అతని మాటలు వినుటకును కోరిక మిక్కుట మాయె నని భా.

పీతో యతః ప్రభృతి కామపిపాసితేన
తస్యా మ యాఽధరరసః ప్రచురః ప్రియాయాః,
తృష్ణా తతః ప్రభృతి మే ద్విగుణత్వ మేతి;
లావణ్య మస్తి బహు తత్ర కి మత్ర చిత్రమ్!

లావణ్య మనఁగా కౌంతి, ఉష్ణఁదనము (లవణస్య భావః లావణ్యమ్) అని శ్లేష. ఉష్ణనీళ్లు త్రాగిన దప్పి హెచ్చును గదా.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్,

4. మల్లి కేశ్వరగుడిసందు, లింగి సెట్టివీధి, జి. టి. మదరాసు.

ఆర్ధ రుతో కూడ సగముసొమ్ము అడ్వాన్సు పంపవలెను.

(తపాలుచార్జి ప్రత్యేకము.)

సంస్కృత గ్రంథములు.

మేఘసంక్షేపము, మల్లి నాథ వ్యాఖ్య - తెనుగున ప్రతిపద	
టీకాతాత్పర్యపద ప్రయోజనచర్చ-ఆక్షేపసమాధానములు. రు. 2	8
రఘువంశము మల్లి నాథ వ్యాఖ్య-తెనుగు టీకాతాత్పర్యములు.	
మొదటి 6 సర్గలు	3 0
కుమారసంభవము, మొదటి 6 సర్గలు. పైదానివలెనే టీక. 3	0
అమరుకావ్యము శృంగారలక్ష్యము. వేమధూపాల సంస్కృత	
వ్యాఖ్య. సంపూర్ణాంధ్ర టీకయు. అచ్చగుచున్నది.	1 8
పుష్పబాణవిలాసము. సంస్కృతవ్యాఖ్య. తెనుగు పూర్ణ టీక. 0	12
హితోపదేశము, మూలముమాత్రము	1 0
పంచతంత్రము, ,,	1 8
దశకుమారచరిత్రము ,,	1 0
వ్రతకల్పవల్లి (6 వ్రతములు)	0 12
బిల్వశాచరిత్రము, తెనుగు పూర్ణ టీక. (అచ్చగుచున్నది)	
రసమంజరి, శృంగార రస స్వరూపవిస్తరము, సటిక. ,, 1	8
ప్రియదర్శికానాటిక, శ్రీహర్షకృతి సంస్కృతటిప్పణము	
గద్య పద్యములుగా ఆంధ్రీకరణము సయితము	1 0
శబ్దమంజరీ సమాసకుసుమావళి తిలకమంజరులు, పాతప్రతి 0	4

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

పద్యకావ్యములు.

ఆముక్తమాల్యద సంజీవనీవ్యాఖ్య.	12 0
శృంగారనైషధము సర్వంకషావ్యాఖ్య	(అచ్చగుచున్నది)

విజయవిలాసము, చేమకూర వేంకటకవి.టికాసహితము. క్రొత్తయచ్చు	3	0
సారంగధరచరిత్రము ,, ,, (అచ్చులో)		
జ్ఞానవాసిష్ఠరామాయణము, వేదాంతము, మడికిసింగనకృతి	1	8
ఆంధ్రబిల్వణీయము, నిర్దోషము	0	8
పారిజాతాపహరణము, మూలము	0	8
సారంగధరచరిత్ర. ద్విపద (కవి విశ్వకర్త మతస్థుడు)	0	8
హరిశ్చంద్ర, ద్విపద, గౌరనమంత్రి ప్రణీతము	1	0

నాటకములు.

ప్రతాపరుద్రీయనాటకము, సటిష్ఠము, క్రౌన్యసైబ	2	0
బాబ్బిలియుద్ధనాటకము	1	8
ఉషానాటకము, సటిష్ఠము, క్రౌన్యసైబ	1	8
కాకుంఠలనాటకము, కాళిదాసీయమునకు తెనుగు	1	0
విక్రమోర్వశీయనాటకము, Inter Text నోట్సుతో	2	0
మాలవికాగ్నిమిత్రనాటకము	0	12
నాగానంద నాటకము (అచ్చగుచున్నది)		
రత్నావళీనాటిక, శ్రీ ధరణికోట వేంకటసుబ్బయ్యగారివ్యాఖ్యతో	1	4
ప్రియదర్శికానాటిక	0	8
ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము—విపులమగుపీఠికతో పునర్ముద్రితము	2	0

సులభ వచనగ్రంథములు.

హితోపదేశకథలు, సీతిబోధకములు, (అచ్చగుచున్నది)	0	8
భోజ కాళిదాసకథలు, రసభరితములు.	0	12
చేతాళపంచవింశతిక ,,	0	12
విక్రమార్కుని యదృశ్యతకథలు, గుణముకలిగించునవి. పునర్ముద్రితము	0	12
కథాసరిత్సాగరము, అద్భుతసీతి వ్యవహారకథలు, అణుభాగములు	12	0
ఒక్కొక్కభాగము ప్రత్యేకముగా	2	8
ఆంధ్రదశకుమారచరిత్రము, మూలమునకు సరియైనయాంధ్రీకరణము	1	0

అక్షర గ్రంథములు.

ఆంధ్రసాహిత్యదర్పణము. ఉదాహరణశ్లోకములతో	5	0
కావ్యాలంకారమాడామణి తొమ్మిది ఉల్లాసములు	1	8
అలంకారసారసంగ్రహము, సటీకాతాత్పర్యము	0	12
ఛందస్సు, విద్యార్థుల కుపయోగము, సంగ్రహము	0	4

శారదాకాంచికలు - విమర్శలు - ఉపన్యాసములు.

జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర ముద్రణవిమర్శనము 1 కింకిణి (అచ్చగుచున్నది)		
ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవనాటకవిమర్శ	2	కింకిణి ,,
కాళహస్తిమాహాత్మ్య ముద్రణవిమర్శనము	3	కింకిణి ,,
గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము. (పార్లోచిత భాషనుగుఱించినది)	4	కింకిణి 0 12
మోచాకుసుమామోదవిచారము	5	కింకిణి ,,
ఆంధ్రవ్యాకరణసర్వస్వ విమర్శనము	6	కింకిణి ,,
విమర్శవినోదము, సంస్కృతాంధ్ర కావ్యనాటకాది విషయకము	0	12
తిక్కన సోమయాజివిజయము 0 8.	విసంధివివేకము	0 2
భారతాభారతరూపకమర్యాదలు, (నాట్యకళాచరిత్రము)	0	6
ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శనప్రకారలేఖము	0	6
గ్రామ్యాదేశనిరసనము, కడుపుబ్బనవ్వించు విమర్శ	0	6
శ్రీపునర్వివాహగ్రంథము	1	0
ఆంధ్ర హితోపదేశచంపువు, గద్యపద్యాత్మకము	1	4
ఆంధ్ర భాషాసర్వస్వార్థనియమకలిపయములు (నిఘంటురచనావిధి)	0	4

క్రొత్తగా వెలువడిన గ్రంథములు.

కుమారదేవపండితీయము, ప్రాథమికవ్యాకరణవ్యాఖ్య. తాళ్లూరివారిది	2	8
ఫద్యకథాలహరి For Comprehension Test అచ్చాపుడు	0	12
ఉదయనచరితము. శ్రీ శాస్త్రిగారి కథాసరిత్సాగరమునుండి పాఠశాలలకొఱకు సంగ్రహింపబడినది. వచనము అచ్చాపుడు	0	12

తెలుగు పైలాలజీ TELUGU PHILOLOGY ఆంధ్రశబ్ద
తత్త్వము. కీ. శే. శ్రీ ప్రాశ్నెసరు, శేషగిరిశాస్త్రిగారిచే రచి
యింపబడినది. ఇప్పుడే పునర్ముద్రితము. ఇందు ఆంధ్రవ్యాక
రణము సంపూర్ణముగా చర్చింపబడియున్నది. అరవ, కన్నడ,
మలయాళ భాషలతోడి పోలికలు చూపబడియున్నవి. పైలా
లజీవిద్యార్థులకు చాల ఉపయోగకరము 2 భాగములు 8 0

అర్ధానుస్వారతత్త్వము. వీరిచే. 0 8

చరిత్రరచన. ప్రథమభాగము. చరిత్రరచన యనగా నేమి? సాధన
సామగ్రి ఎట్టిది? అనువిషయములను చర్చించి శాతవాహన,
పల్లవ, చాళుక్య, చోళుల ప్రారంభచరిత్రములను ఈభాగ
మున సులువైననైలిలో ఎల్ల వారికిని ఉపయోగపడునట్లు శ్రీ
సేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు రచించియున్నారు. 2 0

ఆక్కన్న మాదన్నలచరిత్రము. కర్త: వే. వేం. శాస్త్రి (M. A.)
గోలకొండ కుతుబుషాహి సుల్తానులలో కడపటివాడైన
తానీషాయొక్కయు, రామదాసు (గోపన్న)యొక్క మామ
లైన ఈయాంధ్రమంత్రులయొక్క విషాదచరిత్రము సులు
వైన నవలవలె రచియింపబడియున్నది. 2 0

శ్రీకృష్ణరాయవిజయనాటకము. కర్త: వే. వేం. శాస్త్రి (M. A.) 0 8
వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారి జీవితచరిత్రసంగ్రహము—25 ప్రక
రణములు. సులువైననైలి. శాస్త్రిలవారి హాస్యము, విమర్శలు, విద్యా
వినోదములు, సుఖదుఃఖములు, సమకాలికపండితవిమర్శలు మొదలైన
యనేకవిశేషములు గలవు. శ్రీ డాక్టరు, సర్, కట్టమంచి రామలింగా
రెడ్డిగారి 'గురుపూజ' యను సుపన్యాసముతో నలంకృతము. 2 0

A HAND-BOOK OF CLASSICAL SAMSKRIT
LITERATURE for college students. (Sri U
Venkatakrishna Rao, M. A.) With Questions. 2 0

